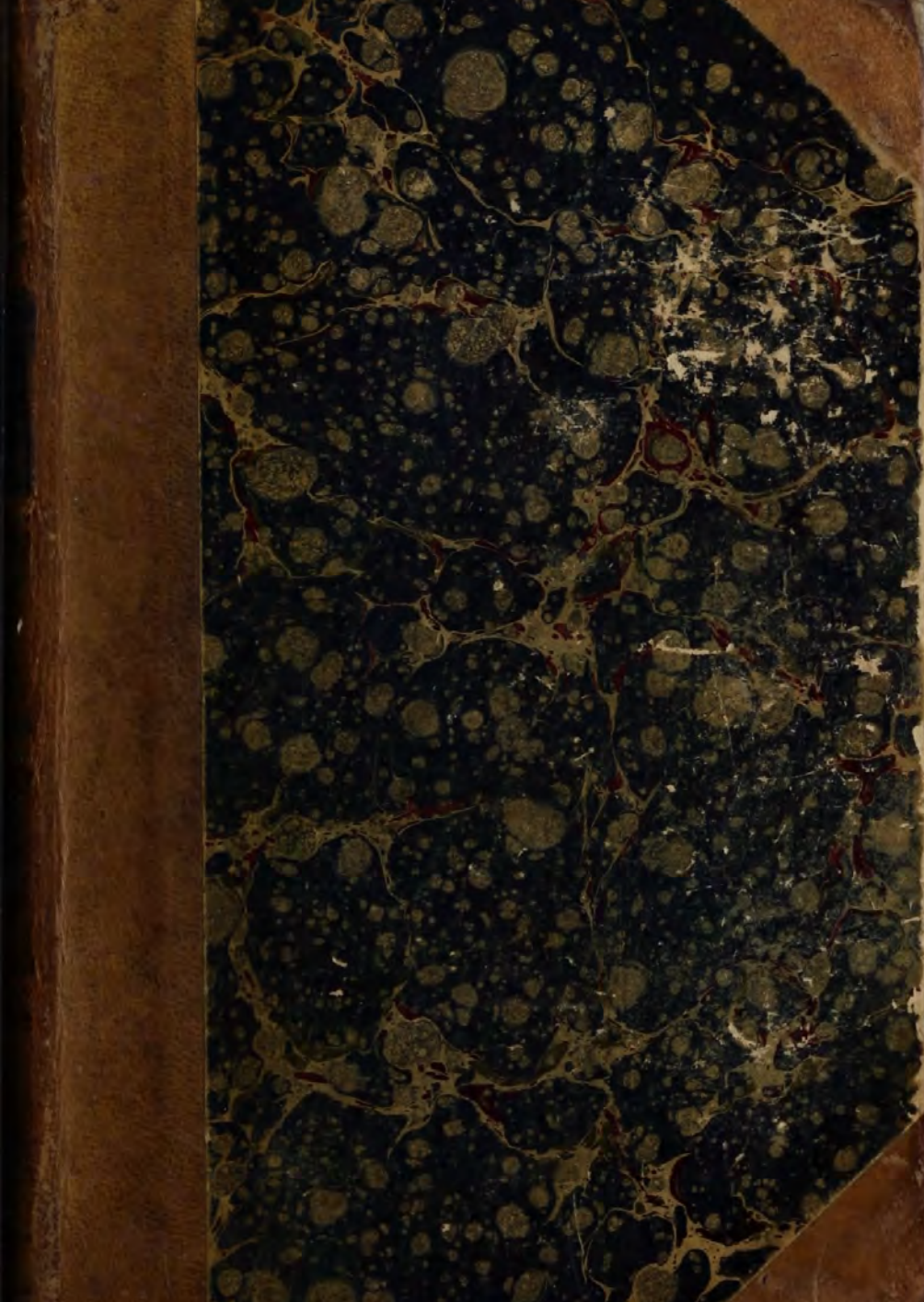

52,-132 - 8

DET KONGELIGE BIBLIOTEK
DA 1.-2.S 52 8°

1 1 52 0 8 06567 X

+REX

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

ELLEN KEY

TANKEBILLEDER

AUTORISERET OVERSÆTTELSE

AF

ZELMA PETERSEN

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

TRYKT HOS J. JØRGENSEN & CO. (M. A. HANNOVER)

1900

BIBLIOTHECA REGIA
HAFNIENSIS

TIL DE UNGE

i hver en Alder —

til dem, der ejer Idealitet,

selv om de forstaar Idealets

Foranderlighed.

INDHOLD.

Side

I. Kvinderne 1

Reaktionen mod Kvindesagen 3
Konventionel Kvindelighed 20
Kvindelig Sædelighed 37
Fremtidens Kvinde 58

II. Livsbehov 65

Kulturdyrkning 67
Stilhed 103
Skønhed 114

III. Individualitet 137

Selvhævdelse og Selvopofrelse 139
Mod 178
Personlighedens Frihed 185

I.

KVINDERNE.

Reaktionen mod Kvindesagen.

I Firserne blev den unge Literatur beskyldt for Pessimisme, fordi den fortrinsvis skildrer Menneskenes og Samfundets Synder og Svagheder. Angriberne kunde eller vilde ikke forstaa, at denne Tendens stod i Forbindelse med en ny etisk Lidenskab, næret af en ny Livsanskuelse, Evolutionismen, ifølge hvilken Jordlivet er den menneskelige Tilværelses eneste med Vished kendte Omraade og ikke en hurtig forbigaaende Prøvetid, hvis væsentlige Betydning maa søges i Hensynet til et kommende Liv. Tilhængerne af den ny Livsanskuelse tog med nybaaren Iver fat paa de samfundsændrende Opgaver, og Kritiken over det Bestaaende enedes i Stræben efter at flytte Lyksalighedsidealet og dets Virkeliggørelse indenfor denne Tilværelses Grænser. At en saadan Stræben ikke indeholdt Pessimisme, burde ialfald de forstaaet, der vidste, hvad den pessimistiske Filosofi i Virkeligheden lærer — det nemlig: at Menneskeheden aldrig kan vente sig nogen lykkeligere Tilværelse, hverken her paa Jorden eller i et kommende Liv, og at Forvis-

ningen om dette Ulykkens vedblivende Overherredømme tilsidst vil fremkalde Menneskehedens Beslutning om sin egen Tilintetgørelse. Selv Kristendommen er pessimistisk i sit Syn paa Menneskenaturen og Jordlivet, i Sammenligning med Udviklingslæren, der maaske i saa Henseende er den mest optimistiske Livsanskuelse, der nogensinde har eksisteret. Dens Tilhængere har en fast Tro paa Menneskehedens lovbundne Udvikling af og ved egen Kraft henimod den jordiske Harmoni, som de anser for dens Maal — skønt de ligesaalidt benægter som godkender en fortsat Tilværelse hinsides det jordiske Liv. Udviklingslæren indeholder blandt Andet Tro paa, at Menneskeheden, ligesom den øvrige Natur, har en Evne til Erstatning, Tillæmpning og Afpasning som gør, at — sét i Sammenhæng med hele Udviklingsforløbet — ingen fejl Retning bliver foruroligende, ingen Langsomhed uoprettelig, og ingen Forhasten uhjælpelig. Denne rolige Optimisme kunde virke hæmmende paa Udviklingsarbejdet, om ikke Menneskenaturens selviske Stræben efter at forbedre sin egen Stilling og uselviske Stræben efter at forbedre Andres modarbejdede de Ligegyldigheds-Tendenser, der kunde opstaa af Forvisningen om Udviklingens urokkelige Nødvendighed.

Blandt de Maader, hvorpaa denne Nødvendighed ytrer sig, er den, at Reaktion hører med til Udviklingen, i hvert Fald naar denne er kommen paa Vildspor eller er gaaet for langt i ensidig Retning. Men da saadanne Reaktioner forsinker Udviklingen, bør man søge at mindske saavel deres Tal som deres Styrke; thi Reaktion er ikke nødvendig, eftersom Forhasten ikke er det. Det paastaas ganske vist ofte, at Overdrivelser

fører en Sag fremad, men man forveksler da Aarsag og Virkning. — Begejstring er en fremaddrivende Kraft, og Begejstring fremkalder ofte Overdrivelser, som da frembringer Tilbageslaget — det vil sige Forsinkelsen.

Da jeg nu vil paapege en saadan Reaktion i Literatur og Tænkemaade med Hensyn til Kvindesagen, har jeg paa Forhaand villet klargøre mit optimistiske Standpunkt ved de nys fremkomne Udtalelser, til hvilke jeg vil føje endnu én. Bevægelsen for Kvindens Frigørelse har maaske været Udviklingsarbejdets vigtigste Stræben i vort Aarhundrede, og om der virkelig indtil videre indtræder en Reaktion, saa maa den i dette som i alle Tilfælde bero paa, at Bestræbelsen er kommen paa Vildspor eller er gaaet for langt i ensidig Retning. Thi de Tider er forbi, da de Magthavendes Selviskhed alene var istand til at fremkalde en farlig Reaktion mod en Stræben, der var i Overensstemmelse med Udviklingsbegrebet.

Kvindesagen fremtraadte for Alvor henimod Slutningen af det 18de Aarhundrede. Stemningerne ude i den store Verden satte vel ogsaa her hos os Tanker i Bevægelse; men som »Sag« optoges Kvindesagen her i Sverrig egentlig først i Fyrrerne, med Striden om og Vedtagelsen af den lige Arveret. Siden da er den bleven bestandig mere betydningsfuld i Literatur, Moral og Lovgivning. Derved er den ugifte Kvindes Stilling bleven saa godt som omskabt og den gifte Kvindes tildels forbedret. Bevægelsen har taget stedse stærkere Fart og har draget stedse Flere med sig, — lige indtil de sidste Aar, i hvilke man har sporet en vis Tilbagegang. I Literaturen — Tidsaandens følsomme

Barometer — har først og fremmest Strindberg givet denne Reaktion Udtryk. Men selv indenfor Diskussionen hører man nu ikke sjældent det Ønske: engang at faa Ende paa Kvindesagen. Det Betydningsfulde heri er, at det ikke er de hos os for Tiden faa principielle Modstandere, der ytrer dette. Kvindesagen er nemlig snart paa det Stadium, hvor en Reform ogsaa optages paa de Konservatives Program; — dette sker altid, naar de første Tilhængere begynder at finde Reformen altfor lidt omfattende. Det er tvertimod hos mange af de frihedselskende Kvinder selv, den Tanke er vaagnet: at Emancipationen, som den nu gaar frem, maaske ikke bliver ensbetydende med Frigørelse. Til Dato har Kvindeemancipationen været den dybest gaaende, den videst virkende Frigørelseskamp i Verdenshistorien. Hvilke Revolutioner i Lov og Sæder denne Frihedsbevægelse alt har forberedt og endnu bestandig forbereder, vil først Fremtiden blive Vidne til. Men hvad vi allerede nu kan vide er, at Bevægelsen skal og bør gaa frem, indtil den har udryddet enhver Lov, der hindrer Kvinden i fuldtud at udvikle og bruge sine Kræfter, og til den har gjort hende retslig ligestillet med Manden indenfor Familje, Kommune og Stat. Jo før denne lovlige Ligestilling bliver naaet, desbedre. Thi paa Misbrug af Frihed raades kun Bod ved fuld Frihed; først derved indtræder de af Omstændighederne afhængige Resultater, der virker hæmmende og rettende og derved opdrager til Selvbegrænsning. For ethvert Væsen, der nys er sluppet fri for Tvang, synes Friheden ensbetydende med Fjernelsen af alle Grænser; senere indser man, at Friheden medfører Individualisering, og denne igen Be-

grænsning. Det er uvist, gennem hvilke Erfaringer Kvinden tilsidst vil finde sin Begrænsning; men vist er det, at denne hendes Erfaring ikke vil blive let vunden — ikke heller snart — thi den kan kun gøres sammen med hele Udviklingsarbejdet. At overse dette og derigennem adskille Kvindesagen fra Tidens andre store Spørgsmaal, i Forbindelse med hvilke det dog maa løses, det er den Ensidighed, man har gjort sig skyldig i, og som angribes af dem, der ønsker at faa en Ende paa Talen om Kvindesagen. Men det er ingen Grund til at fratage Kvinden Noget af, hvad hun har vundet og daglig vinder — og det ofte uden al Agiteren — blot ifølge Tidsaanden. Derimod er der Grund til at udvide Kvindesagens nu altfor snævre Omraade.

Det er ingen Tilfældighed, at dette Spørgsmaal opstod samtidigt med den tredje Stands Sejr; at det er gaaet frem i Storindustriens Aarhundrede, og at det ofte diskuteres sammen med Fredsbevægelsen. Thi kun under Samfundsforhold, hvor Krigen er ophørt at være det Kendetegnende, og Industrialismen er traadt i Forgrunden, kan Kvindespørgsmaalet begynde at blive besvaret. Saalænge Menneskeværd blev maalt efter Styrken, kunde Kvindens Ret som Menneske ikke fuldtud blive erkendt.

Men Kvindesagen indbefatter ikke blot Kvindens menneskelige Rettigheder, dem man paa Liberalismens Stadium fortrinsvis kæmpede for — en Kamp, i hvilken Middelstandens dannede Kvinder stred i forreste Række. De har under Striden ofte glemt, at der er store Skarer af Kvinder, der ikke deltager i Diskussionen, men som dog har størst Betydning dér — de Tusinder og atter Tusinder,

der udfører legemligt Arbejde. Saaledes set bliver Kvindespørgsmaalet ikke et uafhængigt Spørgsmaal, men blot en Side af Aarhundredets store Arbejderspørgsmaal. Og det er saaledes, det herefter maa ses og behandles. Dette er den første nødvendige Udvidelse af Kvindesagen.

Kvindesagen har imidlertid ikke alene været samtidig med det sociale Spørgsmaal, men ogsaa med Naturvidenskabernes og Psykologiens Udvikling. Dog Kvindesagens Talsmænd har kun i ringe Grad draget Nytte af disse Videnskabers Forsøg og Metoder. Naar der er talt om, hvad Kvinden er og formaar, er man tvertimod gaaet ud fra et Axiom og har søgt Bevis i Erfaringen, længe før man gennem Erfaring har samlet Materiale til sine Konklusioner. Og særlig med Hensyn til det fysiske Omraade, — hvorom man Intet kan vide med Vished uden som Resultat af videnskabelige Forskninger — har man gjort de voldsomste Forsøg paa at tvinge Naturen til at passe ind i Teorien om Kønnenes Ligestilling, f. Eks. med Hensyn til Arbejdsudholdenhed og deraf afhængige Arbejdsmuligheder, medens man derimod aldeles har benægtet, at Kvinden saavel som Manden er afhængig af at være et Kønsvæsen. Kvindesagen maa for Fremtiden betragtes og behandles som en Del af Aarhundredets videnskabelige Forskning. Dette er den anden Henseende, i hvilken jeg anser en Udvidelse af Kvindespørgsmaalet for nødvendig.

Kvindesagen tilhører vort Aarhundrede, det, i hvilket Associationens og Solidaritetens Betydning har faaet en Udstrækning og Anvendelse som aldrig før. Dog Kvindesagens Talsmænd har ofte stillet deres Sag imod Samfundet og fremfor Alt imod Mændene, ikke blot mod

deres Raahed og Selviskhed, men mod deres højeste Ideal, deres reneste Stræben efter Lykke. De har set Retsspørgsmaalet, Arbejdsspørgsmaalet, Sædelighedsspørgsmaalet og Ægteskabsspørgsmaalet fra et ensidigt, kvindeligt Synspunkt — dette hindrer Kvindens Frigørelse. Thi det binder hende i gamle Fordomme og ny Ensidigheder og forsinker Udviklingen, fordi det hindrer hende i at forstaa Manden og blive forstaaet af ham, og det fremkalder Mistro mellem Kønnene istedetfor den gensidige Tillid, den Hjælp og Samvirken, der alene kan give et endeligt Svar paa alle disse Problemer. Kvindespørgsmaalet maa derfor udvides, saaledes at det bliver et Menneskehedens Spørgsmaal.

Hvad blev Følgerne af Kvindesagens Indskrænkning? — Spørgsmaalet er let at besvare. Kvindesagens Talsmænd har t. Eks. gjort Paastand paa samme Opdragelse for Piger som for Drenge; samme Frihed til at vælge sit Arbejde for Kvinden som for Manden, samme Sædelighedslov for begge, og intet tænkende Menneske kan teoretisk indvende Noget imod dette. Men det praktiske Resultat er blevet, at eftersom Drengenes Opdragelse er gaaet i skæv Retning, og man ved Pigernes Opdragelse har taget Drengenes til Mønster, saa er Pigernes ogsaa bleven forfejlet. Da Mændene sjældent vælger deres Arbejde i Overensstemmelse med deres Lyst og Anlæg, men derimod i Reglen maa gaa ud paa at faa et Levebrød, saa har Kvinderne maattet gøre det Samme. Efterdi Mandens Sæder i kønslig Henseende er friere end Kvindens, har saavel Kvinder som Mænd set Fremtidens Ideal af Lighed mellem Kønnene deri, at Kvindens Sæder blev ligesaa fri som Mandens. Eller

man er gaaet til den modsatte Yderlighed: at stille samme sædelige Krav til Nutidsmanden som til Nutidskvinden. Og dette er sket under uendelig megen enfoldig Talen om Kvindens Sædelighed i Modsætning til Mandens Usædelighed og med fuldkommen Forglemmelse af, at ikke alle Kvinder er ens i kønslig Henseende, og at den kønslige Sædelighed ikke indbefatter Sædelighed i enhver Betydning. Men denne abstrakte Retsteoretiseren i Kvindespørgsmaalet, uden Hensyn til Samfunds- og Naturlove, vil i Praksis lede til, at en Mængde Kvinder ødelægges ved Overopdragelse, Overarbejde og Overgreb.

I vort Land har Kvindesagen — Tak være de ledende kvindelige Personligheder og vor nationale Sendrægtighed — havt en rolig og maadeholden Udvikling. Den er i alt væsenligt ikke gaaet for vidt saaledes som i Rusland, Amerika og andetsteds. Men ogsaa hos os viser der sig fejle Retninger i Tænkemaaden, idet man løsriver Kvindespørgsmaalet fra det, det hænger sammen med. Vor Kvindeuddannelse bærer dybe Spor af Ligestillings-Iverens sørgelige Følger. Der hersker en mærkelig Forvirring med Hensyn til Begreberne om Ret, saasnart Kvindespørgsmaalet kommer paa Tale. Man kan høre Ting anbefales, som fra et socialt Synspunkt i det Hele ikke er til Gavn, men som, tilfældigvis, vilde gavne Kvindesagen, hvilken jo dog i Længden vilde komme til at lide med det Hele. Man hører literære Frembringelser blive bedømte, — ikke efter deres Værdi for Literaturen, men efter deres Værd for Kvindesagen. Man hører kunstnerisk Arbejde blive bedømt, ikke efter Kunstnerens Agtelse for Naturen og sin Kunst, men efter hans »Agtelse for Kvinden«.

Vi har ganske vist ikke — som i England og Amerika — unge og smukke Forsvarerinder for den Anskuelse: at den ugifte Stand er den eneste, der er Kvinden værdig, at kun i denne muliggøres hendes Udvikling til ægte Menneskelighed; men vi hører adskillig Talen om den ugifte Stands Fortrin fremfor den gifte. Og det nu for Tiden almindelige literære Tema: Angreb paa dem, der indgaar Ægteskab uden Kærlighed, vil maaske i nær følgende Generationer blive afløst af Angreb paa de selviske Hensyn hos Kvinderne, der hindrer en Tilbøjelighed i at udvikle sig til Kærlighed og Kærligheden i at uddybes i Ægteskabet.

Vi har sjældent set Kvinder paa politiske Møder eller ved offentlige Diskussioner vansire sig selv — ikke ved at optræde, men ved at optræde hensynsløst, overmodigt, uretfærdigt og jagende efter Applaus, saaledes som adskillige af Englands og Amerikas, Tysklands og Frankrigs Talerinder. Og endnu er det hos os kun undtagelsesvis, at en Husmoder i Jagen efter offentlige Hværv forsømmer nærliggende Pligter, men man begynder ogsaa blandt vore Kvinder at finde en stærk Tilbøjelighed til at anse ethvert offentligt Arbejde for at staa over et privat, og til at betragte enhver Mulighed for direkte Indtægt ved sit Arbejde som bedre end at ofre sig for Hjemmets Sysler, der dog maaske indirekte giver større Udbytte. Vi har hos os endnu kun set faa Tegn paa, at Kvinden vover sin Sundhed for at kappes med Manden i Sport eller om Eksaminer. Men det er ikke sjældent, at man ser Kvinder ødelægge deres Sundhed ved de ny Arbejdsomraader. Ofte sker dette ved Skødesløshed, oftere ved rastløs Pligtopfyldelse, oftest

ved ekstra Arbejde, som maa veje op mod Mændenes højere Løn. Men hvad nu end Grunden har været, Følgerne af Overanstrængelserne har ikke alene ramt Kvinderne selv, men, hvis de senere er blevne Mødre, tillige deres Børn.

Endnu har vi ikke været Vidne til nogen hadefuld Arbejdskonkurrence mellem Kønnene; men fra Mændene hører man — blandt mange ubeføjede — en ikke uberettiget Klage over, at Kvinderne trænger Mændene tilside, fordi de kan yde deres Arbejde til lavere Priser.

Og dette beror ofte paa, at mange arbejdende Kvinder vedblivende har Tilhold i deres Hjem og slet ikke eller blot delvis behøver at leve af deres Arbejde, medens Manden derimod ikke blot skal ernære sig selv, men stundom har Familje at forsørge. Da nu Arbejdsgiverne vil opnaa det størst mulige Udbytte ved at ofre det mindst mulige, er det sikkert, at hvor en Kvinde kan udføre et Arbejde lige saa godt som en Mand og billigere end han, dér bliver det hende, som faar det; overalt glider saaledes den ene Beskæftigelse efter den anden over i Kvindernes Hænder. Hustruens selvstændige Fortjeneste begynder mere og mere at regnes med i et nygift Pars Indtægter. Men Ægteskaberne bliver derimod, i Forhold til Folkemængden, færre og færre, — et Faktum, som har mange dybere Aarsager, men ogsaa mange rent ydre, og blandt dem just denne: Kvindernes Konkurrence paa Arbejdsmarkedet.

Vi véd, at den Tænker, der har givet Udviklingslæren dens fuldstændigste videnskabelige Form, Spencer, mener, at Udviklingen medfører en forøget Evne til at

afpasse Middel efter Øjemed, og blandt Udviklingens Øjemed regner han dels Individets Selvbevarelse, hvori indbefattes den størst mulige Udvikling af Individualiteten, dels Slægtens Bevaring, hvorunder indbefattes Slægtens størst mulige Fuldkommengørelse, dels gensidig Samvirken for at gøre Alles individuelle Liv rigere og kommende Slægter lykkeligere. Kvindesagen er i sin Udvikling endnu kun naaet til det første Stadium: Forsøget paa at afpasse Midlet efter det, som — historisk set — maa være det første Maal, Kvindens individuelle Udvikling; den er endnu ikke kommen til de to andre Synspunkter, der dog tilsidst maa blive de afgørende, just for den individuelle Udvikling.

Mange venter, at det endelige Resultat af Kvindefrigørelsen bliver en fuldkommen Omskaben af Menneskenes Følelser. De tror, at Kvinden under en stedse mere omfattende og betydningsfuld ydre Virksomhed vil miste noget af det, der nu er hende ejendommeligt i Anlæg og Tilbøjeligheder. Offentligt Liv vil for hende — som delvis allerede nu for Manden — erstatte Hjem-Livet. Kvinden vil overfor Manden, som han overfor hende, ophøre at nære den individuelle erotiske Følelse, som grunder sig paa Tiltrækningen af det Uensartede. Erotiken vil ombyttes med Venskabet mellem Arbejdskammerater, medens Naturdriften bliver det væsentlig Bestemmende for Ægteskabet, ved hvis Indgaaen Individualiteten faar saa ringe Betydning, at intet paa Forhaand kan afgøres med Hensyn til dets Varighed. Børnene vil blive overgivet fra Hjemmets til Samfundets Ansvar og Opdragelse, saa at Forældrene uhindrede af private Bekymringer kan ofre Samfundet deres Virksomhed.

I denne Retning gaar til en vis Grad Kvindebevægelsen for Øjeblikket.

Det er utvivlsomt, at den Kvinde, der arbejder udenfor Hjemmet, — ligemeget til hvilken Klasse hun hører, — ikke kan ofre Hjemmet den Tid og Interesse eller de Tanker, som den, der ikke arbejder udadtil. Og ingen Arbejdsdeling, ingen arbejdssparende Maskiner, intet Associationsvæsen kan forhindre, at en Husholdning kræver en Indsats af personligt Arbejde fra Husmoderens Side, som kun Rigdom eller Ophævelse af den private Husholdning kan fritage hende for. Ligesaavist er det, at Børnenes Pleje af Moderen i Hjemmet fordrer mere Omtanke og større Møje end deres Opdragelse udenfor Hjemmet. Mister nu Hustruen og Moderen, under vedholdende offentlige Forretninger, Lyst og Anlæg til Hjemmets Sysler, saa bliver det Arbejde, der maa udrettes for det fysiske Livs Opretholdelse og Børnenes Pleje, overladt til Andre. Disse vil lidt efter lidt ordne Arbejdet paa den Maade, der er dem mest formaalstjenligt, d. v. s. i stor Skala, og saa er vi inde paa Familjepensionaternes og Børne-Kasernernes Lyksalighed.

Og lad blot Ingen tro, at Moderkærligheden er en Følelse, der er uafhængig af Forholdene, og som aldrig kan tilintetgøres! Ogsaa den er underkastet Udvikling og Mulighed for at formindskes. Den vil undergaa kendelige Modifikationer, dersom Kvinderne i flere Generationer vænner sig fra personligt at tage sig af deres Børns Pleje.

Hvad Ægteskabet angaar, saa er Kvinderne — samtidigt med Emancipationsbevægelsen — begyndt at anklage Mændene for de mange ulykkelige Ægteskaber.

I ni Tilfælde af ti har imidlertid Mandens Brøde kun bestaaet deri, at han har været optaget af ydre Arbejde og Virksomhed, som lidt efter lidt har gjort ham ligegyldig for Hustruens Tanker og Følelser, og at han er kommen hjem — arbejdstræt — uden Evne om end med Vilje til at vise sig forstaaende og interesseret. Lidt efter lidt er saaledes Vanen til Tankeudvekslinger og sjælfuldt Samliv ophørt, og Ægteskabet er blevet tomt og blottet for dybere Indhold.

I mangt et Hjem er dog Ro og Skønhed bleven bevaret, ved at Hustruen hverken er gaaet op i Verdenslivet eller er bleven nedtrykt af Fattigdom, saa at hun ikke har været ligesaa træt, optaget og bekymret som Manden. Men kommer hendes Liv stedse mere til at ligne hans, saa vil der ikke længer hos Nogen af dem findes denne Agtpaagivenhed, denne Værnen om Lykken, der bevarer Kærligheden levende. Digterens og Kvindens Stræben efter at bringe et dybere aandeligt Indhold ind i Ægteskabet vil ophøre — ikke fordi man har naaet sit Maal, men fordi man er ophørt at ønske at naa det. Med Hjemlivet vil ogsaa Selskabslivet skifte Natur. Møder, Klubber og offentlige Fornøjelser vil samle alle de Mennesker af begge Køn, der arbejder paa forskellige Omraader, men som har fælles Interesser og Vaner, og som derfor har den samme Lethed ved at forstaa hverandre som Mænd har nu for Tiden. Men alle finere Nuancer i Omgangslivet, alle dybere Impulser, som Uligheden har fremkaldt, vil forsvinde. Den Stræben efter at naa et højere kønsligt Standpunkt, som nu er begyndt hos Mændene, vil sandsynligvis ophøre, naar dens stærkeste Motiv — Haabet om Kærlighedslykken i

et Hjem — ikke længer eksisterer, fordi der ikke mere eksisterer Hjem.

At en saadan Tilstand en Tid vil blive den herskende, er ikke usandsynligt. Men det vil næppe blive af Varighed. Det er ikke rimeligt, at Udviklingen vil forandre den Hovedretning, den hidtil har fulgt. Det er tværtimod sandsynligere, at i samme Forhold, som Kvindeemancipationen har skilt sig fra denne Retning, vil gentagne Reaktioner atter tilvejebringe Harmoni mellem, hvad Kvinden som Menneske finder ønskeligt, og det, der har vist sig at være det Ønskeligste for Slægtens Bestaaen. Udviklingen har i disse Henseender stræbt hen til et stedse mere forædlet Ægteskab, et stedse fortroligere Samliv mellem Forældre og Børn. Menneskenes Ideal af Lykke er efter hver stor Kulturperiode blevet mere individuelt. Det er ikke sandsynligt, at Kvindens Deltagelse i Samfundsarbejdet og det offentlige Liv for bestandig vil omskabe dette Ideal. Det er langt sandsynligere, at naar den tredje Stands Magtperiode er forbi, og den fjerde Stand har fuldbyrdet sin sociale Revolution, naar Kvinden — vant til Friheden — har genvundet sin Ligevægt, naar Kvindespørgsmaalet er blevet løst jevnsides Arbejderspørgsmaalet, da vil Mænd og Kvinder ikke nedtrykke Arbejdslønnen for hinanden, men Kvinderne vil finde de Omraader, hvor deres Kræfter er mere værd end Mandens, og der vil saaledes ikke blive Tale om Konkurrence. Kvinderne vil lære at indse, at de mindre gavner Samfundsudviklingen ved at forøge Mængden af ligeartet Arbejde end ved at tilføre den et forskelligartet Element — det være sig i Kunsten, Literaturen eller det politiske og praktiske Liv. Med de af

særegne Forhold og særegen Begavelse følgende Undtagelser vil Reglen være, at den ugifte Kvinde arbejder udenfor Hjemmet og den gifte Kvinde i Hjemmet. Den mangesidige Opdragelse, den ugifte Kvinde har faaet ved at uddannes til og beskæftiges paa et ydre Arbejdsomraade, og den forøgede Selvfølelse og Ansvarsfølelse, som Arbejdet saavelsom Friheden med dens Forpligtelser har bragt ind i den kvindelige Bevidsthed, vil efter Ægteskabet særlig komme Familjen tilgode. Hustruen og Moderen vil faa saa fuldt op at gøre i Hjemmet, at hun i de fleste Tilfælde af frit Valg vil begrænse sig hertil, om end paa den anden Side den mere tilfældige Virksomhed, hun ofrer paa andre sociale Opgaver, vil faa langt større Betydning end nu. Naar Striden mellem Kønnene er tilende, naar Kvindesagen i denne Henseende er gaaet op i Ægteskabssagen, og naar Ægteskabet ikke længer er en »Sag«, men en Virkelighed — det højeste Udtryk for og det ypperste Middel til Mands og Kvindes personlige Frigørelse og Harmoni — naar Forældrene overfører det væsentlige Arbejde med Børnenes Opdragelse fra Skolen til Hjemmet, naar der vaages over dette Hjem efter virkelig sanitære, økonomiske og æstetiske Grundsætninger; naar det er lykkedes Selskabslivet for sin Del at fremme gensidig Udvikling ved gensidigt Udbytte — da? Ja, da vil man se tilbage paa Diskussionen om Kvindesagen med Undren over, at man har behøvet saa megen Strid for at blive klog paa, at for Kvindens Individualitet, for Slægtens Bevarelse og for Samfundets Bestaaen er det lykkeligst — i alle Samfundsklasser — at den gifte Kvinde gives tilbage til Hjemmet, hvor hun i Alminde-

lighed arbejder bedst og saaledes bedst fremmer det Heles Vel ved sit Arbejde.

Men der er lang Vej at gaa, inden vi naar til denne og dermed sammenhængende Erfaringer. Mangen fejl Retning vil blive fulgt og utallige Lidelser vil opstaa, indtil Vildfarelserne igen er rettede. Inden hele det umaadelige nye Stof, som Kvindens Frigørelse har bragt ind i Udviklingsarbejdet, er blevet optaget, ordnet og bearbejdet — vil mange Slægter finde det »at leve« vanskeligere end før. Megen Lidelse kan dog undgaas ved Agtpaagivenhed og Varsomhed, ved Maadehold og Mod under Nutidens Behandling af Kvindesagen.

Baade Emancipationsbevægelsen, med dens Tilstræben af Kvindens Ligestilling med Manden, hvad Opdragelse, Arbejde, Familje- og Statsborger-Ret angaar, og den saavel ny som gammelkonservative Reaktion, med dens Overbevisning om: at Kvinden bliver ukvindelig under sin Arbejdskonkurrence med Manden — har hidtil ved Behandlingen af Kvindespørgsmaal altfor meget overset Helheden. Ensidigheden — enten den nu viser sig som yderliggaaende Ligestillingsiver eller som yderliggaaende Afspærringsiver —, kan undertiden blive betydningsfuld, idet den fremhæver en overset Sandhed; men i Længden bevarer den ikke den kvindelige Individualitet, tværtimod, den bortgeneraliserer den; og, i Stedet for at skabe Personligheder, sammenholder den blot Partier.

Derfor maa der efter denne Gennembrudstid komme en anden, i hvilken der vil findes mere Klarhed over den kvindelige Frigørelses endelige Maal. Den Tid vil

blive lykkeligere, mangesidigere, mere indholdsrig end nogen foregaaende, fordi den halve Menneskehed, Kvinderne — forhen uansvarlige overfor Samfundet — da vil sætte deres ansvarlige forskelligartede Personligheder ind paa det fælles Kulturarbejde.

1886.

Konventionel Kvindelighed.

Konventionalisme er den stiltiende Overenskomst om at sætte Skin over Virkelighed, Form over Indhold, Bisag over Hovedsag. Moden — der skifter efter hver ny Tids Skønhedsfølelse — er til en vis Grad det Omraade, paa hvilket den gør sig gældende. Men i dybere Forstand hersker Konventionalismen paa Lovens og Sædernes Omraade og bestemmer tildels Begreberne om det Maal af Selvbeherskelse og Selvopofrelse, ethvert Individ maa paalægge sig i Samlivet med Andre. Jo længere Udviklingen skrider frem, til des færre Omraader indskrænker man Samfundets Myndighed over Individets Tanke og Tro, Livsvaner og Arbejdsmaade. Mere og mere har den Anskuelse vundet Indpas, at alle Ytringer af Individualitet, der ikke krænker andres Ret, bør være fri. Enhver ny Generations Kulturopgave har bestaaet og bestaar endnu for en stor Del i at udrydde en Del til Konventionalisme henvisnede Retsbegreber — døde Rester, der hindrer ny Sæd i at spire frem. Til alle Tider høres stærke Stemmer, der fordrer

den individuelle Samvittigheds Frihed og Ret til at vælge paa Trods af gældende Sæder og Skikke. I denne Strid, der aldrig vil ophøre, gælder det at afgøre, hvad der er virkelige og hvad blot konventionelle Hindringer for en skønnere Frihed, dybere Sandhed, større Oprindelighed og et rigere Indhold i Livet. Det er imidlertid ikke alene gammel Konventionalisme, der trænger til at udryddes. Indenfor ethvert Parti, enhver Omgangskreds dannes der let saadanne Samlinger af døde Fordomme, smaalige Bevæggrunde og uselvstændige Vaner. Det er altid hos Kvinderne, Konventionalismen naar sit Højdepunkt. Thi Konservatismen, dette for Kvinden saa uendeligt betydningsfulde Instinkt, bliver desværre ofte tillige en Støtte for Konventionalismen. Kvinderne er endnu sjældent saa personligt udviklede, at de, i hvad de vil vælge og bevare, forstaar at skælne mellem Skin og Virkelighed, Form og Indhold; og selv om de forstaar at skælne, saa har de endnu sjældent Mod til at vælge Indholdet og Virkeligheden, dersom Flertallet erklærer sig for Formen og Skinnet.

I de sidste Aartiers Literatur — om og tildels endog af Kvinder — raader der imidlertid en stærk Opposition mod Konventionalismen. Denne Opposition er fremfor alt rettet mod det forældede Kvindeideal, overensstemmende med hvilket Selvfornægtelse endnu anses for Kvindens ypperste Egenskab, og imod det forældede Sædelighedsbegreb, ifølge hvilket Kærlighed uden Ægteskab anses for usædelig, men Ægteskab, selv uden Kærlighed, for sædeligt.

De Kvinder, der hylder det nye Ideal »Selvhævdelse i Selvhengivelse«, møder hos Nutidens Kvindesagskvinder

samme Slags konventionelle Indvendinger som dem, der i 1850—60'erne blev rettede mod den tidligere Kvindefrigørelses dengang nye Kvindeideal.

Den ældre Emancipationsbevægelse gik nemlig først og fremmest ud paa at hævde Kvindens Rettigheder som Menneske. Denne gaar ud paa at hævde hver enkelt Kvindes Ret som Individualitet, d. v. s. Ret til ubetinget at tro, føle og tænke — ja endogsaa handle — paa sin egen Maade, naar det ikke krænker Andres Rettigheder. Da det første Maal var generelt, kunde det for en stor Del forfølges kollektivt. At vise den kvindelige Individualitets Selvstændighed maa derimod blive hvert Individs egen Sag. Dette forstaar de Kvinder ikke, der fremdeles virker for at naa det første Maal — Kvindens menneskelige Rettigheder. De indser ikke, at enhver Kvinde ikke alene bør opnaa sine almindelige Menneskerettigheder, men ogsaa sin aldeles individuelle Ret, eftersom hun har sin egen bestemte Natur og sit eget Temperament. Ja, Retten til at have et Temperament, der maaske er aldeles afvigende fra alle mulige Teorier og Idealer, den er det just, Striden inderst inde gælder — den Strid, der staar mellem en og anden enkelt Kvinde og de Kvinder, som repræsenterer Kvindesagen tidligere Stadium. At enhver Personlighed er en ny Verden, denne Opdagelse, som i Shakespeare fandt sin Kolumbus — en Kolumbus, efter hvem bestandig nye Udfærdsmænd har vundet nyt Land — denne Literaturens Opdagelse er endnu kun tildels optaget i den almindelige Bevidsthed. Men at den ialfald er begyndt at blive det, at den konventionelt urokkelige Opfattelse af Menneskets Natur og de Problemer, der

afhænger af denne, mere og mere ombyttes med en individuel og relativ Betragtning — det skyldes fremfor alt de Tænkere og Digtere, i hvem Konventionalismen har sin dødeligste Fjende, de nyskabende Digtere, der kendetegnes ved deres dybe Fornemmen af alle Tilværelsens oprindelige Kræfter, af al Livets Væsentlighed. Thi om end Konventionalismen i Eftersnakkernes Skikkelse vokser op omkring Genierne, saa er det nyskabende Geni selv altid en Protest mod den Konventionalisme, til hvilken et i og for sig berettiget Syn paa Livet eller Kunsten er forfaldet.

Den Digter, der her i Norden med ét Slag sønderknuste det forældede konventionelle Kvindeideal — hende, der under alle Omstændigheder ofrer sig selv — var Ibsen, da han sendte Nora ud fra Mand og Børn for at opfylde Pligterne mod sig selv, og da han med Gengangere ætsede ind i den sædelige Bevidsthed: at en Kvindes Troskab mod sin egen Personlighed er betydningsfuldere — ogsaa for Andres Vel — end Troskab mod konventionelle Sædelighedsbegreber.

Og Ibsen har bestandig været Forkynderen af den Frihed under eget Ansvar, der er Individualismens Løsen. Langsomt har man lyttet, stykkevis har man forstaaet. Og ingen Bevidsthed har i denne Henseende været mere hermetisk tillukket end visse Kvindesagskvinders. At alle Kvinder skal have samme Rettigheder som Manden, det er Alt, hvad de mener med deres Talen om den kvindelige Personligheds Frigørelse. De glemmer, at Ret til at blive, hvad man vil, for Kvinden som for Manden ofte medfører Pligt til at undertrykke, hvad man er, ifølge sin Natur og sine Anskuelser. De glem-

mer, at Naturen har dybere Krav end Retten til Arbejde. De overser de Følelsens, Tankens og Karakterens uendelige Nuancer, der gør, at Fordringerne til Solidaritet i Anskuelser og Handlinger mellem de Kvinder, der virker for Kvindesagen, er mundet ud i Undertrykkelse af de kvindelige Individer. Tilvisse er det sandt, at Sammenslutning stadig er nødvendig, for at Kvinden kan opnaa de Rettigheder, hun endnu savner. Men al obligatorisk Optræden i Flok er her farligere end andetsteds; thi for Kvindesagens Fremgang i dybere Forstand udkræves just, at de forskellige kvindelige Individualiteter viser, hvad de duer til paa forskellige Omraader.

Den indenfor Kvindesagen truende Konventionalisme røber sig ikke blot i overdrevne Solidaritetskrav, men ogsaa i den Maade, hvorpaa Oppositionens Indvendinger behandles. Den viser sig i Mangel paa Blik for, hvorledes Kvindespørgsmaalet, hvad dets Virkefelter angaar, nu for Tiden overalt skærer det sociale Spørgsmaals Bane. Men den aabenbarer sig i Særdeleshed som Mangel paa Evne til at indse, hvorledes Kvindesagen, jo mere den gaar frem i Udvikling, tillige bliver mere og mere sammensat, og hvorledes der herved opstaar større og større Vanskeligheder for at tage bestemt Stilling overfor derhenhørende Sager.

Det er f. Eks. nødvendigt, at der gives Kvinden forøget Lejlighed til Uddannelse. Men udvikler nu ogsaa alle disse Dannelsesanstalter Personligheden? Har man ikke truffet de fineste, fagreste kvindelige Individualiteter hos uvidende gamle Damer paa halvfjers, firsindstyve Aar, eller hos Kvinder, der aldrig har faaet nogen ordnet Undervisning? Det er f. Eks. rigtigt, at

Kvindernes Lønninger forhøjes, men forhøjes ogsaa Kvindens Arbejdsværdi i Forhold hertil? Kan man overhovedet forlange, at Flertallet af disse Kvinder, der sidder bøjet over en Pult, skal vie deres Gerning en levende Interesse, naar deres sande Væsen først vilde komme til sin Ret, om de sad bøjet over en Vugge? — Det er f. Eks. godt, at selv velstaaende unge Piger ønsker en Virksomhed. Men er det ogsaa et Gode, at de, fordi de kan nøjes med ringere Betaling, tager Arbejdet fra mere kompetente fattige Kvinder og Mænd, som maa forlange højere Løn, fordi de er henviste til helt at leve af deres Arbejde?

Med alle disse og mange andre Spørgsmaal ubesvarede er det i Øjeblikket ligesaa vel Konventionalisme ubetinget at glæde sig over alle de Kvinder, der bliver Studenter eller for at opnaa ydre Virksomhed forlader et Hjem, hvor de godt kunde behøves, som det i vore Bedstemødres Tid var Konventionalisme at paastaa: at Køkken, Barnekammer og Selskabssal var Kvindens eneste rette Sfære.

Endnu véd man ikke, om Kvinden fysiologisk og psykologisk set udvikles til mere Sundhed og Harmoni ved Kapløbet efter Brød. Kvinden er et nyt Emne for Forskningen, og først Aarhundreders fulde Frihed til Arbejdsvalg og personlig Udvikling kan afgive Stof til velbegrundede Slutninger. Adskilligt tyder dog paa, at der altid vil findes en paa fysiske Uligheder grundet uudslettelig psykisk Forskel mellem Mand og Kvinde; en Forskel, som rimeligvis vedblivende vil gøre hende til den Skabende paa Familjens Omraader, medens han fortrinsvis bliver den Skabende paa Kulturens øvrige

Omraader. Men ved fuldkommen Ligestilling med Manden og en fuld personlig Udvikling kan Kvinden faa en endnu næppe anet Betydning for Kulturen i sin Helhed og for Styrelsen af Samfundet.

De ovennævnte konventionelle Synspunkter for Kvindespørgsmaalet hæmmer den kvindelige Individualitets Udvikling ved at overse Naturens og Problemernes Mangfoldighed. De konventionelle Begreber om Selvforsagelse som det højeste Udtryk for Kvindelighed er stadig den største Hindring for den kvindelige Personligheds Gennembrud. Med jublende Lykkefølelse at kunne gaa tilgrunde for et elsket Væsen, det er et af Kvindekønnets skønne og uundværlige Fortrin. Men ved, under alle Omstændigheder, at anse dette for det Ideale har Kvinden hæmmet saavel sin egen som Mandens Udvikling. Sammenligner man nu den yngre Generations Ægteskaber med den ældres, saa viser Manden i de førstnævnte store Fremskridt i Retning af hensynsfuld Ømhed og sympatisk Forstaaen overfor de mere personligt levende og fordrende Hustruer. Begge Parter har saaledes vundet ved, at Kvinderne er begyndt at øve Selvhævdelsens Selvforsagelse. Thi for enhver hengiven Kvindenatur er det uendelig meget sværere at fordre sin Ret end at ofre den.

* *
*

Den konventionelle Kvindelighed har vedblivende sin ypperste Støtte i Opdragelsen.

Rigtignok undertrykkes et Barns Indvidualitet sjældent paa den hensynsløse og brutale Maade som fordum. Men den slides bort. I gamle Dage havde Børnene en vis Frihed i Barnekamret, hvor den vaagnende Personligheds Livsytringer af Lyst og Ulyst, Sympati og Antipati ikke stadig afdæmpedes. Nu er Børnene sammen med Forældrene, og disse vænner dem til en fordringsfuld Ufrihed. Børnene vil underholdes, de kan ikke selv tage Initiativet til deres Lege, fordi deres Fantasi ikke frit faar Lejlighed til at udfolde sig. Hverken Børnene eller Forældrene faar Lov til at eje sig selv i Ro. Under det stadige Samvær kedes Børnene tildøde med Rettelser saa talrige, at Lydighed umuligt kan overholdes. Paa denne Maade lærer de ikke den Disciplin, der er nødvendig for deres Personligheds Udvikling, og som bestaar i: at underordne de uvæsentlige Livsytringer under de væsentlige og tillige at beherske de sidstnævnte, — en Kultur af Barnets Vildmark, der maa begynde tidligt for at blive en anden Natur.

Og dette sker ved, at Opdrageren klart véd, hvad han vil fastholde som Hovedsag ved Barnets Udvikling, og herefter opstiller sine Bud eller Forbud, der bør være faa, men urokkelige som Naturlove, og som, naar de overtrædes, bør paadrage Barnet, ikke kunstlede Straffe, men Handlingens egne ubøjelige Følger. Saaledes kan man ved bestemte Vaner omdanne Naturvæsenet til et Kulturmenneske — som af Hensyn til sig selv og Andre tøjler sine samfundsfjendtlige Drifter — uden at Personligheden dog undertrykkes. Thi ud over de urokkelige Loves Omraade burde Børn aldrig

tvinges eller formanes mod deres Natur og Stemninger, deres sunde Egoisme og deres særegne Smag.

Men nu udvikler mange Mødre — ved deres egen Selvfornægtelse — Børnenes uberettigede Egoisme, og fordrer samtidig en Selvbeherskelse, en Omtanke, et Maadehold, en Hensynsfuldhed, som et helt Liv i Reglen ikke har kunnet bibringe Mødrene selv. Af det bløde Ler, som er Emnet til en Individualitet, former Forældre, Tjenestefolk og Lærere et Selskabsmenneske, undertiden et Samfundsmenneske, men sjældent et Menneske.

Man kalder denne Modelleren for Opdragelse. Og en Del af den tidligste Opdragelse maa, som jeg nyligt fremhævede, virkelig bestaa i at forme. Men efter de første Leveaar burde Opdragerens Maal være at forhindre al Formen og tværtimod muliggøre fri Udvikling af den eneste Kraft, som i det Store og Hele gør det betydningsfuldt for Menneskeheden, at ny Generationer føjes til de svundne: den nye Personligheds Kraft.

Hvert Barn er en ny Verden, en Verden hvori ikke engang den ømmeste Kærlighed helt kan trænge ind. Hvor aabent end det klare Øje møder vort, hvor tillidsfuldt den bløde Haand end lægges i vor — dette spæde Væsen vil dog maaske engang komme til at fortælle os om sin Barndoms Liden under, at vi behandlede det efter den Anskuelse, at Børn er Gentagelser, ikke Originaler — ikke nye vidunderlige Personligheder. Thi vel er Barnet til en vis Grad en Gentagelse af alle Tiders Barnenatur, men det er tillige — og det i uendelig højere Grad — en aldeles ny Sammensætning af Sjæls-

egenskaber, med nye Muligheder til Kval og Fryd, til Styrke og Svaghed.

Dette nye Menneske skal under eget Ansvar, paa egen Risiko leve Livet, det forfærdende alvorlige Liv. Hvad det vil kunne tilføre dette af skabende Kræfter, af nye Muligheder, hvad det vil komme til at eje af Spændstighed under Skæbnens Tryk, hvad Magt til at gøre og blive lykkelig, det beror — foruden paa selve Naturen — i væsentlig Grad paa den Maade, hvorpaa Opdragelsen behandler denne individuelle Barnenatur.

Allerede Goethe klagede over, at Opdragelsen stræbte efter at forvandle Personligheder til Filistre. Og dette er mange Gange værre nu, da Opdragelsen er bleven pædagogisk, uden paa samme Tid at blive psykologisk.

Kun den, der behandler et Barns Følelser, Vilje og Ret med ganske de samme Hensyn som et voksent Menneskes, og som aldrig lader Barnets Personlighed føle andre Grænser end Naturens egne eller dem, der har sin gyldige Grund i Hensyn til Barnets eget eller Andres Vel, kun den ejer den første Forudsætning for virkelig at opdrage. Opdragelsen bør tilvisse være en Personlighedens Frigørelse ogsaa fra dens egne Lidenskabers Overherredømme. Men den bør aldrig stræbe at udrydde selve Lidenskaben, som er Personlighedens inderste Kraft. At besejre den mulige Fejl i hvert af Sjælens Anlæg, ved at fremelske det tilsvarende Gode i samme Anlæg, det alene er en individuel Opdragelse. Dette er en yderst langsom Opdragelse, ved hvilken den umiddelbare Indgriben kun betyder saare lidt, Hjemmets aandelige Atmo-

sfære, dets Vaner og Idealer derimod næsten Alt. Opdrageren maa fremfor alt kunne vente, maa kunne beregne alle Virkninger for Fremtiden, ikke for Nuet. Opdrageren tror ofte, at han sparer Barnet for fremtidige Lidelser ved at »modarbejde dets Ensidigheder«, som det hedder. Han betænker ikke, at ved Forsøg paa at tvinge Barnet i en modsat Retning af den, mod hvilken dets Personlighed peger, lykkes det blot at forringe Naturen; ja ofte blot at beholde Svagheden i en Egenskab, ikke den tilsvarende Styrke. Dog ofte er det aldeles ikke nogen saadan Grundsætning, der er det Afgørende, men kun dette: at man tankeløst holder fast ved det gamle Selvfornægtelsesideal. Man underkuer Barnets Opdagerlyst og Foretagsomhed, man saarer dets yderst pirrelige Skønhedssans; man øver Vold paa dets mest personlige Ejendom, dets Ømhedsbeviser; man tilretteviser dets Modvilje, dæmper dets Henrykkelse. Under saadanne Angreb paa deres individuelle Væsen, deres Følelser og Smag er det, at de fleste Børn, men især de fleste Pigebørn, vokser op. Det er derfor ikke saa underligt, at de Voksne sjældent ser tilbage paa deres Barndom som paa en lykkelig Tid.

En stærk Livsfølelse, Følelsen af noget Fuldt og Helt, af alsidig Kraftudvikling og Evne — det er Lykke. Børn har flere Lykkemuligheder end de Voksne, thi de kan mere udelt og umiddelbart fornemme denne Livsfølelse. De burde faa Lov til at bruge disse Lykkemuligheder i den Tid, da Forældrene tildels har Magt over deres Liv! Kun altfor snart kommer de til paa egen Haand at forsøge, forsørge og maaske forbløde, og da gælder det først og fremmest om, at de ikke er

overopdragne, men har Styrke nok til at leve; det vil sige til at lide deres Kvaler og nyde deres Glæder, til at udføre deres Gærning og tænke deres Tanker, til helt og fuldt at kunne hengive sig; thi det alene er Betingelsen for at kunne arbejde, elske og dø.

Det er en dyb psykologisk Sandhed, at Himmerig hører Børnene til. Thi Ingen naar det Højeste uden ved Enfold, Uverdslighed og Evne til uden Bihensigter at hengive sig helt for at naa sit Maal.

Og dette just er Barnesindets Styrke. Har en Moder ved Opdragelsen bevaret og til en bevidst Magt udviklet denne Styrke, da har hun givet Menneskeheden ikke blot et nyt Væsen, men en ny Personlighed.

Men Opdragelsen i Hjem som i Skole gaar nu mer og mer i modsat Retning. Splittelse af Personligheden er derfor Tidens store Onde.

* *
*

Dog Mennesket er lykkeligvis en stærk Organisme. Og de, der ved Opdragelsen fik deres Personlighed bøjet og beskaaret, de kunde selv rejse den paany og skaffe den Frihed til at udvikle sig, var blot Værdien af denne Frihed dem fuldt bevidst.

Faa Mennesker, altsaa ogsaa faa Kvinder, kan blive Undtagelsesmennesker. Men om ogsaa kun Faa er Emner til en stor Personlighed, saa kunde dog de Fleste,

trods Opdragelsens Misgreb, udvikle ialfald nogen Personlighed, ifald de for fuldt Alvor tog Vare paa sig selv.

Er det sandt, at Mangel paa Talent skyldes Mangel paa Mod, saa gælder dette i endnu højere Grad om Mangel paa Personlighed. Det er en af Aarsagerne, hvorfor man endnu sjældnere træffer kvindelige end mandlige Individualiteter. En Mand gennemglødes stærkere af sin Idé og si Arbejdes Maal; han er mere intensiv i hvad han véd og vil. Han bliver derfor ofte — just som Barnet — mere ensidig, næsten altid mere selvisk, men meget mere hel end en Kvinde i et lignende Tilfælde. Hun er — naar undtages af Kærlighed — sjælden helt gennemtrængt af noget. Hun har derfor lettere ved at være hensynsfuld, hun kan bedre se sig om til alle Sider. Hun bliver mere bevægelig og hurtig i Opfattelsen, mere mangfoldig og smidig end Manden, og heri ligger hendes Styrke. Men ligesom Mandens er den vunden ved et tilsvarende Tab. Thi endnu er det saa vanskeligt for Menneskenaturen at tilvejebringe Ligevægt, at en god Egenskab ofte ikke er Produkt af en Multiplikation, men Rest efter en Subtraktion.

Ved sit større Mod til at vove, sin intensivere Magt til at *ville* bliver Manden saaledes fortrinsvis den nyskabende; Kvinden bliver den ofte ængsteligt fasthol-dende. Hun vaager trofast, ikke blot over Hjemmets Sæder og Minder, men ogsaa over Samfundets traditionelle Følelser og Retsbegreber. Men det er just denne tidligere fremhævede Konservatisme hos Kvinden, der har lagt de vanskeligste Hindringer ivejen for de isolerede kvindelige Individers Uddannelse.

Mandens personlige Selvstændighed hindres af, at han i Reglen maa arbejde i nær Forbindelse med Andre, hvorved han bindes af Disciplin og tvinges af Hensyn til Forfremmelse eller andre Fordele.

Kvindens Personlighed igen er mere bunden af konventionelle Sædelighedsbegreber og det konventionelle Kvindeideal. Hun vil ikke skælne mellem den Selvopofrelse, der er værdifuld, og den, der fra alle Sider set er værdiløs. Hun stoler ikke paa sin egen Følelse for det Rette, dersom denne Følelse afviger et Haarsbred fra det engang Hævdvundne.

Hun tilgiver den, der har syndet mod det bestaaende Retsbegreb, naar han blot erkender dets Gyldighed, men hun fordømmer den, der handler imod dette Begreb, fordi hans Syn paa, hvad der er Ret, afviger fra Flertallets. Naar hun dømmer, sammenblander hun Temperament og Anskuelser, Lære og Liv — denne Sammenblanden, der er Oprindelsen til alt aandeligt Tyranni, al social Ufordragelighed! I Særdeleshed gælder dette om, hvad der vedrører Forholdet mellem Kønnene. Enhver, der udtaler en Anskuelse, afvigende fra det almindelige Sædelighedsideal, udsætter sig nemlig for nærgaaende Slutninger og krænkende Bagtalelser angaaende sit private Liv. Og dog — idetmindste hvor det gælder en Kvinde — burde ialfald Kvinder kunne tænke, at til at udfordre Samfundet i dets ømtaaligste Fordom hører der ikke alene en glødende Tro, men ogsaa en ren Samvittighed.

Kvindernes Konventionalisme naar sit Højdepunkt i den tankeløse og samvittighedsløse Eftersnakken, ved hvilken Flertallet af Kvinder fornedrer deres aandelige

Niveau, skæmmer deres Karakter og tilsidst forfusker deres Personlighed.

Den, der gør Fordring paa at være en fin Kvinde, beviser dette blandt andet ved at undgaa al laant eller falsk Luksus. Hun foragter at virke ved det blot Tilsyneladende og undgaar derfor saavel i sin Klædedragt som i sit Hjem al uægte Pynt.

Men samme Kvinde udgiver kækt paatagne Anskuelser og eftersnakkede Meninger for sine egne. Og, ejer hun end en ny, selvtænkt Tanke, en varm, umiddelbar Følelse, saa vover hun ikke at give denne tilkende. Og andre Eftersnakkere fører da hendes Forfalskninger videre fra Kres til Kres. Saaledes dannes »den almindelige Mening« om de sarteste Livsproblemer, de alvorligste Livsgærninger. Saaledes gøres de herligste Handlinger tvivlsomme, de smudsigste Ærekrænkelser tilforladelige. Saaledes fortættes Luften af de Sandskorn, under hvilke et Menneskes Værk eller Ære begraves.

Men det Værk eller det Rygte, der er saaledes begravet, kan atter graves frem. I Længden bliver det kun Eftersnakkerne selv, der bukker under.

Thi det Ene staar i Forbindelse med det Andet. Ingen lever ustraffet paa anden Haand. Vi kan ikke intellektuelt komme frem ved Laan, uden at vi ogsaa moralsk bliver mindre samvittighedsfulde. Idag er vi uretfærdige mod en Bog, et Maleri, eller et Drama, idet vi bedømmer dem efter Andres Ord, eller idet vi ikke vover at vise den Glæde, de har foraarsaget os, dersom Kritiken ikke tillader, at vi glæder os; eller vi er uærlige, idet vi hykler en Forbitrelse, vi ikke føler, men som Andre forlanger, at vi skal føle i Smagens

eller Sædelighedens Navn. Imorgen bliver vi paa samme Maade uretfærdige eller uærlige mod et Menneske eller mod vor egen Følelse — en Uretfærdighed, en Uærlighed, der kan faa Indflydelse paa et hélt Livs Skæbne.

Tilværelsens Sum af aandelig Rigdom og aandelige Værdier forringes, fordi vi ikke til det Hele skænker, hvad dybest er vort Eget. Thi lad dette være meget eller lidt, rigt eller ringe: hvad vi selv har følt eller tænkt, er betydningsfuldere for Andre, end vor Eftersnakken af selv den ypperste Autoritet. Og i de Tilfælde, hvor vi er nødt til at støtte os til Autoriteter, kan vi i hvert Fald lægge Personlighed for Dagen ved vort Valg af dem, og ved ærligt at bekende vor Gæld til dem.

Ingen kan naa at tilegne sig mer end en ringe Del af Kulturens Resultater, og kun i visse Tilfælde kan man danne sig fuldt selvstændige Meninger. Men man kan Alle lære at indse, at det er et af Tegnene paa Dannelse: ikke at dømme om Sager, man ikke kender. Lad den gode Smag slaa fast, at ligesaavel som man giver Afkald paa at bære falske Juveler, naar man ikke ejer ægte, ligesaavel afstaar man fra at dømme om Personer eller Emner, som man ikke ved egne Indtryk har dannet sig en Mening om. Naar man begynder at anse denne Ærlighed for Tegn paa aandelig Forfinelse, har Kvindens Kultur gjort et næsten ligesaa stort Fremskridt, som da hun havde lært at læse. Thi næst efter Muligheden for at skaffe sig Kundskaber og Indsigter, staar i Kulturværdi Evnen til at indse og Modet til at tilstaa, hvilke Kundskaber og Indsigter man ikke har.

Mod og Sandhed, det er, hvad Kvinden fremfor alt mangler. Og disse Egenskaber er det, der maa vokse, ifald den kvindelige Personlighed skal vokse. Dette sker ikke ved, at Kvinder ofrer sig for Studier, være sig nok saa grundige, eller for Samfundsopgaver, være sig nok saa ansvarsfulde. Intet af dette fremmer Udviklingen af Kvindens Personlighed uden for saa vidt, som hendes egen Prøven og eget Valg gør hendes Dannelsesmidler og Arbejde til en organisk Del af hende selv. Men at udvikle den kvindelige Personlighed indefra, — dette er det store Kvindespørgsmaal. At frigøre Kvinden fra Konventionalisme, det er det store Maal for den kvindelige Emancipation.

At se Kvindesagen saaledes, det er for mig den ideale Opfattelse af denne Tidens store Bevægelse.

Og Idealitet — det er ikke at bekende sig til den Livsanskuelse, som Flertallet kalder den ideale. Idealitet er: at leve for de Idealer, der har gennemglødet vor Bevidsthed, og ikke krænke denne Bevidsthed ved at afpasse den efter saadanne Idealer, som vi med hele vor Sjæl indser er lavere.

1892—93—94.

Kvindelig Sædelighed.

»Den, der laver falske Pengesedler, dømmer Loven til at hænges; for det Heles Vel er dette ganske vist nødvendigt. Men den, der forfalsker Kærligheden — det vil sige den, der indgaar Ægteskab af tusind Grunde, blot ikke af Kærlighed — begaar han ikke en Forbrydelse saa stor og af saa uberegnelige Følger, at den udbreder langt forfærdeligere Ulykker over Samtid og Efterverden, end Forfalskning af Millioner Sedler?«

C. I. L. Almquist.

»Kærlighed er sædelig, selv uden lovligt Ægteskab; men dette er usædeligt uden Kærlighed.«

I de Ord sammenfattes vistnok den simpleste Formel for det nye Sædelighedsbegreb, der arbejder sig frem mod det Sædelighedsdogme, som hele Samfundet, men især dets kvindelige Del endnu fastholder.

Den almindeligste Indvending mod den nye Sætning er, at de, der opstiller den, glemmer alle andre etiske Pligter og berettigede Følelser for at gøre Kønsforholdet til det centrale Livsforhold og Erotiken til det

eneste afgørende Synspunkt, naar det gælder dette Forhold. Men, naar undtages Arbejdet for Livets Ophold, — hvad ikke kan kaldes et Livsforhold, men en Livsbetingelse — kan da noget være mere centralt for Mennesket end Grunden til dets egen Oprindelse? Kan noget Moment gribe dybere ind i dets hele Væsen og Tilværelse?

At mange Mennesker lever tilfredse uden at eje Kærlighedens Lykke; at andre, naar de har vundet den, søger nye Maal for deres Stræben, beviser intet imod den Erfaring: at for Mennesker i Almindelighed bliver det erotiske Forhold mellem Mand og Kvinde det dybest Betydningsfulde i Livet, enten negativt ved at de savner dette Forhold, eller ved at de har knyttet det paa en ulykkebringende Maade, eller endelig fordi de deri har fundet al Livets Fylde.

Undervurdering af Kønsforholdets Betydning for Menneskene og den erotiske Kærligheds Betydning for Kønsforholdet medfører al den Usædelighed i dette Forhold, som Konventionalismen endnu paabyder i Sædelighedens Navn.

Kvindelig Renhed betinges ikke nu — som i vore Mødres Tid — af Uvidenhed angaaende den Side af Livet, som Slægten skylder sin Bestaaen. Men til Renhed — konventionelt opfattet — fordres Sansernes Uberørthed. Og med Rette — dersom man skælnede mellem Renhed og Kyskhed. Renhed er den nyfaldne Sne, der kan smelte eller plettes, Kyskhed er Staal, — hærdet i hvidglødende Ild. Thi Kyskhed udvikles først sammen med en hel Kærlighed, en Kærlighed, der

udelukker al Delen mellem Flere, saavel som mellem Hjærtets og Sansernes Krav. Kyskhedens Væsen er — sagt med George Sands dybsindige Ord — »ne pouvoir jamais ni tromper l'âme avec les sens, ni les sens avec l'âme.« Helhed er dens Krav som dens Kendetegn. Og kun denne Kyskhed bør kendetegne det Familjeliv, der i Fremtiden skal danne Grundvold for Folkenes Lykke.

Det var derfor dybt berettiget, da Literaturen i Alnaturens Navn vendte sig mod den hyperidealistiske Splittelse, der gjorde Hjærtets Kærlighed til det Høje og Sansernes til det Lave, og da den krævede, at Kvinden ikke blot skal vide, hvad en hel Kærlighed er, men at hun, naar hun elsker, ogsaa skal ville den.

Mægtige Stemmer har — lig George Sand og Almquist — Tid efter anden hensynsløst kaldt Ægteskabet usædeligt, ikke blot naar det blev indgaaet, men ogsaa naar det blev fortsat uden gensidig Kærlighed. Der er herved kaldt en renere Bevidsthed tillive med Hensyn til Betingelserne for den ufødte Slægts Tilbliven, saavel som for Mandens og Kvindens personlige Værdighed. Og man vil tilsidst naa saa vidt, at ingen fintfølende Kvinde bliver Moder, uden ved gensidig Kærlighed, og at dette Moderskab — lovviet eller ikke — betragtes som det eneste ægte, alt andet derimod som uægte. Da vil der hos Menneskene vaagne en saa levende Følelse for »Generationens Hellighed«, et saadant Instinkt for, hvad der betinger Slægtens Sundhed, Styrke og Skønhed, at ethvert ægteskabeligt Samliv, der opstaar af verdslige eller blot sanselige Motiver, af Fornufthensyn eller af Pligtfølelse, — ethvert saadant

Ægteskab anses for, hvad Almquist kalder en forbrydersk Forfalskning af Livets højeste Værdier. Det Samme gælder ethvert ægteskabeligt Samliv, der fortsættes under den ene Parts Tvang, Lede eller Resignation. Man vil blive gennemtrængt af Bevidstheden om, at hele den etiske Anskuelse, der nu i og ved Ægteskabet giver den ene Ægtefælle Ret over den Andens Personlighed, er en raa Overlevering fra lavere Kulturstadier, og at Alt, hvad der i Samlivet gensidigt udveksles mellem Mand og Kvinde, kun kan være Kærlighedens frie Gave, og aldrig kan fordres som Ret af nogen af Parterne. Man vil komme til at indse, at kan den ene Ægtefælle ikke længer i Kærlighed fortsætte Samlivet, saa bør det kunne ophøre, og at alle for bestandig bindende Løfter, vedrørende vort Følelsesliv, er Vold, øvet mod vor Personlighed, eftersom vi ikke kan bære Ansvar for, at vore Følelser undergaar Forandring. Vil end dette nye Sædelighedsideal i Begyndelsen komme til at virke opløsende paa mange uægte Ægteskaber, og vil det end derved fremkalde megen Sorg og Lidelse, saa er al denne Lidelse dog nødvendig. Den hører med til Gennembruddet af den nye erotiske Etik, der skal hæve Menneskelivet paa det Omraade, hvor nu Slavesind og Sløvhed under hellige Navne fornedrer Mand og Kvinde, hvor den sociale Konvention lovbeskytter Prostitutionen jevnsides Monogamiet, lader Forføreren, men ikke den Forførte beholde Samfundets Agtelse, og hvor en ugift Kvinde, der i Kærlighed bliver Moder, kaldes falden, men hæderlig den gifte Kvinde, der uden Kærlighed føder Børn til den Mand, der har købt hende.

Menneskets erotisk-etiske Bevidsthed kan ikke hæves og forfines, uden at man klart opstiller det nye Sædelighedsideal med alle dets Konsekvenser.

Men her møder man to Slags Modstandere. Den ene er den konventionelle Sædeligheds Tilhængere, den anden er Tilhængerne af de flygtige Kønsforbindelser, til hvilke de misbruger »den frie Kærlighed«s Navn.

De Førstnævnte stiller allerede nu samme Sædelighedskrav til Manden som til Kvinden. De paastaar, at Cølibat ikke medfører alvorlige Vanskeligheder for noget af Kønnene. De mener, at det er den sociale Pligtfølelse og ikke den gensidige Kærlighed, der bør ligge til Grund for den ægteskabelige Troskab. De anser den rene Kærlighed for uberørt af al Sanselighed.

Disse Sædelighedsdogmer har i de senere Aar blandt Andet ytret sig i Stræben efter at overkalke al Farveglød og tilhylle al Nøgenhed i Literatur og Kunst. Tilhængerne af disse Dogmer har sikkert indset — naar de, for at begynde med Begyndelsen, har kastet et Blik i Biblen og Homer — at dette Foretagende vilde blive vel omfattende, dersom det skulde udstrækkes til den klassiske Literatur. Med des større Iver og Nidkærhed har de da taget sig af den moderne Skønliteratur og Kunst. Og — møder de ikke energisk Modstand — vil ogsaa snart hos os Figenbladet vidne om Smagens og Sjælenes Syndefald.

Den »frie Kærlighed« har imidlertid ogsaa sine fanatiske Tilhængere — lige saa yderligtgaaende. De har mistet Sansen for den sjælfulde, trofaste Hengivenhed, hvilken de betragter som Urimelighed eller Konventionalisme, hvorunder Menneskenaturen ikke uden Hykleri

kan bøje sig. Thi eftersom Erfaring viser, at livsvarig Kærlighed ofte er en Illusion, bør man ikke engang begynde med Haab om denne! Den saakaldte Bohème er ligesaa monoman i sin Kresen om dette Ene: Sansernes Ret — som Sædelighedszeloterne i deres Kresen om dette Ene: Sansernes Underkuelse. Den yderste Konsekvens af begge Dele vilde blive en Tilbagegang til lavere Kulturstandpunkter, i det ene Tilfælde Klosterets Askese, i det andet de vilde Naturtilstandes Promiscuitet. Begge Parter glemmer Livets Virkelighed. Den ene med sine absolute Krav uden Hensyn til Temperament eller Omstændigheder, med sine Paastande om Kvindens sædelige Overlegenhed og sin Underkenden af det erotiske Livs Betydning for Mandens og Kvindens fulde Harmoni. Den anden Part glemmer Virkeligheden, idet den, i sædelig Henseende, vil gøre Kvinden lige saa frit stillet som Manden, — idet den glemmer al den Lidelse, der vilde opstaa for en ny Generation, født og fostret i en saadan ubunden Tilværelse, og idet den ikke lærer noget om Kvindens Natur af de mange yngre saavelsom ældre Kvinder, der lever et sundt, arbejdsdygtigt, omend ensomt Liv i oprigtig Erkendelse af, at naar de ikke har fundet en stor, gensidig livsafgørende Kærlighed, saa vilde ethvert Samliv med en Mand være en Fornedrelse og Ulykke. Udviklingen har ved mangfoldige Indflydelser gjort Helhed, Kontinuitet i Kærlighed til et mere gennemgribende Livsbehov for Kulturkvinden i Almindelighed end for den med hende kulturelt jævnstillede Mand. Medens en Mand derfor i Reglen uden Bitterhed løser et erotisk Forhold, naar han ikke mere

elsker, lider en Kvinde — selv efter at Kærligheden er ophørt — over at Forholdet ikke blev for hele Livet.

Det er dette, den individuelt udviklede Nutidskvindes stadig bestemtere erotiske Helhedskrav, der gør, at hun stadig inderligere ønsker, at hun maa eje Mandens Personlighed ligesaa helt, som det er hendes Lykke og Stolthed at kunne give sig selv til ham. Det er dette Helhedskrav, der gør, at Kvinden — ialfald hos de germanske Folk — hverken har Tilbøjelighed til eller er psykologisk skabt for den saakaldte »frie Kærlighed«. Dette fremgaar ikke mindst af deres Skæbne, der har prøvet den.

Fri Kærlighed er i Virkeligheden en ligesaa meningsløs Sammenstilling som *lovbunden* Kærlighed. Thi ligesom ingen ydre Tvang kan hverken fremkalde eller fastholde Kærligheden — saa at den i den Forstand altid er fri — saaledes er den derimod, som alle Følelser, bunden af visse psykologiske Love. Og er den ikke det, har den aldrig fortjent Navn af Kærlighed. Det gaar med Kærlighed som med Menneskets Ansigt: der er individuelle Forskelligheder i det Uendelige, men der er visse fælles Træk, som gør alle disse forskellige Ansigter til menneskelige Ansigter og alle disse forskellige Følelser til menneskelig Kærlighed. Og — for Begges Vedkommende — har hver Tid sin Type, som agtes for ædlere end alle de øvrige.

Denne ædleste Art af Kærlighed skildres af en Forfatter*), der har søgt at bevise, at en paa Evolu-

*) Se Viggo Drewsen: *En Livsanskuelse grundet paa Elskov — samt Forholdet mellem Mand og Kvinde belyst gennem Udviklingshypotesen.*

tionismen grundet Livsanskuelse ikke behøver at føre til Løshed i de seksuelle Forhold. Han fremhæver, hvorledes den erotiske ligesom alle andre Følelser er bleven udviklet fra en mindre sammensat, mere ensartet og ubestemt Tilstand til noget mere Sammensat, Forskelligartet og Bestemt, og hvorledes denne Følelse fra ligefrem Slægtopholdelsesdrift har hævet sig til en hel personlig inderlig Kærlighed. Den ædleste Type af denne Kærlighed er den, der opstaar mellem en Mand og en Kvinde af samme Væsensart; der nødvendigt fordrer Genkærlighed for at blive fuldbaaren, og som derfor ikke kan lade sig nøje med nogen anden Art af Genkærlighed end en tilsvarende erotisk. Denne fuldbaarne Kærlighed medfører begge de Elskendes Længsel efter helt at blive ét Væsen og gensidigt at frigøre og udvikle hinanden til det mest Fuldkomne. Bliver Kærligheden, i et Samliv, saaledes fuldbaaren og fuldbyrdet, da gives den kun til Én og kun én Gang. Denne, hele Personligheden frigørende, samlende, uddybende Følelse, Indvielsen til Stordaad som til Aandens Værk, denne Følelse er Modsætningen til den flygtige, blot sensuelle Erotik, der trælbinder, deler og tilintetgør Personligheden.

Kun den store Kærlighed har en højere Ret end alle andre Følelser, og kun den kan gennem et Liv bevise sin Ret.

Den, der betragter denne Kærlighed som bestemmende for Sædeligheden i et erotisk Samliv, kan ikke finde noget ydre Baand nødvendigt for at give dette Samliv etisk Værd. Sociale Hensyn, Klogskab og Fin-

følelse overfor Andre kan endnu i visse Tilfælde gøre det lovlige Baand ønskeligt. Men Loven mægter ligesaa lidt yderligere at helliggøre en ægte Kærlighed, som den i nogen Maade mægter at hellige et Forhold, hvor denne Kærlighed savnes. Livet viser, at den højeste Kærlighed er sjælden som den højeste Skønhed — det vilde derfor være altfor dogmatisk allerede nu at sætte denne som etisk Norm for alle Forhold mellem Mand og Kvinde, men derimod er det ikke for tidligt at paastaa, at denne Kærlighed — lovviet eller ikke — er sædelig, og at dersom en af Parterne ikke ejer den, da er der sædelig Grund til at løse Forholdet. Den stedse mere fæstnede Bevidsthed om, at Kærligheden kan undvære Ægteskab, men Ægteskabet ikke Kærlighed, er — gennem den lettere Adgang til Skilsmisse — tildels bleven erkendt af det moderne Samfund. Det er da ogsaa kun et Tidsspørgsmaal, at den Lov ophæves, der giver den ene Ægtefælle Magt til at holde fast ved den anden mod hans eller hendes Vilje; thi dette er allerede nu stridende mod hvert udviklet Begreb om Kærlighedens Frihed — ikke at forveksle med den saakaldte »frie Kærlighed«!

Historisk er det ikke sandt — som det paastaas — at det har været den ene eller anden Opfattelse af Sædeligheden, denne eller hin Form for Ægteskabets Indgaaen eller Opløsning, der har vist sig som det endelig Afgørende for Folkenes Bestaaen eller Fald. Hos Jøderne som hos Hellenerne, hos Romerne som hos vore germanske Forfædre eksisterede der — just i deres kraftigste Blomstringsperioder — mange Rettigheder, som dengang blev anset for sædelige, men som Nutiden

kalder usædelige. Det Afgørende for disse Folks sunde Liv var, at hvad de ansaa for Ret, havde for dem bindende Kraft. Det er Pligtfølelsens Styrke mere end Pligtbegrebernes Art, der bestemmer et Folks sædelige Sundhed. Det er ikke naar Idealer højnes, men naar de gaar tilgrunde, at Samfundet er i Fare. Der fordres en udviklet historisk Sans til paa éngang at se Forbindelsen mellem og Forskellen paa Forfald og Nydannelse. Eller der fordres det store Syn paa Livets Væsentligheder, det, der kendetegner den ægte Digter, det Syn som alt Sofokles ejede, da han lod sin Antigone følge Ømhedens højere Lov og begaa det Lovbrud, som man mente vilde føre til almindelig Tøjlesløshed, dersom det forblev ustraffet.

Det nye Ægteskabsideal er ved at dannes gennem de mange literære og personlige Meningskampe, hvis Emne det er. Ja, det dannes tillige under alle de Livets Konflikter, hvortil Ægteskabet giver saa mange Anledninger. Ganske vist er der nu for Tiden mange Ægtefæller, der skilles, fordi de lige fra Begyndelsen har anset Troskab for umulig og derfor ikke engang har tilstræbt den. Men mange andre Skilsmisser har langt mere sammensatte psykologiske Aarsager. Har To giftet sig i den tidlige Ungdom, da leder den personlige Udvikling dem ofte i helt modsat Retning; bliver de gifte i en lidt senere Alder, er Samlivs-Problemet end vanskeligere at løse, fordi der lige fra Begyndelsen er en udpræget individuel Ulighed tilstede. For Nutidsmennesket med de mange Nuancer i Temperament og Følelser, med den stærkt udviklede Modtagelighed for alle Stemningsindtryk bliver Mangel paa Sympati mere uudholdelig,

men til Gengæld en virkelig Sympati langt mere lykkebringende. Hele den Mangfoldighed af psyko-fysiske Indflydelser og Indtryk, som Medlemmerne i et Hjem øver paa hverandre — i Retning af Behag eller Ubehag, Hygge eller Uhygge, Harmoni eller Disharmoni — føles nu for Tiden med mangedobbelt Intensitet i alle Forhold, men fremfor alt i Ægteskabet. Og for de mest individuelt udviklede og forfinede Naturer er det Samlivets Nuancer, ikke dets enkle Grundfarver, der afgør Lykke eller Ulykke.

Til denne almindelige Ømtaalighed kommer saa Kvindens forøgede Følelse for Disharmonien mellem, hvad hun ønsker af Ægteskabet og hvad det giver, fordi Samlivet saa ofte savner den Forstaaen og den Frihed, som hendes sympatiske Følelse nu fordrer. Thi Ægteskabets Livsvaner har ikke tilnærmelsesvis naaet en Udvikling, der svarer til Kontrahenternes — i Særdeleshed Kvindens — individuelle Udvikling. Men paa samme Tid som disse her flygtigt antydede Aarsager har sin Del i det forøgede Antal Skilsmisser, skaber det forfinede Følelsesliv paa den anden Side et langt inderligere ægteskabeligt Samliv. Der gives Ægtefæller, som, da Ægteskabet blev indgaaet, lovede hinanden fuld Frihed til at bryde dette Forhold, naarsomhelst den Ene vilde det, eller Ægtefæller, der aldrig har givet deres Ægteskab Lovens Stempel, og som dog — ved gensidigt forstaaende Samarbejde i gensidig trofast Hengivenhed — fuldt og rigt har virkeliggjort Kærlighedens »i Medgang og Modgang«.

Man har set Talsmænd for den saakaldte »frie Kærlighed«, der selv har været saa udprægede Engifte-Naturer, at deres Liv forspildtes, naar den anden Part førte deres egne Teorier ud i Praksis. Det er altid Karakteren, der gør det endelige Udslag. Den kan gøre den radikale Teoretiker til et Mønster paa Sædelighed og bringe den paa konservativ Grund staaende Samfundsstøtte til at bøje sig som et Siv for Lidenskaben; en Egoismens Forsvarer kan den gøre enestaaende offervillig og en Kristendommens Forkynder helt selvisk i sin Kærlighed.

Saa mange Mennesker, saa mange Sind! — saa mange Sind, saa mange Skæbner. Og at ville maale hele dette sammensatte, mangfoldige, uberegnelige, erotiske Liv, med dets uudgrundelige Dyb, maale det efter et bestemt Maal og efter dette Maal bedømme Forholdet mellem Mand og Kvinde, ja, tillige lade det bestemme Personlighedernes øvrige etiske Værd — det er ligesaa naivt som Barnets Forsøg paa med sin lille Spand at udtømme det afgrundsdybe, underfulde, stormjagede Hav!

Kærligheden som Livet vil lykkeligvis altid forblive et Mysterium, som ingen Viden formaar at gennemtrænge, og som Fornuften ikke kan regelbinde. Hvad man tør haabe af Fremtiden er blot dette, at Menneskene med finere Øre vil lytte efter deres eget Væsens Hemmeligheder. Et mere udviklet og rigere sammensat Sjæleliv vil give dem et sikrere Instinkt og lære dem at analysere skarpere, og dette vil forhindre, at de forveksler en forbigaaende Stemning af Sympati, Ømhedstrang eller Stolthed med en Følelse, der er bestemmende for hele

Livet. Nu derimod tror saa mangen En, at en Dønning af Beundring, Taknemmelighed eller Medfølelse er hele Havet, at Genskær fra en Andens Ild er selve den hellige Ild.

Ingen kan med Bestemthed forudsige de endelige Resultater af den Følelsens og Sædernes gennemgribende Omdannelse, der nu foregaar. Et er dog utvivlsomt: at Faren for Menneskenes Fremtid næppe ligger i, at det nye Ideal vil medføre almindelig Tøjlesløshed. Langt snarere da en saa individuel, differentieret og forfinet Kærlighed, at den erotiske Lykke bliver stedse vanskeligere at finde og at Kærlighedens Idealister langt oftere foretrækker Cølibat fremfor et Kompromis med deres store Krav paa den sympatiske Kærlighed.

Alt nu har en og anden Gang Erfaringen af, ofte kun Drømmen om denne for Sjælens fineste Nuancer, for Sansernes fineste Vibreren sympatiske Kærlighed — en Kærlighed, der er altforstaaende Ømhed, altomfattende Inderlighed — hævet Tusinder af Menneskers erotiske Krav og erotiske Tilværelse op i en Sfære af langt uendeligere Længsel, langt mere hvidglødende Kyskhed end deres Samtidige. Slige Erfaringer eller slige Drømme er det, der allerede nu er begyndt at antage Form i Samtidens Kunst og Literatur. Rigtignok har den dybe Disharmoni mellem Mandens og Kvindens Væsen længe været Grundtema, i Særdeleshed i den moderne Literatur. Men gennem de vilde, sønderrevne Tonegange klinger en ny Melodi, der vil svulme og stige og fylde Rummet med en endnu kun anet Harmoni.

En af Betingelserne for, at denne Melodi kan blive saa fuldt tonende som muligt, er, at Kvinden begynder

at blive mere ærlig baade i Livet og Literaturen, og at Mændene mere ivrigt lytter, naar Kvinden fortæller noget om sig selv. Mændene har fordret — og med Rette — at Kvinderne skal lære af deres Bekendelser om Konflikterne mellem Mands- og Kvindevæsen. Men den konventionelle Opfattelse af kvindelig Renhed har skræmmet Kvinderne fra at give Mændene dybere Indblik i deres erotiske Livserfaringer.

Først naar Kvinderne begynder at tale Sandhed, vil Literaturen alsidigt kunne belyse de endnu ukendte Dyb i Kvindens erotiske Temperament. Hidtil har det næsten udelukkende været af mandlige Digtere, man har faaet noget at vide om Kvinden. Jo nærmere disse Digtere har staaet Livet, jo mere har de set det højeste Udtryk for det evigt Kvindelige just som de største kvindelige Digtere har set det: i den erotiske Kærlighed og Moderkærligheden. Og Helheden i Kvindens Hengivelse har for dem været Højden af hendes Kyskhed.

Det er de store Digtere, der har lært og bestandig lærer Ungdommen højt at ære »Alherskeren Eros«.

Dette Sædelighedsprogram er det eneste, der har en Fremtid. Kun ved at følge det, vil det efterhaanden lykkes at forhindre, at den erotiske Følelse optræder som brutal Drift, eller at Ægteskabet bygges paa en flygtig Tilbøjelighed.

Et negativt Renhedsideal — selv inkarneret i Jesu Skikkelse — kan ikke varme og derfor heller ikke i Længden værne en Ungdom. Det Eneste, der har en ikke blot underkuende, men tillige omskabende Magt over den brutale Drift, er en højere Følelse, der hører til samme Livssfære som Driften selv.

Med flammende Skrift at indbrænde Kærlighedens store Ideal i Ungdommens Sjæl — det er derfor at give den en virkelig etisk Styrke. Derved opstaar der blandt Menneskene en uudslettelig, uovervindelig Følelse af, at et Kønsforhold kun bør indtræde som Udtryk for en gensidig altomfattende Kærlighed. Derved lærer Ungdommen at betragte Kærlighedsægteskabet som det centrale Livsforhold og den gennemglødes af Ønsket om at udvikle og bevare Legeme og Sjæl for at træde ind i dette Naturens Allerhelligste, hvor Mand og Kvinde selv finder deres Lykke, samtidig med at de skaber en ny Slægt for Lykken. Og derved vil bestandig flere unge Mennesker lære at indse, at deres egen saavel som Slægtens Lykke bliver større, jo mere hel de kan give deres Personlighed til Kærligheden. Drenge og Piger, Ynglinge og Ungpiger, Mænd og Kvinder vil gennem fælles Opdragelse, Samarbejde og kammeratlig Omgang indbyrdes udvikle den gensidige Forstaaen, der vil tilintetgøre den Fjendtlighed mellem Kønnene, hvori Nutidens Individualisering — og dermed følgende højere Personlighedskrav — indtil videre har givet sig Udtryk.

Hjemmets Vaner bliver differentierede istedetfor at — som nu — de samme konventionelle Skikke vedligeholdes i ethvert ægteskabeligt Hjem-Liv. Naar Slægten i nogle Generationer har været opdraget under Indflydelse af saaledes ordnede Forhold, vil man se mange Ægteskaber — allerede nu er der ikke saa faa af dem — hvor ikke den pligtopfyldende Resignation, men selve Friheden styrker Troskaben. Dér værges og værnes Kærligheden som det Sarteste og Dyrebareste i Livet, dér

har Selviskhed og Uselviskhed naaet en fuldkommen Harmoni, fordi hver af Ægtefællerne kun finder sin egen Lykke i at skabe den Andens. Det er et saadant Samliv, den norske Digter kendetegner, naar han kalder det virkelige Ægteskab »en længselsfuld Søgen af hinanden, en energisk Hævden af sig selv for at kunne give sig selv, en stedse stigende Forstaaelsens Inderlighed, et Forhold, som hele Livet igennem uddybes.«

Saaledes forberedt vil maaske det absolute Menneskeideal blive til en levende Virkelighed, ikke som en ensom Mand, ikke heller som en ensom Kvinde, men som en Mand og en Kvinde, der vil skænke Menneskene en ny Religion: Lyksalighedens.

* *
*

De Fleste tvivler rigtignok endnu om, at Ægteskabet vil kunne blive denne Livets ypperste Form for Tilværelsen, hvor Jegets Hengivelse og Jegets Selviskhed gaar op i en fuldkommen Enhed. Man fremhæver, at denne ideale Tilstand maaske kan opnaas af Undtagelsesmennesker, men aldrig af Hverdagsmennesker, og at disses Moral kun kan befæstes ved lovlig og social Tvang.

Min Tro er tvertimod den: at ligesom Israels Børn fulgte Ildstøtten, saaledes følger Hverdagsmenneskene paa Afstand Undtagelsesmenneskene, og at det er paa denne Maade, Menneskeheden i det Hele taget gaar fremad. Allerede nu bestemmes Hverdagsmenneskene af visse Begreber, der, i Slutningen af forrige Aarhundrede, ikke

engang var afgørende for Undtagelsesmennesker. Der er f. Eks. allerede nu Mange, der betragter Fornuftgiftermaal som en Lavhed. Og Forældremyndigheden gør sig yderst sjældent gældende, være sig for at hindre Børnenes Ægteskab eller for at tvinge dem til Ægteskab uden Kærlighed. I vore Dage er selv yderligtgaaende Erotik alvorlig, sammenlignet med det attende Aarhundredes lette Galanteri. I Lovgivningens og endmere i Literaturens geologiske Aflejringer kan man studere denne Hævning af de erotiske Følelsers Niveau. Derved overbevises man om, at Undtagelsesmenneskenes Krav og Konflikter lidt efter lidt gaar over til at blive Hverdagsmenneskenes, ihvorvel disse altid er nogle Generationer efter Undtagelsesnaturerne. Naar de Mange er naaet frem til de Problemer, der for nogle Aartier siden kun optog de Faa, da er disse allerede optagne af nye Følelser og Konflikter.

Ganske vist kan det — for Børnenes Skyld — endnu under de forhaandenværende ufuldkomne Tilstande være en Pligt ikke at sprænge Ægteskabets ydre Form. Men ikke engang denne Pligt har almen Gyldighed. Naar Ægteskabet i dybere Forstand alt er søndret, kan kun Ægtefællerne selv i hvert enkelt Tilfælde afgøre, hvilken Løsning af Forholdet der er den bedste saavel for deres egen som for Børnenes Skyld. Ser man paa Udviklingen i sin Helhed, er det bedst, om Menneskene jo før jo heller ophører at godkende det nuværende Ægteskab, thi des før fremtvinges den Omdannelse, ved hvilken Ægteskabet udelukkende vil faa sin Befæstelse i sig selv. Først da vil man fuldtud kunne vinde de Erfaringer og finde de fine Midler, ved hvilke Troskaben

styrkes og Lykken skærmes. Thi disse Midler søger man ikke, saalænge man stoler paa Lovens Ret og den offentlige Menings Magt til at sammenholde, hvad Kærligheden ikke forener.

Kærlighedens stadig fremadskridende Individualisering tyder paa, at Engifte sandsynligvis vedbliver at være Form for Mandens og Kvindens erotiske Samliv. Men denne Regel vil i Fremtiden, som nu, faa mange Undtagelser, eftersom Følelser kan skifte. De Konflikter, som derved opstaar, vil medføre Lidelse, men ikke den Bitterhed eller Strid om Magten, som Følelsen af den ægteskabelige Ejendomsret nu saa ofte foraarsager. Den dybe Erkendelse af, at Kærligheden ikke kan høre ind under Pligtens, men kun under Frihedens Omraade, vil faa til Følge, at den af Ægtefællerne, der mister den Andens Kærlighed, vil føle samme Resignation overfor det Uundgaaelige som var det Døden, der voldte Tabet.

Og i de Tilfælde, hvor Individet ikke er istand til denne Resignation, bør saavel Loven som Moralen gøre det umuligt for den ene Part at holde den anden tilbage mod hans eller hendes Vilje. Hver af Ægtefællerne bør have Raadighed over sin Person, sin Ejendom, sit Arbejde og sin Maade at leve paa. Samlivet bør i hvert enkelt Tilfælde formes efter individuel Overenskomst, og Loven bør kun bestemme Ægtefællernes Ret og Pligt med Hensyn til Børnene.

Først naar det er kommet saa vidt, at hverken Mand eller Kvinde i ydre Henseende har noget at tabe eller vinde enten ved at indgaa Ægteskab eller ved

at opløse det, først da fremtræder det erotiske Problem i hele sin Alvor.

Mange Fejltagelser, megen Karikatur, mange tragiske Misgreb vil naturligvis blive Følger af Friheden. Store Bølger har store Skumkamme. Et nyt Princip føres ikke ud i Livet, uden at det maa føre nye Forvildelser med sig. Men man kan alligevel være forvisset om, at Livets Love — og til dem hører den: at Lidelse bliver Følge af misbrugt Frihed — tilsidst vil formaa at bringe Alt inden for de rette Grænser. Intet har vel middelbart havt mere Lidelse til Følge end Kristendommen, og vidste end Jesus, at dette vilde ske, han tøvede dog ikke, men gav Menneskene denne sprængende, nyskabende Kraft. Men det er fremfor Alt Jesu Idealitet, der fattes hans nuværende Bekendere, den store Idealitet, der vover at tro paa Indholdets Magt fremfor Formens.

Det er derfor ganske naturligt, at disse samfundsbevarende Kristne møder det nye Sædelighedsideal med idel Frygt. De tror, at den Kvinde, der som bevidst Maal har »Selvhævdelse i Selvhengivelse«, vil miste den friske, umiddelbare Oprindelighed i denne Hengivelse. De tror, at Ægteskabet vil gaa tilgrunde, dersom det ikke støttes af Baand og Bud, men kun af sin egen Livskraft. De tror, at Sædeligheden tilintetgøres, dersom Ungdommen lærer at se Kærligheden mellem Mand og Kvinde som det centrale Forhold i Livet. Denne Frygt og hundrede af lignende Art har alle en og samme Oprindelse.

Det er den kristne Livsopfattelse, der har forrykket Antikens store, sunde, stærke Forvisning om Naturens Hellighed. Maria var »Jomfru-Moderen«, Jesus levede

ugift og uden Kvinder, Paulus betragtede Ægteskabet som det mindste af to Onder. Derfor ansaa de Kristne fra Begyndelsen af den ugifte Stand for højere end den gifte. Senere blev Følgen af den kristne Livsopfattelse, at Kønsforholdet i og for sig blev betragtet som vanhelligt, det Menneskelige i og for sig som Synd, Selviskhed i og for sig som ond, og det jordiske Lykkekrav som den største Selviskhed.

Derfor staar den kristne Livsanskuelse nu — efter at den har fuldbragt sin store Kulturopgave, at udvikle Altruismen — som en Hindring for den Enheds-Anskuelse, af hvilken Menneskehedens Lykke tilsidst skal spire frem.

Ingen, der tænker eller føler dybt, kan vel drømme, at denne Lykke bliver let vunden. Monismens konsekvente Tro paa Menneskenaturen vil først lidt efter lidt gennemsyre Tilværelsen. Og indtil da bliver — for de Fleste — Lidelse en Følge af Friheden. Selv de Faa, der alt nu fik Lykken i Eje, kan kun ufuldstændigt nyde den paa Grund af Lidelsen omkring dem. Men fremfor alt bliver Lykken sjælden, fordi Genialiteten for Lykke endnu er saa sjælden — den sjældneste af al Genialitet. Deri bestaar den: at nærme sig Livet med en Tiggers Ydmyghed, men behandle det med en Fyrstes stolte Generøsitet, at fatte dets Helhed med de store Digteres dybe Forstaaen og give sig hen i hvert af dets Øjeblikke med et lille Barns Enfold; fuldtud at nyde hver nærliggende Glæde, og dog forsage den tilfældige for den varige.

Altsaa — der er langt til Lykken! Dog Menneskene skal begynde med at faa Mod til at ville den.

Det var dette Mod, Kristendommen brød, da den vendte Sjælen bort fra Jorden op mod Evigheden og satte Forsagelsen højere end alle andre etiske Værdier. — Ved den *Umwerthung aller Werthe*, der nu er begyndt, vil Lykken faa denne Plads.

Den, der strider for den dybeste af alle Tanker — Spinozas Tanke — at: »Glæde er Fuldkommenhed«, han strider sejrsikker, staar han end aldrig saa ene, og maa end Kampen koste alt hans Hjærteblod.

Inderst lever vi dog kun af det, vi vil dø for. Og alt, hvad vi dør for, vil leve, naar den Tid kommer, da alt, hvad vi selv har lidt, er Intet for os, men det, vi har lidt for, er Alt for Andre.

1893—94.

Fremtidens Kvinde.

Der er Ord, der lokker som Sang. Og et af disse Ord er: Fremtidens Kvinde. Sangen lyder for mig i en Digters Rytmer. En Digters og en Seers tillige. Det er ham, hvis Navn nu straaler med Morgenstjærnens Glans, men som i levende Live saa dette Navn trækkes i Skarnet — ham, der kaldtes Ateist og Samfundsødelægger, fordi hans Tanke, som Lynet, brød sin straalende Vej gennem Samtidens Fordomme. For Skjalde-Anelsen blev aabenbaret en ny Tid, da Kvinden skulde være

. . . . frank, beautiful and kind
As the free heaven, which rains fresh light and dew
On the wide earth . . . . .
From custom's evil taint exempt and pure;
Speaking the wisdom once they could not think,
Looking emotions once they feared to feel,
And, changed to all which once they dared not be
Yet being now, made earth like heaven . . . . . .

Det er denne Shelley's skønne Profilkontur af Fremtidens Kvinde, der har foresvævet mig, medens jeg her, med lidt bestemtere Træk, har forsøgt at tegne hendes Billed.

* *
*

Kvindernes Sturm- und Drang-Tid og den dermed forbundne sociale og psykologiske Nydannelse vil sandsynligvis blive fortsat langt ind i næste Aarhundrede! Denne Konfliktperiode vil først ophøre, naar Kvinden, saavel i som udenfor Ægteskabet, i retslig Henseende er bleven fuldt ligestillet med Manden, naar Samfundet er blevet saaledes omdannet, at den nuværende Konkurrence mellem Kønnene er endt paa en for begge Parter lykkebringende Maade, og naar saavel Erhvervsarbejdet som det huslige Arbejde har antaget saadanne Former, at det er mindre haardt trykkende for Kvinden end nu.

Først henimod Slutningen af det tyvende Aarhundrede turde vel altsaa vor Tids Kvindetype have kulmineret og en ny Kvindetype begynde at fremstaa.

Mit ideale Billed af Fremtidens Kvinde — naar man maler Idealer, behøver man jo ikke at nægte sig noget — er, at hun skal være et Væsen sammensat af dybe Modsætninger i harmonisk Forening. Hun skal være en stor Mangfoldighed og en fast sluttet Enhed; en rig Fylde og en fuldkommen Enkelhed; et gennemdannet Kulturvæsen og en oprindelig Natur; en stærkt udpræget menneskelig Individualitet og en hel Aaben-

baring af det dybest Kvindelige. Denne Kvinde skal forstaa Alvoren i et videnskabeligt Arbejde, i en stræng Sandhedssøgen, i en fri Tænken, i en kunstnerisk Skaben. Hun skal forstaa Nødvendigheden i Naturens Love og i Udviklingens Forløb, hun skal eje Solidaritetsfølelse og Samfundsinteresser. Da hun véd mere og tænker klarere end Nutidens Kvinde, er hun ogsaa retfærdigere; da hun er stærkere, er hun bedre; da hun er visere, er hun tillige mildere. Hun kan se stort og i Sammenhæng; derved mister hun nogle Fordomme, dem, man endnu kalder Dyder. Hun vedbliver stedse at være den, der skaber Sæderne — dog ikke efter Samfundsvedtægter, men efter sit eget Væsens Love. Hun har Mod til at tænke sine egne Tanker og til at prøve og dømme sin Tids nye Tanker. Hun er modig nok til at føle — og til at bekende sine Følelser, dem, hun nu kuer eller skjuler. Hendes fulde Handlefrihed og alsidige personlige Udvikling muliggør dristige Forsøg paa at leve Livet og energisk Stræben efter en Tilværelse paa Højde med hendes eget Jeg. Og hun vil — med sikrere Instinkt end nu — vide at finde en saadan Tilværelse. Hun kan arbejde intensivere, hvile intensivere og glæde sig mere intensivt ved alle forhaandenværende Glædeemner, end Nutidskvinden formaar. Saaledes vil den nye Kvindes Livsfølelse blive højnet, hendes Erfaring uddybet. Hendes Sjælsliv, hendes Skønhedskrav, hendes Sanser udvikles og forfines. Hun bliver meget sensitiv, meget let og stærkt modtagelig for Indtryk. Derfor vil hun nyde langt rigere, men tillige lide langt dybere, end Nutidskvinden evner.

Gennem alt dette vil Fremtidens Kvinde tilføre Samfundslivet, Kunsten, Videnskaben og Literaturen nye Værdier. Men hendes største kulturelle Betydning vil vedblivende være den: at hun ved det Gaadefulde og Naturbundne, det Anelsesrige og Impulsive i sit eget Væsen vil beskytte Menneskeheden mod Overkulturens Farer. Imod al Viden vil hun komme til at hævde det, ingen Viden kan gennemtrænge, hun vil hævde Følelsen mod Logiken, Mulighederne mod Realiteten og Intuitionen mod Analysen. Kvinden vil fremfor alt komme til at fremme Sjælens Vækst, Manden Intelligensens; hun vil udvide Anelsernes Omraade, han Fornuftens; hun vil levendegøre Ømheden, han Retfærdigheden; hun skal sejre ved Overmod, han ved Mod.

Fremtidens Kvinde skal ikke blot have lært meget, hun skal ogsaa have glemt meget — i Særdeleshed meget af Nutidens saavel feminine som anti-feminine Daarskaber.

Hun skal med hele sit Væsen ville Kærlighedens Lykke. Hun er kysk — ikke fordi hun er kold, men fordi hun er lidenskabelig. Hun er fornem, ikke fordi hun er bleg, men fordi hun er fuldblodig. Hun er sjælfuld, derfor er hun ogsaa sanselig. Hun er stolt, derfor er hun ogsaa sand. Hun fordrer en stor Kærlighed, fordi hun selv kan elske med en endnu større. Ved hendes forfinede Idealisme bliver det erotiske Problem meget sammensat og ofte vanskeligt at løse. Men til Gengæld bliver den Lykke, hun skænker og selv føler, langt rigere, dybere og varigere end alt, hvad der hidtil har baaret Navn af Lykke. Meget af, hvad der findes hos Nutidens Hustru og Husmoder, vil

rimeligvis savnes hos Fremtidens Kvinde. Hun vil altid vedblive at være Elskerinde og kun som saadan vil hun blive Moder. Og paa denne vanskelige og skønne Kunst at være paa engang Elskerinde og Moder vil hun ofre sine ypperste og fleste Kræfter: hendes religiøse Kultus bliver at skabe Livets Salighed. Eftersom hun kender og ærer de psykiske og fysiske Betingelser for Sundhed og Skønhed, vil hun — med større Klarsyn og dybere Ansvarsfølelse end nu — vælge sine Børns Fader. Hun vil føde og fostre sunde og skønne Mennesker, og selv vil hun eje større Fagerhed og en længere Ungdom end Nutidens Kvinde. I hele sit Liv vil hun behage, fordi hun bestandig vil forskønne Tilværelsen. Men hun vil kun behage, fordi hun i hver en Alder er helt sig selv; og sin uforgængelige Ungdom, sin største Skønhed aabenbarer hun kun for den, hun elsker. Hun véd, at intet Trylleri er dybt som Sjælens, og af sit eget Væsens Fylde henter hun denne bestandig nye Tryllemagt, disse altid uventede og i det Uendelige nuancerede Ytringer af sin individuelle Ynde. Ved sin blotte Nærværelse ophæver hun Formens og Vanens Tvang, og ved sin egen Fornemhed adler hun det Nye, hun skaber indenfor Familje-Samlivet saavel som i Samfundet og Selskabslivet. Rimeligvis vil hun komme til at tale mindre end Nutidens Kvinde, men hendes Taushed og hendes Smil vil blive mere veltalende end dennes. Hun udtaler sig altid umiddelbart og altid maadeholdent, forskelligt og dog altid ens, spontant og udsøgt. Hendes Væsen vælder frem, frit og frisk som Fossens brusende Fald, men, som dette, bundet af en indre, fast Rytme. Hvor vidt hun end

gaar — i Glædens Jubel eller Ømhedens Lidenskab, i Lykkens Rus eller Smertens Raseri — mister hun dog aldrig Herredømmet over sig selv. Hun er mange Kvinder og dog bestandig een, hvad enten hun skæmter og ler eller lider og dog ler; hvad enten hun straaler af Sundhed eller forbløder af dødelige Saar; hvad enten hun selv er betagen af og spreder om sig Ro eller Nervespænding, Jubel eller Taarer, Sollys eller Nattemørke, kølende Skygge eller flammende Glød.

Fremtidens Kvinde er alt til i Mandens Drømme om Kvinden — og Kvinden danner sig efter Mandens Drømme. Den moderne Mands Kvindeideal er ikke den mandlignende Kvinde, men den alsidig udviklede Aabenbaring af »det evig Kvindelige«. Man har alt set Glimt af denne nye Kvindetype, ikke blot i vor Tid, men ogsaa i svundne Aarhundreder. I Middelalderen skrev hun Heloises Breve, i Renæssancen malede Leonardo hende som Mona Lisa og i det attende Aarhundrede holdt hun Salon som Mlle de Lespinasse. I vort Aarhundrede har hun digtet Kærlighedskvad som Elisabeth Barrett Browning, hun er traadt frem paa Scenen som Eleonora Duse — og som i en Ædelsten er hendes Væsen krystalliseret i det Digterord, i hvilket Rahels Personlighed blev sammenfattet:

Still und bewegt.

1897.

II.

LIVSBEHOV.

Kulturdyrkning.

Sie haben Etwas, worauf sie stolz sind. Wie nennen sie es doch was sie stolz macht? Bildung nennen sie's, es zeichnet sie aus vor den Ziegenhirten.

Also sprach Zarathustra.

»Kulturdyrkning — hvad er det?« Først og fremmest en Underfundighed, der tilsigter: at vælge mine Læsere. De, der straks ler ad Tavtologien, bør nøjes med at læse Overskriften. De igen, der til Ordet har et Smil, — det Smil, hvormed man møder Tankefrænder, vil maaske finde det Følgende undværligt, men ikke uforstaaeligt.

Jeg henvender mig imidlertid ikke saa meget til disse, hvem man ikke behøver at tale med; endmindre til dem, med hvem man ikke kan tale. Derimod til dem, der endnu ikke har tænkt — men som kan lære at tænke — over Kulturens Fremtid.

* * *

Mennesker virker paa forskellige Maader som aandelige Kulturmagter.

Der er først Omstyrteren, der lægger en Kultur i Grus, eller Skaberen, der danner en ny. Om disse to indbyrdes forskellige Typer — der kun hos Menneskehedens største Genier smæltes sammen til en Enhed — véd vi hverken, naar de kan ventes, ej heller hvorfra. Ingen Kultur, hvor høj den end monne være, er Højden, hvorfra de kommer, disse Ukaldte og Uundgaaelige, disse Tordenkiler og Sole. Mere end eet Aarhundrede saa dem ikke; i det, der ser dem, slutter en Tidsregning, og en anden begynder.

Den Kulturmagt, der i Betydning kommer næst, er den, der indenfor en allerede given Kulturs Former skaber nye Værdier. Vel véd vi mere om, hvad der betinger denne Kulturmagts Fremkomst, men naar dens Udøvere fremstaar, det hører — ialfald endnu — til det Uberegnelige, det, der ikke afhænger af vor Vilje.

Den tredje Kulturmagt er: Kulturdyrkerens. Og denne kan fremmanes, kan opdrages, for senere selv at virke opdragende. — Dog, har en Kulturdyrkers Uddannelse kun formaaet at vække hans Arbejdsglæde, da er den ikke lykkedes: Festglæde maa han føle! — ellers bliver Haanden ikke let nok. Thi denne Haand skal ikke bryde Jorden og saa Sæd, dens Hværv er kun at dyrke Roser. Alt, hvad den fremelsker, er — det Overflødige. Og kun den, der føler, at dette Overflødige er det, der allermindst kan undværes, kun han véd noget om Kulturdyrkerens Videnskab, den: at vække »de glada behofven.« *)

*) Ehrensvärd.

Intet er maaske vanskeligere at fastslaa end Begrebet om, hvad der er Nødvendigt og hvad Overflødigt — særligt paa Kulturens Omraade, hvor Livsbehov og Livsværdier stiger og svinder med de forskellige Tider, Folk, Individer og Aldre. Ingen Grænselinje bliver derfor mere elastisk end den, der adskiller det Maal af stræng Nødvendighed, der indbefattes i Begrebet *Kulturmenneske*, og det Maal af skøn Overflødighed, som indbefattes i Begrebet *gennemkultiveret Menneske*.

Her skal heller ingen Grænselinjer drages. Saa meget mindre, som her ikke er Tale om den intellektuelle, etiske og sociale Opdragelse, der frembringer et Kulturmenneske, men om den Dyrkning, der af Kulturmennesket skaber et gennemdannet Menneske. Jeg omtaler kun som min ganske private Mening, at dette er et Menneske, der ikke alene har tilegnet sig et rigt Dannelsesstof, men som tillige har gennemtrængt sit Stof med sin Ejendommelighed; et Menneske, der kan bruge alle Sanser og nyde med alle Sanser; som med sin egen Tanke prøver, vælger og forkaster; som med sin egen Følelse omfatter eller udelukker. Et Menneske, der ikke alene ved uafbrudt Dyrkning øger sine Færdigheder, uddyber sin Idékres og forfiner sin Følelse, men som tillige samtidig mere og mere individualiserer sin Maade at se, høre, tie, tale, læse og skrive paa. Et Menneske, der opfatter sig selv som den høje Enhed i den kulturelle Mangfoldighed, en Mangfoldighed, hvoraf det skaber sin egen helstøbte Personlighed — gør den kunstnerisk helstøbt. Dette medfører, at Personlighedens Livsytringer præges af hele Dannelsesarbejdet, og at hvert Moment af Dannelsesarbejdet forhøjer Livsytringernes

Finhed og Fornemhed. Det gennemkultiverede Menneske er endelig det, hvis Lykkefølelse vokser, jo rigere dets egne og Andres kulturelle Livsmuligheder er. Det tilhører samme Fuldblodsrace som de skønne Mænd og Kvinder i Antikens Klædebaand, der, paa Puvis de Chavannes' idealistiske Billeder, under høje Laurbærtræer og henover blomstrende Enge med værdig Gratie bærer deres Lyrer og Bogruller, udstraalende en ophøjet, soldrukken Henrykkelse over deres egen og hverandres Harmoni.

* * *

En russisk Forfatter paastod — efter at have omtalt, hvormange lasede og uindbundne Bøger der fandtes i Flertallet af russiske Hjem — at Antallet af de indbundne Bøger i et Land giver den bedste Maalestok for Folkets Kulturniveau. Og en svensk Forfatter, som engang befandt sig overfor et Vandfad af minimale Dimensioner — over hvilket en ubevidst Ironiker havde fæstet Bibelsproget: »Herre to mig, at jeg maa vorde ren« — svor paa Vandfadets Størrelse som det ufejlbare Kulturmaal! Det ene som det andet af disse Indfald faar en vis Bevisstyrke, om man, fra østlig i vestlig Retning, iagttager de evropæiske Folks psykiske og fysiske Behov.

Eftersom Fornødenheder er Kulturens Udgangspunkt, og deres fulde og skønne Tilfredsstillelse dens Maal, var Askesen — trods sin paa visse Udviklingsstadier store

opdragende Betydning — inderst inde stedse kulturfjendtlig. Og er det endnu under sine efter Nutidsforhold banalt afpassede Former, er det ikke mindst, fordi Afholdenhed svækker og forringer Personligheden, hvorimod en maadeholden Frihed styrker og forfiner den. Overalt, hvor asketiske Begreber raader, er det derfor meningsløst at tale om Kulturdyrkning, thi denne er just Askesens antipodiske Modsætning. Kulturdyrkning tilstræber uafladelig at vække nye fysiske og psykiske Kulturbehov, samt mere og mere at forfine den Maade, hvorpaa man tilfredsstiller dem, der allerede er vakt. Denne Forfinelse er af den Art, som vor største Kunst- og Kulturfilosof sigter til, naar han taler om det Skønne som »Tilfredsstillelse af de rene Behov i Menneskets friske Natur«, en Forfinelse, der intet som helst har til fælles med den Bram og Tant, der borttager Skønheden fra Alt.

Hvad vi i daglig Tale forstaar ved Kultur — hele det materielle Apparat, de sociale Indretninger, Summen af Viden, Frembringelser paa alle Omraader — alt dette indbefatter endnu ikke Kulturdyrkningens egentlige Felt. Ja en Kultur — i Ordets almindelige Forstand — kan forekomme høj og dog overfor Kulturdyrkerens fine Værdimaaler tage sig ud som kompliceret Raahed.

Thi Raaheden — som bl. a. bestaar i Mangel paa Sans for eller en blot latent Sans for det Ægte og Skønne — besejres nemlig ikke blot ved, at et Mindretal frembringer aandelige Værdier, men derimod ved, at tillige et Flertal med kræsen Smag nyder disse Værdier; heller ikke besejres den alene ved, at et Land fremmer Skaberevnen hos de Faa, men

ved, at de Frembringelser, der skyldes denne Skaberevne, kommer til at staa i saa nær Forbindelse med Folkets Kulturbehov, at de forhøjer og mangfoldiggør Livsfølelsen for Alle.

Nutidens rastløse Kulturarbejde foregaar under en relativt ringe Grad af Kulturdyrkning. Kvantitativt er Dyrkningens Resultater større end nogensinde; det ene nye Felt efter det andet opdyrkes, og Driftsmaaden bliver stedse mere fuldkommen. Men indenfor Kulturen som Agrikulturen bestemmes Udbyttet mindre ved Størrelsen af de Omraader, der er »under Kultur« — end ved denne Kulturs Intensitet. Det er Mangel paa Intensitet, der gør, at Kulturhøsten i vor Tid ofte ej engang giver ti Fold, og Mangel paa Sol, at den saa sjælden naar Fuldmodenhedens gyldne Tyngde. Og for det Overflødige, Kulturdyrkerens egentlige Omraade, har Tiden hverken Blik eller Sans.

Store Maal — det er Dyrkningens store, solstærke Drivkraft. Og er end enhver tidligere rig Kultur vokset op paa Velstands Grund, saa har dog ikke selve Rigdommen, men andre højere Livsværdier været Kulturens endelige Maal. Men vor — Industrialismens — Tid har sat Sejr i den økonomiske Væddekamp som Livets højeste Maal, det mest aandsforladte, Mennesker har tilstræbt siden den forhistoriske Kamp for Tilværelsen. Tidens Mangel paa Kulturidealisme, kendelig alt paa de højere Omraader, hvor de nye aandelige Værdier skabes, springer stærkt i Øjnene paa de lavere, hvor Kulturværdierne blot tilegnes. Det er den ovenanførte Mangel paa Intensitet i Kulturen, der øver sin Ind-

flydelse paa saavel de produktive som de receptive Samfundslag.

Den ringe Grad af Intensitet har mange Aarsager, af hvilke den mest afgørende er den, at man beholder de gamle Dannelses-Idealer og -Metoder, samtidig med at Massen af nedarvet Kundskabsstof stadig forøges. Følgen heraf bliver da, at hvad Dannelsen tilsigter, mindre og mindre er: *at være* — mere og mere: *at vide.* Men Dannelse er ikke, hvad vi véd: »Dannelse er, hvad vi har tilbage, naar vi har glemt alt, hvad vi har lært« — hvad vi har tilbage af Tanker, Idéforbindelser, Følelser og Fantasibilleder, af alt dette, der højner og forfiner vor Livsfølelse.

I Spisesalen paa Nutidens Jernbanestationer, hvor der omkring de overfyldte Borde kæmpes en uskøn Kamp for paa den mindst mulige Tid at faa det størst mulige Udbytte, gribes den ikke overdrevent Sultne af Længsel efter Landevejsrejsernes »Madkurv-Middage« — som man glad nød paa en fredelig Skovskrænt. Hvad man ser, og hvad man mindes, bliver uvilkaarlig til Symboler paa Nutidens — uden al Valg og Vragen — forcerede Slugen af et stort aandeligt Næringsstof og forrige Tiders langsomme, stilfærdige Gøren-sig-tilgode med et mindre.

Manglen paa Sans for det kræsne Udvalg og for den personlige Tilegnelse som Grundbetingelsen for en ægte Dannelse — det er Nutidens store Raahed. Den foraarsager en Voldtagelse af Naturen, som man i Lys af Fremtidens Psykologi vil dømme paa samme Maade, som vi i Lys af Nutidens Fysiologi dømmer Middelalderens kunstmæssige Produktion af Dværge.

Nysnævnte Raahed bliver end større ved Nutidens Tendens til at vurdere alt i Penge, at tro Penge istand til at købe alle Værdier. Et Folk regner sig som »Kulturfolk« i Forhold til de Summer, det bevilger til Undervisning og Videnskab, til Kunst og Literatur. Men hvorvidt disse Summer virkelig hæver Kulturen — det Spørgsmaal regnes til de overflødige, hvis det da ikke ligefrem regnes til de — uforstaaelige!

Naar alt kommer til alt, er det slet ikke Kærlighed til Dannelsen, der holder vor Tids Universiteter, Akademier og Eksamensvæsen oppe. Alt dette eksisterer — ligesom Krigsrustningerne — for en stor Del i Kraft af den internationale Kappestrid, og Mæcenvæsenet florerer nu til Dags mere paa Grund af Pengefyrsternes indbyrdes Praleri end paa Grund af deres Kulturtrang.

Af kulturel Nationalstolthed tilføjer vi Svenske os endda det største Kulturtab, et lille Land kan berede sig selv, idet vi underholder to Smaastadsuniversiteter og derhos skaber to halvfærdige Højskoler, istedetfor at gøre Hovedstaden alene til Universitetsby. I vore tre Nabolande kan man iagttage, hvorledes det just virker kulturdyrkende, at Ungdommen — istedetfor at indtage en urimelig fremskudt og tillige isoleret Stilling i en Provinsby — fordringsløst og naturligt smelter sammen med det store Samfund, hvor Nationens Liv pulserer stærkest. Saaledes modtager Ungdommen en fyldigere Dannelse og gengælder paa den anden Side Samfundet dets kulturelle Impulser ved mange andre Slags Impulser. Heraf mærker man i Nordens andre Hovedstæder den

studerende Ungdoms Nærhed — som man af Brisens Friskhed mærker Havets.

Vor nationale Stolthed underholder ligeledes, for kunstnerisk Uddannelse, Skoler, som delvis dækker hverandres Omraade, og det uagtet klartseende Fagmænd har fremhævet, hvor langt bedre Midlerne kunde anvendes til at hæve og fremme Kunstlivet ved Rejsestipendier og Indkøb af Kunstværker. Endnu har derimod vor nationale Stolthed ikke animeret os til mer end minimale Understøttelser til de paa forskellige Omraader skabende Kræfter. Det Offer, der bringes Kulturen i Form af den mandlige Ungdoms næsten gratis Opdragelse, bærer — paa Grund af Samfundets barbariske Offervæsen indenfor de højere Aldersklasser — kun ringe Frugt i Retning af nye Kulturværdier. Men vil et Land være et Kulturland i stor Forstand, da er den første Betingelse, at det frigør sine produktive Kræfter fra ethvert Tryk.

Efter denne Bemærkning ganske *en passant* til Motivering af min ovenanførte Paastand gaar jeg nu over til Kulturdyrkning i egentlig Forstand, det vil sige til den kulturelle Virksomhed, der mindre tilsigter Frembringelsen af nye Værdier end Opdyrkningen af Evnen til at nyde de Værdier, man allerede har.

For at bevise, at Nutiden kulturelt er andre Tider overlegen, opregnes ofte alle de materielle Midler, der ikke blot har gjort Maaden at leve paa behageligere, men som tillige har gjort de aandelige Værdier lettere tilgængelige og hurtigere at udnytte. I Særdeleshed fremhæves med Rette de billige Rejser og den billige Pris paa Bøger og alle trykte Frembringelser, hvorved Viden-

skabens, Kunstens og Literaturens Værker mér eller mindre kan blive almen Ejendom.

Der er heller Ingen, der benægter Nutidens Overlegenhed med Hensyn til at sprede Kulturen vidt omkring. Hvad man benægter er, at denne Kultur bliver dyb og fin, og hvad man paastaar, er: at Mangfoldigheden af vore Dannelsesmuligheder formindsker det solide Indhold i vor Dannelse.

Her det nærmestliggende Eksempel som Bevis: — efterhaanden som Læsekyndigheden tager til, tager Læseevnen af. Nu for Tiden adlyder alle Læsende Bacons Raad: at smage paa nogle Bøger og at sluge andre; men Faa følger hans Opfordring til at nyde visse Bøger langsomt og fordøje dem vel. En god Læser, En, der i aarevis lever med en Forfatter og hans Værk, finder man nuomstunder sjældent — ikke engang i en afsidesliggende Provins.

En stor Del af det dannede Publikum »har aldrig Tid at læse« — og de, der tager sig Tid dertil, har allerede i Skolen mistet Evnen til med deres Fantasi at fremmane de Billeder, Digteren har malet, eller med deres Tanke at gennemtrænge de Idéer, Tænkeren forkynder.

En overfladisk Læsen af alt muligt har allerede fra Barneaarene forringet Kvaliteten af vore Indtryk i samme Grad, som den har forøget Kvantiteten. Ganske vist maa der i ethvert Menneskes Dannelseshistorie som i dets Livshistorie findes en Tid, da det ustanseligt styrter sig ud i Bøgernes som i Menneskelivets Hav og vover alle Farer for at vinde alle Glæder. Men ligesom en Personlighed lidt efter lidt ganske naturligt vælger mellem Menneskene og giver En, eller nogle Faa, sin

store Kærlighed, gør nogle Flere til sine Venner, plejer Omgang med Andre og udelukker Flertallet fra denne Omgang, saaledes maa en Personlighed lidt efter lidt vælge blandt Bøgerne. Man burde altid eje — og varsomt lade vokse — en lille Gruppe af Forfattere, som man aldrig »havde læst« — men bestandig læste. Thi i alle Forhold, og ikke mindst gælder det om Forholdet til Bøger, er det Inderligheden, der skænker de store Livsværdier.

Den skødesløse Kulturdyrkning, der er Følgen af en daarlig Maade at læse paa, er i vor travle Tid et internationalt Træk. Men den Maade, hvorpaa Kulturen varetages ved Bogkøb, turde være enestaaende for Sverrig og saa — maaske — Balkanhalvøen. Hos os anses det nemlig for oprørende umoralsk at købe en Bog, som man *kan* laane. Med den ophøjede Ro, som etisk Overlegenhed forlener, venter Flertallet endog med at læse en Brochure, der just har Øjeblikkets Interesse, indtil det usædelige Mindretal laaner Femogtyveøre-Pjecen ud!

Og indenfor det sædelige Flertal finder man ikke sjælden Mennesker, der giver Middage, ved hvilke Værtinden er stolt af det kostbare, til hendes Bord særligt udførte Service, medens hendes Stolthed ikke lider under at indhente Kendskab til sit eget eller andre Landes ypperste Literatur gennem smudskede Lejebibliotekseksemplarer. Og der er Selskaber, hvor Værtinden gaar ud paa at servere sine Gæster Aarets allerførste Frembringelser, men hvor disse Gæster paa Salonbordet forgæves søger de nye Produkter af den hjemlige Boghøst. Ja, man træffer blandt nævnte Flertal Mange, der hellere

bliver borte fra en Teater-Première, end at overvære den fra nogensomhelst anden Plads end den bedste, hvorimod det ikke i allerringeste Maade generer dem at laane et trykt Drama — af Forfatteren selv!

Denne for Sverrig ejendommelige Askese-Tilbøjelighed sænker vore Forfatteres aandelige og materielle »standard of life« og mindsker for dem Muligheden for en frisk, spontan Produktion. Dette bliver vort direkte Kulturtab. Men ved Siden heraf berøver den læsende Almenhed sig selv den finere Kultur, der vindes ved paa første Haand at kunne danne sig sin egen Mening, og i Ro tilegne sig et Værk, samt — dersom man føler sig fristet dertil — paany fordybe sig deri.

En saadan finere Kultur er en Luksus, som sædvanligvis kun de tillader sig, der ikke har Raad til nogen anden. Nødes disse, for at følge med Tidens aandelige Liv, alligevel i mange Tilfælde til at laane sig frem, saa føler de dette løse forbigaaende Forhold til Bogen — dersom de finder den noget værd — som et stort Skaar i Nydelsen af den.

Den Hensynsløshed, der gør sig gældende ved Behandling af laante Bøger, viser ligeledes, hvor lavt Bøger hos os staar i Kulturværdi. Mennesker, der aldrig kunde stjæle en Øre, ødelægger ubekymret en Bog. Og de, der, uden at mindes derom, tilbageleverer en laant Bog, er langt færre, end de, der skriver nye.

Gaar vi nu fra Maaden at læse, købe og tage vare paa Bøger over til den Maade, hvorpaa de bedømmes, saa finder vi sjælden saa megen Agtelse hverken for egen eller Forfatterens Personlighed, at man venter

med at udtale sin Mening om en Bog — til man har læst den. Og af de Faa, der virkelig læser de Bøger, de bedømmer, hvor mange er der vel af dem igen, der har gjort sig den Ulejlighed blot i fem Minutter at gennemtænke deres Skøn, saa at de for sig selv eller Andre nogenlunde kan motivere, hvorfor de synes om eller ikke synes om en Bog?

Den Almenhed, der, naar den kan læse Aviser — for ikke at sige, naar blot den kan læse rent — tillige tror sig istand til at kritisere, denne Almenhed staar i Virkeligheden ikke langt under den Slags professionelle Kritikere, hvem det lykkes paa een Spalte at forsynde sig mod mindst de fem af Budene, og hvem det desuden — i Særdeleshed hertillands — lykkes at forvrænge Folks Syn og Begreber saa grundigt, at det ikke bliver den Sort Kunst- og Literaturkritik, men Kunsten og Literaturen selv, der, som Heidenstam saa træffende siger: »betragtes som Forbrydelser, Loven ikke kan ramme!«

Dog, der er endnu Kritikere, der opfatter deres Opgave som kulturel, og Tid efter anden fremtræder ogsaa hos os lovende Kunstneremner paa Kritikens Omraade. Men hvorledes tages der vare paa disse? Svaret er kort: de Fleste skriver eller har skrevet i Bladene. Det vil bl. a. sige, at naar Kritikeren har den ægte Kærlighed til Kunst eller Literatur, Musik eller Teater, saa at han ærligt vil nævne Svaghederne og frit vil juble over det Ypperlige og i begge Tilfælde vil grundigt motivere sin Dom — da er der ikke sjælden Kulissehemmeligheder, som fordrer, at een Præstation skal ties ihjel, en anden slaas ihjel, og at Strænghedens eller Begejstringens

Temperatur skal stige eller dale visse Grader. Og er der ingen tempererende Magt bag Kulisserne, saa er der altid et Publikum paa Tilskuerpladsen. Hensyn til dette Publikum forbyder al Indholds-Rigdom i kulturelle Emner og fordrer kun »Stof-Rigdom« i Nyheds-Rubriken. Vi er langt ude over de naive Tider, da Almenheden et halvt Aarstid lod sig interessere af en Avisfejde mellem Kellgren og Leopold om en — Ode. Vor Tids Udholdenhed aabenbarer sig i Nydelsen af Trillinger og Kalve med to Hoveder eller af Sportskampe og Forbrydelser.

Naar en Kritiker i denne Presse og overfor dette Publikum har slidt sin unge Entusiasme op, saa bliver han træt og bruger Schablon, dersom han er nødt til fremdeles at levere Spaltefode, og han toer sine Hænder ved at sysle med Literatur- og Kunsthistorie eller anden videnskabelig og skønliterær Produktion, men som umiddelbar Kulturdyrker er han tabt.

Nu er imidlertid Kritikeren — ved Siden af den geniale og suggestive Essayist, denne fine Foreteelse, der hidtil kun trivedes i fransk og engelsk Luft — Kulturdyrker fremfor nogen Anden. Derfor synker ufejlbarligt et Lands Kulturniveau, naar dets Kritikere trættes ved eller misbruger deres Opgave.

Kritikere, der øver den geniale Kritik, som Diderot skabte, som Schiller drømte om, og som Flaubert endnu savnede, en Kritik, der anvender Kunst for at klargøre saavel Kunstværkets Genesis som hvori dets Kunstværdi bestaar; Kritikere, der varmt og varsomt rækker Nybegynderen en vejledende Haand, og som ofrer selv de berømte Navne Oprigtighedens store Hyldest;

Kritikere, der ikke dømmer, før de med Forstaaelsens hele Energi har søgt at trænge ind i Værkets eget Væsen, og som ikke stiller sig selv foran, men nogle Skridt til Siden fra den Foreteelse, de belyser med deres Sympatis elektriske Glødelys; Kritikere, der giver store Synspunkter, aabner vide Udsigter ind i Samtidens aandelige Liv og viser Vej til nye Dannelsesskatte — saadanne Kritikere er det, Kulturen nu fremfor alt trænger til, men som den, paa nogle faa Undtagelser nær, savner, ikke mindst i de store Kulturlande. Hvad en eneste saadan Kritiker i stor Stil som Kulturmagt kan virke, det véd i Norden ialfald Alle de, paa hvem Georg Brandes har øvet sin betydningsfulde Indflydelse.

Jo længere Pressen lader sig nøje med at være Skaffer for den udannede Hobs Smag for Banaliteter og Bagateller, jo ringere bliver dens kulturdyrkende Værdi. Derfor besjæles de Kulturbevidste af Haabet om paany at faa en Presse, redigeret for det dannede Mindretal, et Haab, der ikke indeholder Mangel paa Hensyn til »Massen« og dens Krav, men tværtimod Overbevisning om, at Pressen kun paa denne Maade kan faa en dybt indgribende Betydning som Opdrager for Massen. Er det virkelig saa sindssvag en Tanke, at Bladene engang kunde blive trætte af at krybe paa alle Fire for at være paa Højde med Publikum, og at de istedet derfor vilde vove en Rejsning? Samt at ialfald et eneste Blad ikke længer vilde »klippe« Nyheder, men hensynsløst klippe dem af, saa at det istedetfor Menuer fra Festmiddage vilde vove at byde paa Studier i kulturelle Livsspørgsmaal og istedetfor at følge Harernes Spor under de svenske Efteraarsjagter vilde søge at efterspore Ideernes

Vej gennem de store Kulturlande; at det, hellere end at more Almenheden med Ulykkestilfælde, resolut vilde »kede den tildøde« med regelmæssige Meddelelser om videnskabelige, skønliterære og kunstneriske Begivenheder i Ind- og Udlandet? Det Blad, der f. Eks. var dristigt nok til mod Aarets Slutning at byde sine Abonnenter saadanne Forsagelsesuger, vilde med Antallet af sine Nytaarsabonnenter kunne levere det uvurderligste af alle statistiske Tal til Fastsættelse af Kulturniveauet.

Det er uvist, hvorledes dette Tal vilde vidne, ikke mindst hertillands, hvor de faa Blade, der paa nogen Maade søger at virke kulturdyrkende, bedømmes, ikke efter deres Form, men kun efter deres »Farve«, og hvor, trods Mæcenvæsenet, ethvert kulturelt Tidsskrift bukker under for den samme Indifferens, som trykker Bogmarkedet.

Der hersker hos os en anden for Kulturen fjendtlig Grundsætning: Taushed med Hensyn til nye Ideer. Specialstudier bliver mere og mere en nødvendig Følge af, at Videnskabens Stof stadig vokser. Men af denne Specialiseren følger atter, at Videnskabsmændene isolerer sig fra andre Kulturområder end deres eget, at de bliver fremmede for en syntetisk Betragtningsmaade, at deres egen Kulturdyrkning forsømmes, saa at deres Dannelse ofte savner Fylde og Harmoni, og at deres Synskres begrænses til den Plet, de selv opdyrker.

Men denne kulturelle Fare, der truer overalt, kan ikke forklare, at — hos os — selv de Videnskabsmænd, der ikke beherskes af denne Isoleringstendens, sjælden virker for den dybtgaaende Kulturdyrkning. I andre Lande er det ofte just de store Specialister, der fremmer

den. De har uden Sky gjort Resultaterne af deres Videnskab — og disse Resultaters Indflydelse paa Livsanskuelsens Omdannelse — til Almenhedens Ejendom. Med gammelnordisk Gæstfrihed bænker vore Videnskabsmænd vejfarende Tanker ved deres Aftensammenkomster; men ved høj lys Dag kender de sjældent de Fremmede igen. De store Indsatser, vore Lærde gør i det internationale videnskabelige Arbejde, faar derfor kun ringe Betydning i Retning af at hæve vort Kulturniveau i al Almindelighed. Udlandets geniale, vækkende Bøger oversættes sjælden paa Svensk. Og forsøger en eller anden ung Videnskabsmand at gøre evropæiske Ideer almentilgængelige hos os, saa skrides der ind af vor ældste Forening, den: *För Att Tänka Rätt**), hvis Maal det er ved den svenske Grænse at stoppe alle udenlandske Tankestrømninger. Mod dette patriotiske Maal kan kun indvendes, at blandt de forskellige Slags Styrke, vi som Folk eller Individer besidder, turde Begrænsningens være den, vi med størst Beskedenhed bør tillade os at bruge!

Den lette Tilgængelighed til Rejser er det Dannelsesmiddel, der kendetegner Nutiden, og som fremfor noget andet kan udvide vore nationale og individuelle Grænser. Men vore Bedstefædre modtog ofte paa en tre Dages Udflugt i Sverrig mere Vækkelse og dybere Indtryk, end Sønnesønnen paa en evropæisk Rundrejse. Hvor lidt forstaar man dog nuomstunder ved Rejser at vinde

*) Over Indgangen til Universitetet i Upsala staar et Citat af Thorild: »Att Tänka Fritt Är Stort, Att Tänka Rätt Är Större.

nyt Land til sit aandelige Rige! Ikke blot de, der vil gøre det mest Mulige ud af en Rejse, som de véd bliver deres eneste, men selv de flittige og rige Rejsende viser sig sjælden som Kendere paa Rejsernes Omraade. Hvilke aandelige Fester vilde de ikke ellers kunne berede sig! T. Eks. den, at studere en Digter i den Natur, der har dannet Baggrund for hans Værk. Som at kunne læse Dante i Italien, Goethe, medens man strejfer om i Thüringen, eller Sofokles, medens man er berust af Hellas! Eller at leve sig ind i Gotiken eller Renæssancen paa de Steder, hvor de har blomstret skønnest, eller at begrave sig i en eller anden gammel By, en eller anden Provins, for at fylde sig til Randen af en svunden Tids Aand eller af den ejendommelige Duft, der hviler over et Lands eller et Folks Natur. Eller tænk: i Kulturens Centrer at finde en Sfære, hvor man — i store Aanders og store Tankers Nærhed — kan føle sine egne Kræfter vokse som i et Solbad.

Men for saadanne Rejser sværmer sjælden Andre end de, der er saa rige, at de gør deres Rejser i Fantasien, eller saa fornemme, at de gør dem tilfods! Tidens almindelige Ideal — ogsaa paa Rejsernes Omraade — er derimod: *Mangt* — ikke: *Meget.* At have »set Alt« — uden at have levet sig ind i nogen dyb Stemning — det er den Ærgerrighed, for hvis Skyld man ofrer det ægte kulturelle Udbytte, et personligt levet nyt Liv, hvorved man aandeligt hæves op i en højere Organisationsform.

Ingen kulturdyrkende Magt har en Rækkevidde, der kan sammenlignes med den, den bildende Kunst ejer, thi den kan, som intet andet, gennemtrænge hele Hver-

dagslivet, gøre sig gældende paa alle dets Omraader. En Bog kan man lade være at læse, men en Bygning kan man ikke undgaa at se. Kulturdyrkeren maa derfor søge at styrke og uddybe Alt, hvad der kan faa Indflydelse paa et Folks Kunstbehov og Skønhedslængsel. I samme Grad som Skønheden faar Betydning for et Folk som en bevidst Livsværdi ved selv de mest ligefremme Hverdagsgenstande, i samme Grad er dette Folk kultiveret: dets Kulturbudget er, som Bevis paa dets Dannelse, ganske betydningsløst i Sammenligning med dets Husgeraad. Derfor turde den, hvem det i vore Dage lykkes at finde en smuk Form for en Ølflaske, komme til at virke mere umiddelbart for Kulturdyrkningen end den, der bekoster en Nordpolsekspedition!

Fra Kulturdyrkningens Synspunkt har Samtiden derfor ingen glædeligere Foreteelse end den fra Kunstnernes Side bestandig ivrigere Stræben efter at give Industriens og Sløjdens Frembringelser æstetisk Værd. I England har det længe været et bevidst Maal at gøre Skønheden virkelig populær, at gøre smukke Tapeter, stilfuldt Møbelstof ligesaa billigt som de smagløse Godtkøbsvarer. I Frankrig, Tyskland og Norden er Kunsten begyndt at gøre sig gældende paa de samme Omraader, men hidtil næsten udelukkende for de Rige. Og saalænge det Skønne kun fryder Øjet som Kunstgenstand i Salonen, men ikke pryder Karrene paa den Fattiges Bord, saa længe er et Folk ikke naaet vidt i æstetisk Kultur. Det fabriksmæssigt fremstillede Godtkøbsstas er Nutidens store Hindring for Skønhedssansens Vækst. Man hører ganske vist fremhæve, at de nutildags billige Reproduktioner af Kunstværker vidner om og virker fremmende for Kærlig-

hed til Kunsten. Det kan være Tilfældet, som f. Eks. i Danmark, hvor Thorvaldsen blev den store æstetiske Folkeopdrager, ved hvem Kærlighed til Kunsten bredte sig lige ned til Bondens Hjem. Og i de ellers som oftest enkle danske Hjem søger man aldrig forgæves et Kunstværk, om ikke i Original, saa dog i gode Reproduktioner af Skulpturer eller Malerier, hvilke faar deres rette Baggrund i de ensfarvede Vægge. Disse Reproduktioner viser, at i den danske Almenhed findes der et Kunstbehov og en Kunstforstand, hvortil man i Sverrig blot finder noget Tilsvarende indenfor Kunstnerkrese — ligesom de Danskes fyldte Bogskabe, smukke Bogbind og stilfulde Husgeraad vidner om, at de ogsaa i andre Henseender staar langt over os i Kulturdyrkning. Selv de, der kun har et ringere Kendskab til danske Hjem, kan maale den uhyre Afstand mellem det danske og det svenske Kunstbehov ved at sammenligne Kjøbenhavns mange udmærkede og blomstrende Udsalg af Kunstsager med den Erfaring: at man i Stockholm i mange Aar helt har manglet en Kunsthandel, og at den, der nylig — paa dansk Initiativ — her er indrettet, savner Opmuntring, medens man ikke sjælden i »dannede« Hjem ser Oljetryk — ja syvfold græsseligere Ting! Vore godt illustrerede periodiske Pressefrembringelser maa kæmpe for Livet, kun Julehæfterne trives, dels fordi ingen Slags Askese holder Stand ved Juletid og dels fordi, hvad der udkommer ved Jul i højeste Grad svarer til Tidens Fordring om Lidt af Hvert, blot ikke Meget af Noget. Der nyder Publikum realistiske Tekster, bestilte til symbolistiske Billeder, og idealistiske Billeder, bestilte til sensualistiske Tekster — men de, der sjælden nyder al

denne Herlighed, det er Tegnerne og Forfatterne, der, naar de mødes, ivrigt søger at tale om alt andet end dette deres »Samarbejde«!

Vender man Tanken fra Kulturens Grænseomraader til dens store Felter, saa viser det sig, at hele Samtidens Evropa staar saa langt tilbage i æstetisk Kultur, at den Kunst, der ikke blot griber ind i det daglige Liv, men som tillige er den, der under alle Kunstens store Blomstringsperioder har været Skulpturens og Malerkunstens naturlige Grundvold og jevnbyrdig med dem i Anseelse — nemlig Arkitekturen — at denne Kunst nu er den mindst skattede. Dens Kunstværdi er endog saa overset, at der er Hovedstæder — t. Eks. Stockholm —, der mener at kunne undvære en kunstnerisk Arkitekts Raad ved sine Byggeforetagender, og hvor man uden at tage Hensyn til de ypperste Fagmænds Mening ødelægger enestaaende Muligheder for skønne arkitektoniske Arrangementer; hvor man omdanner et originalt Terræn til en jevn Flade, og hvor udannede Bygmestre derefter udfylder Pladsen med »frossen Musik«*), det er — Lirekassemusik. Overalt nødes de gamle, ædelt stilfulde Landsteder til at vige, ikke for en ny Tids ædlere Smag, nej, for at afgive Tumleplads for Stilløshedens alt andet end dionysiske Bakkanal, hvis Tog gaar fra Byerne ud over Landet. Paa intet andet Omraade savner Tiden i den Grad et ejendommeligt Udtryk for sit Liv som paa Arkitekturens, og paa intet Omraade bliver Tilløb til skabende Fantasi mere undervurderet. En skøn Nybygning gør samme Indtryk af ikke at høre hjemme

*) Ehrensvärd.

i sine nutidige Omgivelser, som en Appelsin paa en Kartoffelmark, medens Arkitekturens Værker i Kunstens fornemme Tider voksede organisk frem af Samfundets Livsbehov. Gør man Kundskabsmassen til Dannelseseksponent, saa er en Avisdreng i vore Dage dannet i Forhold til Antikens eller Middelalderens Borgere. Men paa hvilket ganske andet kulturelt Trin end selv Nutidens ledende Mænd stod ikke t. Eks. de Athenere, der villigt paatog sig Udgifterne ved Bygningerne i deres By, da Perikles gjorde dem det Tilbud at blive fri for Bekostningerne, men da ogsaa at miste Æren for Værket. Eller de Mænd, der frydede sig, naar den gotiske Kirke og Raadhuset i fuldbaaren Skønhed rejste sig over deres egne Boliger?

Antikens og Middelalderens Borgere følte deres Sjæl hæve sig med hver Pille, hvert Spir paa Stadens offentlige Bygninger, der saaledes blev Dannelsesmidler af dyb Betydning. Nutiden opfører de mest aandsfattige Bygninger, ja selve Kirken, der dog endnu siges at repræsentere hellige Øjemed, opføres sædvanligvis ved den billigste Entreprenør, den, der modtager Bestillinger pr. Priskurant og udfører dem pr. Dusin! Og naar det undtagelsesvis er virkelige Kunstnere, der faar den Opgave at udføre et offentligt Arbejde, da vurderes Kunsten endnu saa ringe, at medens man sørger for, at baade Samtiden og Efterverdenen skal ihukomme Navnet paa Giverne, nævner man næppe Kunstnerne! — De »er jo betalte«, som der ved en saadan Lejlighed saa betegnende blev ytret. At den Del af hans Sjæl, som Kunstneren har nedlagt i sit Værk, just er, hvad der gør dette

Værk uvurderligt — det Synspunkt gælder ikke for Nutidens Pengemænd. Børsfyrsten tager ikke — saaledes som en af Renæssancens kronede Stormænd — Malerens Pensel op fra Gulvet, han slaar ham paa Skulderen og byder ham Cigaretter. Han giver sjælden Kunstneren Lejlighed til at bygge og dekorere sit Hus, men han dekorerer selv sine Middage med Kunstnere. Og under denne Omgang, der er tidsspildende for Kunstneren, lærer Mæcenen sjælden noget af det kunstneriske Livssyn, men han lærer visse Kunstudtryk, der gør sig paa Kunstudstillingerne.

For langt billigere Pris — nemlig sin Morgenavis og sin Entrébillet — køber det store Publikum sin Sikkerhed i at bedømme Kunstens Midler og Maal, i at afgøre, hvorledes Kunstneren har benyttet de første og naaet det sidste. — »Historisk« véd Publikum, at det alene er Kunsten, i videste Forstand, der har indeholdt en saadan Overfylde af menneskelig Livsenergi, en saadan Højnen af den menneskelige Tilværelse, at dens Liv har pulseret i Aartusinder, sejrende over Staters og Slægters Forgængelse, og at derfor Kunsten er noget Fornemt. Men staar de overfor en af deres egen Samtids skabende Aander, saa aner de ikke, at denne Aand — være sig skabende paa hvilketsomhelst Omraade — er en Verden for sig selv med en anden Sol og andre Skygger end i almindelige Menneskers Verden, og at det kun er ved selv at nærme sig til den Breddegrad, hvor denne varme Zone ligger, kun ved selv at være en rig, fuldblodig Personlighed, at man kan vide noget om, hvad der er lykkedes eller ikke lykkedes i de

Værker, hvori Tidens rigeste, fuldblodigste Mennesker giver deres Væsen Udtryk.

Almenhedens Stilling til Kunsten er baade Aarsag i og Følge af, at Kunstnerne selv sjælden kommer til at staa højt nok til at overvælde. Den Skabende maa være — som Goethe vidner om sig selv — ikke alene »frech«, men ogsaa »fromm« — from i den Religion, der i vor Tid er den ægte Kunstners: en andagtsfuld Tilbeden af Naturen, Kunsten og sin egen Aands Kultur. Denne Aandskultur kan ganske vist aldrig erstatte den medfødte Frækhed af Guds Naade, den, der ogsaa kaldes Geni, men uden Selvkultur bliver selv denne Frækhed mindre skøn. Vor Tids skabende Aander er ikke saa sjælden guddommelig frække, men de Fromme bliver bestandig sjældnere.

Til Undskyldning for Almenheden tjener desuden, at Kunstnerne selv ikke længer opdrager deres Publikum ved at virke indenfor det daglige Liv; jo mere Kunsten har isoleret sig fra dette, desto koldere er Samtiden ogsaa bleven overfor Kunsten. Nutidens private Saloner, hvis Malerier i Reglen skyldes Lotterier, og de offentlige »Saloner« — Udstillinger og Musæer — aabenbarer bedst, i hvor høj Grad Kunsten nu er kunstig, løsreven fra sin Rod, Livsbehovet.

Om en af Renæssancens Patriciere stod op fra de Døde, da vilde Nutidens Bygninger, de tomme Vægflader, de uskønne Dekorationer og Husgeraadet give ham Anledning til — med det fine Smil, Penslen har foreviget — at spørge: om Kunstnere nu for Tiden ikke arbejdede? — Svarede man da ved at føre ham til en »Udstilling«, hvor Dilettantisme — d. v. s. overfladisk Ar-

bejde, usikker Teknik, fladt Sjæleliv — findes Side om Side med virkelig Kunst; hvor Konkurrencen undertiden har drevet selv den ægte Kunstner til at jage efter det Opsigtvækkende og næsten altid har nødet ham til Overproduktion; hvor — som et Symbol paa Kunstnernes egen Kamp for Tilværelsen — deres Værker snigmyrder eller aabenlyst slaar hverandre ihjel, fordi man ikke engang har havt Sans for at holde hver Kunstners og hvert Lands Arbejder for sig, men hvor man har blandet Skoler, Nationaliteter og Individualiteter sammen som et Spil Kort — da vilde Renæssancemanden med dyb Ulyst vende sit kloge, klare Blik bort fra denne sammenhængsløse Kunstproduktion. Vilde man forsøge at omstemme ham ved at fortælle ham, at Kunsten dog nu og da træder ud i det daglige Liv, ihvorvel dette rigtignok volder hæftig Strid, t. Eks. om Bakkanterne paa en Frise eller om en nøgen Statue i en Park, da blev sandsynligvis hans første Spørgsmaal: om det ikke var lykkedes Maleren at skabe et livsberuset, farveglødende Bakkanal, eller om Statuen havde faaet en ugunstig Plads? Ved det Svar: at Striden udelukkende var bleven ført fra Sædelighedens Synspunkt, vilde Renæssancemanden i samme Nu være færdig med sin Vurdering af Nutiden i Sammenligning med de Tider, han veltalende kunde skildre. Han vilde blive varm, naar han talte om disse Tider, hvor de bildende Kunster var organisk forbundne med hverandre indbyrdes og med Haandværket; hvor Kunstneren derfor med samme Omhu og samme Glæde malede et Billede af Gæstebudet og formede Bægeret til dette; hvor det lille Værk ligesaavel som det store for Mængden blev af høj Livsværdi,

en Forøgelse af deres Livsglæde; hvor Kunsten var Livets skønne Alvor, og hvor selve Smaaborgerens Instinkt sagde ham: at jo friere Kunsten følger sine egne Maal, jo ædlere Skikkelse giver den hele den menneskelige Tilværelse.

Fra dette Blik paa Samtidens Kunst ledes man ganske naturligt til Spørgsmaalet om det menneskelige Legemes Udvikling og Natursansens Dyrkning, eftersom begge Dele er Betingelser for en stærk Kunst og en sund Kultur.

Vi ser da, at den Udvikling, der, i vore Dages Evropa, bliver det menneskelige Legeme til Del, ikke er den alsidige og maadeholdne, den, der fremmer hele Personlighedens Sundhed og Harmoni og skænker nye Midler til et friere og inderligere Samliv med Naturen. Nutidens offentlige Konkurrence- og Professional-Sport gør tvertimod sine fanatiske Dyrkere blinde for Naturen, ja den brutaliserer Fanatikeren istedetfor fysisk og psykisk at harmonisere ham. Ogsaa her forfejler saaledes et ypperligt Kulturmiddel sin Virkning, idet det gøres til Maal.

Den Sport, der reducerer Mennesket til blot et Par Arme eller et Par Ben, kan ikke, lig den helleniske eller vor egen fornordiske Idræt — der ikke hyldede ensidig Færdighed, men alsidig Uddannelse — skænke Kunsten Motiver, lige saa lidt som den med Held kan modvirke det moderne Menneskes Udarten til »et Stillads, der bærer et Hoved.«

Trods al Kulturmenneskets Sport er det paa Polynesiens Øer, man nu finder den fine, fysiske Kultur af Legemets smidige Evne til at tolke alle

Følelser ved udtryksfulde, smukke, beherskede og omhyggeligt nuancerede Bevægelser. Denne Kultur er Missionærerne nu ifærd med at ødelægge ved — i Moralens Navn — at tvinge Evropas grimme Klæder paa disse Mennesker, der, for Kunstnerens Øje, i Nutiden levendegør Antikens kyske Nøgenhed og legemlige Udtryksfuldhed, dens spontane og ved Kulturen yderligere forfinede Skønhedsbehov.

Vil man have en Anelse om, i hvilken Grad alle Sanser kan kultiveres, og hvorledes en saadan Kultur forhøjer den æstetiske Modtagelighed og Lykken ved Nydelsen af al Slags Skønhed — af Naturen som af Literaturen og Kunsten — da skal man skynde sig at studere Japan, forinden det bliver helt evropæiseret. Dér lærer man først at faa Øje for, hvilke Tillokkelser Livet kan faa ved, at Renlighed og andre æstetiske Behov, som Hensynsfuldhed, Velvilje og Maadehold gennemgaaende dyrkes af hele Folket. Den japanske Kulturs Resultater aabenbarer sig lige saa meget i Hverdagsvanerne som i Kunsten og Kunstindustrien. Man mindes — for blot at tage et eneste Eksempel — hvorledes Japanerne i Kirsebærtræernes Blomstringstid flytter ud i Skovene for ikke en eneste Dag at gaa Glip af dette skønne Skuespil, hvilket de nyder med den dybe »Sansernes Andagt«, som det med Rette er blevet fremhævet, at Evropæerne først nu er begyndt at ane som en Mulighed, medens den i Japan i Aarhundreder har været saa inderligt følt. Modsætningen bliver slaaende, om vi t. Eks. mindes, hvorledes Stockholmerne Foraarsaftener stuver sig sammen i Lokaler, hvor hver arkitektonisk Linje, hver Dekoration støder Øjet,

og hvor Musiken sønderslider Vaaraftenens Stilhed og Toner.

Vil der mon nogensinde komme en Tid, da »Skansen«s Hegn ogsaa omfatter Hasselbakken for at bevare den blot som et Kulturbillede fra Aarhundredets Slutning? — En Tid, da man i Stockholms herlige Omgivelser kan finde Steder, hvor en festlig Stemning kan nydes paa fornem Vis, i afsides Ro, medens man er omgiven af smukke Bygninger og Udsmykninger i fuldtonende Harmoni med den Natur, i hvilken de fremtræder — en forædlet Form af de landlige Værtshuse, hvori Bellmann befandt sig vel, og hvor ingen stilløs Stas ødelagde Naturindtrykkene?

Kommer den Tid — da maa forud for den være gaaet en langvarig, grundig Kultur af Skønhedssansen og Natursansen, en Kultur, der maa være begyndt lige fra Barndommen. Da har Ungdommen ikke længer tilbragt Femtedelen af sit Liv i øde, for alle Skønhedsindtryk blottede Skolelokaler, da har man ikke spildt Tiden med at indskærpe Barnet unødvendige Moralbud, som t. Ex. at de ikke maa begære deres Næstes Svend eller Pige — en Fristelse, der ikke er nærliggende for normalt anlagte Børn! Men man har i Stedet derfor indskærpet dem: at de ikke maa beskadige Træer eller oversaa Jorden i Næstens Skov med Madpapirer, at de ikke maa overmale Væggene med Navne, kaste Flasker mod Statuer, eller tillade sig utallige andre Ting, der er uforenelige med legemlig og aandelig Renlighed! At præke et smukt Væsens og en smuk Opførsels Lov, det er den rette Maade at opdrage Børn — de intensiveste af alle Sensualister — til ædlere Følelser og ædlere Adfærd

paa alle Omraader. Den elementære Kulturdyrkning maa begynde med det ydre Liv for siden at gennemtrænge og omskabe det indre. Kultur dyrkes ikke tilstrækkelig ved, at man indprænter Budene, thi dem har mange raa Mennesker fulgt — endmindre ved at man indprænter Kongerækker, thi den Kundskab er der mange brutale Mennesker, der har ejet.

Folkenes — ogsaa vort Folks — hurtige Modtagelighed for Kulturdyrkning viser sig ved ethvert, paa rette Maade fremført Forsøg: ved passende Foredrag, Musikaftener og lignende. Og fulgte en Kunstner det Eksempel, den store engelske Maler Watts har givet, blandt Menigmand planmæssig at udvikle Følelsen for det Skønne i Natur og Kunst, da vilde han ganske sikkert hos vort Folk finde samme kulturelle Vaagenhed, som det viser i andre Henseender. De stilfulde vævede og udskaarne Sager, der nu er havnede i nordisk Museum, viser, at vor Almue engang har ejet en hel anden Smagens Kultur end den, hvorom Oljetryk og Godtkøbsstas nu vidner.

Flytter man et Øjeblik Tankerne fra disse Omraader til Teater og Musik, og sammenligner man disse Kunstformers Blomstring — rundt om i Evropa — med Kafeernes og Varieteernes, da faar man et saa overvældende Indtryk af Kulturens Tilbagegang, at man forfærdet redder sig ind i andre Sfærer, t. Eks. Selskabslivets.

Men selv med Hensyn til dette klages der i Almindelighed — og ikke mindst i Frankrig, hvor Selskabeligheden i det moderne Evropa først blev Kulturmagt — over et begyndende Forfald. De, der fordum gav Tonen an i Selskabslivet, nemlig Kvinderne, savner den

homogene, fine og personlige Dannelse, som i forrige Aarhundrede og i Begyndelsen af dette gjorde dem saa fængslende under de livlige Samtaler ved de kinesiske Porcellænskopper, af hvilke man nød sin Eftermiddagsthe, eller ved de Sammenkomster, hvor man omkring Punschebollen sang Digternes Drikkesange. Rundt om i Evropa — ikke mindst paa de svenske Herregaarde og Adelsgodser — sad der Kvinder saa vaagne i deres Kulturbehov, at alt det Ypperste af Musik og Literatur fandt Vej til deres Klaver og Læsebord, Kvinder, der virkede kulturdyrkende i vide Krese ved den Begejstring, de viede Genierne og deres Værker. Og gav end deres Entusiasme sig et og andet sentimentalt, blomsterpressende og haarlokgemmende Udtryk — hvor langt mere betød dog ikke den for Dannelsen end Nutidens kritiske Jargon og familjære Lighedsfølelse! Dengang havde man ogsaa Tid til og Talent for Korrespondance og sendte hinanden lange og udsøgte Breve, der ikke blot hørte til Kulturens fineste Nydelser, men paa samme Tid var et af de rigeste Midler til dens Dyrkning. — Borte er nu dette bløde Dun om Kulturens Frugt!

Borte er ogsaa, i vor nivellerende Tid, den fine Varsomhed i Valg af Omgang, de faste Grænser om Hjem-Livet, indenfor hvilke dette udviklede sin Stil. Rigtignok indeholdt mange af de Skikke, der fordum gav Selskabslivet et fornemt og festligt Præg, adskillig meningsløs Konventionalisme, mange forslidte Former, der burde falde bort. Men bag disse Former gemtes alligevel en Skat af nedarvet Kultur, der nu bortødsles selv i Sverrig, der dog længe har holdt paa sine gustavianske

Traditioner. Der var noget Nobelt ved dette selvbeherskede Maadehold, den fine Hensynsfuldhed, den behagelige Værdighed, og dette Noble burde vi have bevaret, samtidig med at vi frigjorde os for det Snørklede og Formelle. Meget har vi allerede — mon uigenkaldeligt? — mistet. Den elskværdige Lytten til, den finttilspidsede Replik, den godt fortalte Anekdote, den epigrammatiske Meningstilkendegivelse, den elegante Ordkamp, den lidenskabsløse Diskussion om alvorlige Emner, — alt dette drukner mere og mere i den øredøvende Larm, der trænger ud fra tætte Tobaksskyer. For ikke at lades ene tilbage har Kvinderne fulgt Mændene ind i Skyerne, men ihvorvel Kvindernes Stemmer bliver stedse stærkere, lykkes det dem dog sjældent at blive hørte: ofte er de heller ikke værd at høre paa. Som Selskabsmenneske mister Kvinden nemlig mere og mere den *présence d'esprit* og *présence de coeur*, ved hvilken hun fordum var den store kulturdyrkende Magt. Nuomstunder udvikler hun hverken hos sig selv eller hos Mændene den store Fordragelighedens, den vide Fordomsfrihedens eller den fine Forstaaelsens Aand, der fremfor alt burde være et Resultat af vor Kultur. Men trods sine friere Former staar Nutiden i denne Henseende langt tilbage for Slutningen af forrige Aarhundrede.

Ved at Selskabslivets kulturelle Indflydelse er bleven mindre, mister ogsaa Tidens skabende Intelligenser den rige Facettering, som er Resultatet af gensidig Slibning under til en vis Grad bundne Former.

* *

*

Flygtigt — som Pladsen nødvendiggjorde det — har jeg her behandlet et Emne af dyb Betydning. Men selv disse flygtige Antydninger kan maaske hos En og Anden vække Bevidstheden om, at i samme Grad som vi forsømmer Kulturdyrkningen, i samme Grad mister vi store Muligheder for at forhøje vore Livsværdier og højne vor Livsglæde.

Alt det meget, hvori vor Tid er forud for andre Tider i Kultur og i Dyrkning af Kultur — om alt dette har jeg ikke talt af den gode Grund, at derom tales der daglig vidt og bredt paa alle Evropas Tungemaal. Thi de Nutiden kendetegnende rige, kulturelle Muligheder er jo internationale — og det samme er Misbrugene af disse Muligheder. Og ihvorvel jeg i det Foregaaende særlig har paapeget visse nationale Efterladenhedssynder, følger vort Land ved sin mangelfulde Kulturdyrkning i det Hele kun med sin Tid. I de store Lande bliver Lys og Skygge skarpere, men sjælden anderledes fordelt end i de smaa. Tidsfølgen spores i Reglen senere hos de mindre Folk. Medens man saaledes i de store Kulturlande mærker en vis Aftagen i de produktive Kræfter, staar Sverrig — ligesom hele Norden — højt i bildende Kunst, ligesom det sidste Aarti hos os viser en stærk Opgang indenfor Literaturen. Paa Videnskabernes, Opfindelsernes, Samfærdselens og hele den materielle Kulturs Omraade har Sverrig hele dette Aarhundrede igennem vist en uafbrudt Skaberkraft.

Som forud bemærket har der imidlertid i disse Linjer ikke saa meget været Spørgsmaal om de Producerende som om den store Almenhed, der tilegner sig deres Værker. Og at denne Almenhed — samtidig med, at

den bliver stedse større — vedblivende staar paa et lavt Kulturtrin, er en Sandhed saa iøjnespringende, at den mere og mere sysselsætter de Tænkende i alle Lande.

Samtidens dybeste Tænker har set den inderste Grund til denne Foreteelse i Samfundets Demokratisering, i Lighedsbestræbelsen, i Almendannelsen, hvorunder alt Hævdvundet ringeagtes, alle Dannelsesgrænser udslettes, alt Højt nivelleres, og alle paa denne Maade forvandles til »Pøbel«, til »Hjord«. Store Tænkere mener, at Dannelsen — dersom den skal forblive udsøgt — igen maa blive kun Mindretallets Ejendom, et Mindretal, som da med Vellyst kan nyde sin fornemme Afstand fra Hoben. Og Samtidens stramme Demokrati, hvis Fordringsfuldhed gør dets Halvdannelse dobbelt stødende, maa uvilkaarlig opfylde fine, aristokratiske Naturer med Lede og Eneboerlyst. Underligt blot, at de ikke Alle indser, at det eneste Hjælpemiddel, der kan virke varigt, er, at Massen faar mere, ikke mindre Kultur, og at Kulturen selv faar nye, mere almenmenneskelige Former! Paa dette Punkt er det, at Samfundet fremfor alt trænger til Kultur, saa at den bevidst skal fordre nye Kulturplaner, fordre Statsmænd og Tænkere, der sysler med den fineste og største Statskunst — den ypperste, men yngste af Videnskaber: den Politik og den Videnskab, der har til Formaal Menneskenes Livsværdier og Muligheden for at forhøje disse Værdier.

Det er ikke alene Pengebegærligheden og Døgnpolitiken, Jernbanefarten og Halvdannelsen, der i vore Tider slapper Interessen for store kulturelle Emner. Der er en langt mere indgribende Aarsag! Nemlig den hos dybere Naturer stadigt voksende Utilfredshed med Kulturens nuværende

Former og Livsytringer, deres bestandig stigende Fordringer til Religion og Statsliv, til Literatur og Poesi, Kritik og Filosofi, Teater og Kunst, om hvis Berettigelse — i den nuværende Form — man undertiden hører stærk Tvivl komme til Orde. For fine Øren varsler denne Tvivl dog ikke om Kunstens eller Literaturens Undergang, men des mere om Nutidskulturens. Thi Mindretailets Skepsis beviser, at Kulturens Resultater ikke længer svarer til de Højeststaaendes Krav. Menneskenaturen er under Omdannelse, og det individuelt bevidste Nutidsmenneske vil i Kunsten møde nye Udtryk for sine nye Kvaler og sin nye Fryd, for sin finere Modtagelighed og sin rigere Mangfoldighed. Samfundet er under Omdannelse, og det socialt bevidste Nutidsmenneske vil store Indfrielser af sine store Krav. En ny Kulturidealisme — det er det, som de Ensommes Kritik bebuder. —

Saavel gennem dette højt staaende Mindretal som gennem det lavt staaende Flertal forspildes Nutidens Kultur i den Opløsning, hvorunder dens Former taber i Fasthed og Skønhed, og i den Uro, der ytrer sig i en rastløs Søgen og Forsøgen i alle Retninger, paa alle Omraader.

Skulde vi tænke os denne Opløsning fortsat uden en tilsvarende Nydannelse — ja da var ganske sikkert Pøbelens »Kulturideal« det raadende ved næste Aarhundredes Slutning.

Det er imidlertid utænkeligt, at Nydannelsen ikke skulde komme, den Nydannelse, der — ifald den lykkes — maa blive en saadan Enhed af Natursans og Kunstsans, af individuel Frihed og broderligt Sammenhold, som Verden endnu aldrig har set. »Ret til Ladhed« vil da

blive erkendt lige saavel som Ret til Arbejde; Skønhed vil da blive en lige saa nødvendig Betingelse for fysisk og psykisk Velbefindende som Brød, og Kunsten at leve vil da blive skattet som den højeste af alle frie og skønne Kunster.

Lykkes denne Nydannelse, da vil intet Pengetryk og intet Arbejdsaag hindre Nogen i — efter hans medfødte Muligheder — at vinde en Kultur, der som personlige Livsværdier vil give ham i Eje alt det, som selv de højest staaende efterstræbe som det Højeste. Bevidstheden om at virke for hele Folkets aandelige Behov vil paa den anden Side forhøje Skaberglæden for dem, der danner de nye Kulturværdier. Da vil maaske det blive til Virkelighed, hvad en Idealist blandt mine Venner haaber, særligt for vort Land: at der overalt vil blive rejst smukke Dannelses-Haller, hvor der er Næring at finde for al den Hu og Lyst til Dannelse, der nu — trindt om i Landet — lever og kæmper saa haard en Kamp for Livet. I disse Haller skulde Kulturdyrkningen — ved Bøger og Skønhedsindtryk — naa til Folket i de lange Vinteraftener, de, der nu frem for noget andet virker brutaliserende. Og dér skulde stundom ogsaa Videnskabsmanden og Digteren, Musikeren og Kunstneren nyde den Glæde, umiddelbart at glæde Andre ved deres Værker.

Kulturdyrkerens højeste Opgave i vor Tid er at berede Sindene til denne store Nydannelse. Hvilke store Følelser det er, som maa dyrkes i dette Øjemed, det har en Kunstner aabenbaret os med den Udtryksfuldhed, et Billede ejer, naar det er skabt af Mesterhaand. Max Klinger lader, paa et af Bladene i sin skønne Prometevs-

Cyklus, fra et dybsort Mørke utallige Arme strækkes op mod den Ild, med hvilken Prometevs styrter ned fra Himlen, den Ild, hvis hvide Skær alt oplyser utallige Ansigter, hentærede af Længsel. Det næste Blad viser fagre Ynglinge og Jomfruer i plastisk-skøn højtidelig Dans om det Alter, paa hvilket den hellige Lue brænder.

Kunstnerens Symbol siger til Samtiden, at Ildbæreren kommer med sin Flamme til den Slægt, der møder den med himmelstormende Længsel og modtager den med andagtfyldt Glæde.

1896.

Stilhed.

> Wir Alle erkennen mit Goethe in der Natur das grosse Mittel der Beschwichtigung für die moderne Seele, wir hören den Pendelschlag dieser grössten Uhr mit einer Sehnsucht nach Ruhe, nach Heimisch- und Stillwerden an, als ob wir dieses Gleichmaas in uns hineintrinken und dadurch erst zum Genuss unser selber kommen.
>
> (Menschliches, Alzumenschliches.)

Geijers Ord om den Glæde, med hvilken han mindes, at Vejen endte lige bag hans Barndomshjem, vækker hos Mennesker i vort Aarhundredes Slutning en misundelig Følelse overfor de Lykkelige fra forrige Aarhundredes Slutning, dem, for hvem Paradis endnu var til!

Thi for vor Fantasi er Paradis ikke længer en Have, omgiven af en hvid Mur med gylden Port og fuld af alle Slags Træer — især Æbletræer. Vort Paradis-Billed dannes af idel Negationer: Vejen maa ikke gaa længer end til Leddet ved Paradishaven, Telefonen maa man der ikke engang have en Anelse om, Posten maa i det Højeste komme dertil een Gang om Ugen, og

intet Dampskib, ingen Jernbane maa der være i adskillige Miles Omkres!

Et saadant Eden har jeg fundet. Men jeg røber ikke dets Beliggenhed for Nogen. For da kunde ogsaa andre Kulturmennesker finde Vej derhen — og da — var Paradiset tabt! Thi at første Udgave deraf ikke blev en ubetinget Sukces, det var sandelig ikke Slangens Skyld, ihvorvel Menneskene længe har trøstet sig med den Fordom.

I mit Eden mangler ikke blot alt, hvad der skal mangle: der findes ogsaa alt, hvad der bør findes. Blaa snerandede Fjælde og vidtstrakte, skovbevoksede Højder danner en linjeskøn Mur omkring Haven. En rivende, grønsort, hvidtskummende Strøm bryder Vej gennem Muren for Øjet — og for Fantasien —, og stille Søer giver det mørke Skovlandskab et Par store, klare Øjne. Glitrende Birke og blomstrende Røn dufter i den Midsommersol, der blot et Par Timer synker i Horisonten, og som paa et Døgn næsten fuldmodner Høsten, indsuger Duften af Blomsterne og gør deres Farve stærk. Paa Aasenes grønne Vidder afspejler Skyerne sig om Dagen som hurtig glidende blaa Skygger. Men Aftenen gyder over Aas og Fjeld baade Røgtopasens og Ametystens violette Farvespil, baade Opalens lyse og Havets dybe Blaa, baade Æbleblomstens og Vinens røde Skær. Tilsidst staar Fjeldenes bløde, finttegnede Konturer farveens — i mørkeblaa Emalje — mod Himlens Guldgrund, og denne gløder lige stærkt Natten igennem, indtil den umærkeligt smelter ind i Morgenens Lys.

I denne Ørkenstilhed, fyldt af Lys og Farver, at store Linjer og vide Syn, gribes Sjælen af Ensomhedens

Rus. Den ligner ikke Lykkens eller Skaberglædens, — men den har sin egen Sødme og sin egen Styrke. Og medens det er Skæbnen, ikke vor egen Vilje, der fører begge de andre Bægere til vore Læber, beror det paa os selv en Gang imellem at nyde Ensomhedens Sakramente, at hvile vort Hjærte og udvide vor Tanke i en stor Stilhed — helst i en stor Natur, med rolige plastiske Linjer.

Men ofte forstaar Nutidsmenneskets Hjærte slet ikke at finde Hvile. Det lever i Uro, sukker efter Ro, og — skyr den som en Sygdom, værre end den Nevrose, for hvilken den skulde være Helsebod. Ja — i Virkeligheden er der intet, Nutidsmennesket frygter saa meget som det: at blive ene med sig selv — thi det gør »melankolsk«. Det vil sige, at man da nødes til dybt at føle Alvoren i sin egen Tilværelse eller i Tilværelsen overhovedet — en Følelse, der vilde give Sjælen Vækst. Dog, Mennesket døder tvertimod Sjælens Drift til at vokse ved at lade Splittelse og Udadvendthed blive bestandig stærkere Livsbehov. Hvor udprægede disse Behov er viser sig bedst paa det religiøse Omraade, det, hvor tidligere selv Hverdagsmennesket til en vis Grad samlede sig i sig selv. Typen for vore Dages Troende er ikke den, der, naar han beder, »gaar ind i sit Kammer og lukker sin Dør«, men den, der maa have Trompeter og Themøder for at føle sit aandelige Livs Fylde.

Vor Tids rastløse Menneske nyder ikke engang Ro, naar det morer sig. Jo færre dets Muligheder for Hvile er, des mere mister det Evnen til at udnytte Hvilen. Jo oftere det nødes til at vibrere for de Masser af Ind-

tryk, der paatvinges det, desto nødvendigere bliver det ogsaa, at dets Pulse arbejder i Febertakt, for at det kan føle, at det lever.

Dybere Naturer lider imidlertid ved Bevidstheden om at miste sig selv i Bruset af deres egen Sjæls stedse rigere Mangfoldighed; i Trængselen af det Stof, Nutidens Kulturliv sammenhober fra alle Kanter; under Trykket af de store Krav, det moderne Samfund stiller; under det daglige Arbejdes ustandselige Jagen.

Saadanne Naturer faar pludselig Hallucinationer af en sval, grønklædt Klostergaard eller en Eneboerhytte, gemt i den dybe Skov, af Ensomheden paa Fjeldvidderne eller ved det aabne Hav. Men deres Ensomhedsbehov nøjes i Reglen med disse Fantasibilleder, og de forsømmer Lejligheden — naar den en sjælden Gang tilbyder sig — til at skabe en Oase af Stilhed i Larmens Ørken.

Den, der virkelig tørster efter Ensomhed, kan dog i de fleste Livsstillinger tiltvinge sig den under en eller anden Form. Fra min Barndom mindes jeg Beretningen om en Kvinde, der ved sit Giftermaal maatte flytte fra en stille Skovbygd til en stor Stads og et stort Hjems uafladelige Uro. Hun led dybt derved, lige indtil hun begyndte at sidde stille en halv Times Tid hver Morgen med et grønt Sjal over Hovedet! Saaledes drømte hun sig tilbage til Stilheden i Skovene, — saaledes samlede hun sin Sjæl i Ensomheden og kunde derefter med mild Ligevægt møde Dagens Møje og Besvær.

Havde vi blot Alle vort grønne Sjal, da blev vi ikke saa let de hidsede og hidsende, de rastløse — og derfor saa indholdsløse — Kulturtrælle, vi nu ofte er!

Af hvad Art det skærmende Dække blev — ja det beroede vel tildels paa Tilfældigheder, men ofte vilde ogsaa Personlighedens Ejendommelighed komme til at røbe sig just i Valget af den stille Time.

I de katolske Lande kan enhver finde den under en Kirkes Hvælving. Bøjet mod en Pille i en gotisk Katedral lykkes det midt i en Verdensstad at drømme sig langt bort, ind i Skovene — omend Nietzsche har Ret i, at moderne tænkende Mennesker helst vilde have en hel ny Arkitektur til Ramme om sine Kontemplationer. — For mangen En skaber Musiken en herlig Ensomhed, helst om den nydes i et Hjem — ikke offentligt, hvor Indtrykkenes Mangfoldighed forstyrrer, og hvor Sjælen næppe har naaet at glemme Dagens disharmoniske Summen, før Bifaldsytringerne genkalder den. Thi at vise sin Begejstring ved lydløs Stilhed, er forbeholdt et højere Kulturtrin end det, paa hvilket vi endnu befinder os!

Den stille Stund — hvor de faar deres egen Sjæl i Tale — finder Andre maaske i et Museum eller under Læsningen af en udmærket Bog. Helst en gammel Bog — en, der ikke mere diskuteres om. Og i de store Byer er det ikke sjældent de offentlige Biblioteker, der skænker Bogvennen den fredlyste Plet, som Hjemmet ikke altid kan have tilrede for ham.

Den lettest tilgængelige Stilhed er dog den ude i Naturen. Men de Fleste gaar slet ikke ud i Naturen for at tie i Ensomhed eller sammen med en Ven — denne Venskabets fineste Prøve! De søger tvertimod Selskab for paa Turen at afhandle Dagens Spørgsmaal, og vender derfor tilbage — ikke fra Stilhed,

men fra Larm. De har ikke bragt Sjælen til Ro, at den kunde genspejle Naturens Indtryk, — tvertimod — den er forbleven i den Bølgebevægelse, der ikke optager samlede eller klare Billeder. Men den, der virkelig søger Ensomheden ude i Naturen, maa opdrage sig selv til at være helt tilstede i den. Han maa tvinge bort fra Sjælen alle de uvæsentlige Indtryk, der forstyrrer de væsentlige — en Færdighed, angaaende hvilken Levekunstneren Montaigne giver os mange vise Raad. »Vi tilføjer vor Sjæl for meget Stof,« siger han — allerede for trehundrede Aar siden! »Vi maa lære Sjælen blot at øjne visse Ting, at fæste sig ved andre, men kun at optage i sig dem, der dybest angaar den selv, dem, der har samme Grundstof som vor Sjæl. Thi denne bør egentlig kun leve af sit eget . . . . . og vi er Alle rigere, end vi tror, hvorvel vi opdrages til Laan, til at bruge Andres Rigdom i Stedet for vor egen.« . . . . At vi saa sjældent opdager, hvilke Hjælpekilder vi i Virkeligheden ejer, beror just paa, at vi saa sjældent giver os helt hen i, hvad vi foretager os. »Naar jeg danser,« siger Montaigne, »danser jeg; naar jeg sover, sover jeg; naar jeg spaserer alene i en smuk Have og griber mine Tanker i at være andetsteds, saa fører jeg dem tilbage til Haven, til Ensomhedens Tillokkelse og til mig selv.«

Denne bevidste Stræben efter i fuldt Maal at hengive sin Personlighed i hver enkelt Situation, — og saaledes af hver enkelt Situation at presse den hele Most, — er i høj Grad betydningsfuld for al Tilvækst saavel i Evnen til at tænke eller arbejde som i Evnen til at nyde eller hvile. Men det er kendetegnende for vor Tid at fordre en bestandig højere Grad af Nervespænding for helt at kunne

give sig hen i Nuet. Derfor er Sport bleven det, der lokker Menneskene ud i Naturen! — ikke for at hvile der, nej tvertimod! Kappestrid har gjort selv Friluftslivet til en Feber, til en ny Form for Jagen og Splitten. Sporten kan ganske vist være et Middel til fuldere og friere at nyde Naturen, til hurtigere at naa den og til at komme den mere nær. Aarerne, med hvilke man glider frem mellem smukke Strande, Skierne, med hvilke man trænger dybt ind i Skovenes hvide Vinterstilhed, Cyklen, der hurtig henflytter sin Ejer til nye Byer eller landlig Ensomhed — disse og andre endnu ædlere Former for Idræt, saasom Sejlads, Ridning og Svømning, medfører for Mange i Virkeligheden et inderligere Samliv med Naturen.

Men Roeren eller Rytteren, Skiløberen eller Cyklisten, som under sit Trænings- og Væddekampsraseri jager forbi alle Naturindtryk, kommer ved sit Friluftsliv ofte bort baade fra Naturen og fra sig selv. Det bliver kun Legemet, ikke Sjælen, denne Slags Sport udvikler. Man er ved at glemme, at der er enklere Maader at nyde Naturen paa, nyde den med baade Legeme og Sjæl, og til Udvikling for begge. Stiller man Ungpigetypen fra Slutningen af vort Aarhundrede — det vil sige den unge Dame, der aldrig nærmer sig Naturen uden paa Cykle eller Ski, med Lawn-Tennisketser eller Aare i Haanden — stiller man hende op mod en Ungpigetype fra forrige Aarhundredes Slutning, da falder Sammenligningen ikke ud til Nutidens Fordel. Jeg tænker til Eksempel paa Goethes Veninde, den unge Bettina Brentano, der levede som en Raa ude i Naturen; der klatrede op paa de højeste Bjerge for der at bades i glødende Solstrømme; der vandrede ude i

Storm eller Regn og nød Tordenvejret under en blomstrende Lind, mellem hvis Løvværk Lynene glimtede hvide; der laa ved Flodbredden, omflydt af blinkende Vover, eller oppe i det vældige Kastanjetræs Grene, omflydt af grønt Lys og grønne Skygger, eller paa Havens Græsplæne, drikkende Duft af Urter, Taksus og røde Nelliker, selv med blomstrende Kviste i Munden, for at lokke Bien til sig; som Maaneskinsaftener vandrede i Vinløv-Gangen under gennemsigtige grønne Drueklaser og stundom blev ude hele Sommernatten, sovende ind ved Vagtlers og Nattergales Sang og vaagnende ved Morgenrødens Lys.

Foruden denne kunstneriske Maade at leve sig ind i Naturen paa, er der den naturvidenskabelige. Ogsaa den bliver nu tilsidesat for Sporten; og forsaavidt er Drenge paa Cykle et langt mindre glædeligt Syn end Drenge med Botaniserkasser! — Af hvad Art den tidlige og dybe Naturdyrkelse end er, saa skaber den et rigt og nøje Livsforhold til Naturen, en inderlig Hengivelse, hvilken aldrig kan føles af det Sportsmenneske, der kun farer den forbi. Hvad der forsoner med denne Nutidstype er, at mangen En, hvem ingen andre Motiver kunde lokke ud i Naturen, dog nu, takket være Sporten, faar en Anelse om den, og at Nutidens Idræt — naar Overdrivelsen har krævet sine Ofre — vil medvirke til at uddanne en fysisk sundere ny Generation, som, fremfor Samtidens Mennesker, vil komme til at eje Muligheder for at nyde Naturen paa en fornem Maade; dette vil blandt andet ytre sig ved, at Sporten »bruges, som om den ikke brugtes«.

Den daglige Stilhed, som de Fleste ved en fast Vilje kan opnaa, erstatter dog ikke den dybere Stilhed, som kun en lang Fodvandring eller Afsondring i en ensom Vraa — helst i Udlandet eller i Civilisationens Udkanter — kan berede. For de fleste Familiefædre og Familiemødre er det imidlertid ikke let at opnaa en saadan Ensomhed. Ja selv den, der staar ene, behøver ofte megen Alvor i sit Ensomhedskrav og megen fast Vilje til at forsage andre, mindre nødvendige Ting, for at det skal kunne lykkes at vinde sig nogle Ugers Ro. For et Medlem af en Familie vanskeliggøres dette, at isolere sig, yderligere ved den Fordom: at Ensomheden er en ondartet Form for Egoisme. Thi de Fleste, der indser den umiddelbare Gavn, de selv har af nogen Tids Ensomhed, forstaar endnu ikke den lige saa store Gavn, som derved middelbart beredes deres Familie. En Tids Adskillelse har nemlig en vidunderlig Evne til at udvikle vor Forstaaelse og derved vor Retfærdighed, til at klare Blikket for Væsentlighederne og reducere Tilfældighederne til deres rette Dimensioner. Den ensomme Overvejen reder ofte med lette, bløde Hænder de mest indviklede og uredte Traade, og Ensomheden giver ofte vore Glædeemner ny Friskhed og vore Bekymringer en mindre triviel Form. Udfører man et Arbejde i Ensomhed, er det næsten altid mere lødigt, end det ellers vilde blevet. De Bøger, man læser og grunder over i Skovenes Dyb eller ved Havet, nær den evige Sne eller i blomstrende Enge, ved Fossens eller Fyrrens Brus, giver den fuldmodneste Tankehøst. Og de Naturindtryk, man modtager i saadanne stille Timer, ejer større Fasthed og Fylde

end alle andre. Thi man giver sig aldrig saa helt hen i Naturen, som naar ensomme Dage danner en Perlerad, hvor den ene Dag bliver den anden lig, men hvor hver Dag for sig er et skønt afrundet Hele.

De, der frygter Ensomheden, fordi de venter der at føle sig mere ene — de har Ret og Uret. Thi det er midt iblandt Mennesker, at man — ved sin individuelle Natur eller Skæbne — er videst skilt fra dem; det er i den befolkede Ørken, at Luften mest er fyldt af Tungsind. Men overfor Naturen som overfor Døden — den største Ensomhed og den mest urokkelige Nødvendighed — tvinges vi til at tage Afstand, ikke blot fra Dagens Uro, men fra Uroen i vor egen Skæbne. Dens Grundlinier bliver større, men dens Enkeltheder mindre — som naar man fra en Højde skuer ned paa et Landskab. Det mere eller mindre af Smerte eller Salighed, hvormed Tilværelsen fylder vore Dage, det mere eller mindre dygtige Dagværk, hvormed vi fylder Tilværelsen — til begge Dele vender vi, fra den ensomme Kontemplation, tilbage med et mildt ironisk Smil. Nu kan vi saa let gøre os døve for de Stemmer, der kalder os ind i Dagens Uro og søger at overbevise os om, at ogsaa vi behøves der. Vi sønderslides nu mindre af den Kval, der lyder fra vor egen eller andres Sjæl. Thi vi har lært at indse, at selv den største Kval dog kun er en lille Draabe i et stort Hav, ligesom den største Lykke kun er et flygtigt Glimt i en Draabe.

Den Sjæl, som i Stilheden har havt Mod til at skue ind i sig selv og at maale dette Selv, den véd, at kun Et er det Store og Væsentlige: at vokse. Og vokse

kan vi af vore Sorger som af vore Glæder, af vor Daarskab som af vor Visdom, af vore Nederlag som af vore Sejre, af vor Hvile som af vort Værk.

* *
*

Men den, som vil nærme sig Ensomheden, maa gøre det uden bestemte Krav. Thi det kan hænde, at den giver noget helt andet end det, man har ventet. Den, der søgte Hvile, kan den ægge til Arbejde; den, der haabede paa Trøst, kan den tilføje nye Saar. I hvert Fald meddeler den dog ogsaa en hidtil aldrig anet Styrke. Men kun til dem, der véd, hvad allerede det udadvendte Romerfolk vidste: at Ensomheden er en Gudinde, hvis hellige Lund man nærmer sig, ikke med højrøstede Fordringer, men med ydmyge Bønner, og fra hvilken man kun vender tilbage med gode Gaver, naar man for hendes alvorlige Øje har lært Andagtens Hemmelighed: at skabe Stilhed i sit Hjærte.

1897.

Skønhed.

Blandt Klingers Værker er der et, der hører til de Kunstens store og sjældne Undere, hvor en Idé har naaet et saa fuldkomment Udtryk, at i Menneskenes Bevidsthed bestandig senere denne Idé forbliver uopløselig forbunden med dette Billed.

Det er det lille Blad, paa hvilket Mesterens Radernaal har tegnet Hymnen:

An die Schönheit.

Det virkelig Dybe finder i Almindelighed enkle Udtryksmidler. Intet kan da heller være mere enkelt end Klingers klassisk rolige Landskab: en jevnt stigende Bjergskraaning med nogle kraftige Træstammer, sydlandsk yppige af Løv og Ranker. Nogle gamle og skønt ludende, andre unge og skønt opadstræbende. Mellem disse Træer, foran denne Skraaning Havets Uendelighed. Og — vendt mod Havet — en Yngling, som har kastet sin bølgende Klædning bag sig paa Jorden i Forgrunden, og som nu i ædel Nøgenhed, med Ansigtet skjult i sine

Hænder, bøjer Knæ i Henrykkelsens Ydmyghed, i Lykkens Overmaal, i Andagtens salige Gysen . . .

Kun en Kunstner, hvis Skønhedskultus er hele hans Fromhed, har kunnet ladet denne alfavnende Jubel klinge ud fra disse beherskede, rolige Linjer. Og kun den Kunstdyrker, der i Tilbeden synker ned for hin tilbedende Yngling, véd, hvad Skønhed er. Han véd tillige, at hans Religion — Skønhedens — er den, der tilsidst skal erobre Verden.

* * *

De, der bekender denne Religion, har i dette Aarhundrede lidt større Martyrium end deres Trosfrænder i nogen foregaaende Tid. Thi det er just ikke overensstemmende med Skønhedslovene, at Opfinderen, Ingeniøren og de Industridrivende har omformet Tilværelsen! Men de har paa den anden Side givet Mennesket en ny Magtstilling i den materielle Verden og paa den Maade udvidet dets Udviklingsmuligheder i andre Retninger. Beruset af sine Sejre har det moderne Menneske længe med et medlidende Smil lyttet til de Stemmer, der — med ny Betydning lagt deri — gentog den gamle Advarsel: at det ikke gavnede Mennesket, om han vandt den ganske Verden, men tog Skade paa sin Sjæl!

Det var nødvendigt, at en Seer paany opdagede denne Sandhed og med flammende Fanatisme prækede den, for at Menneskene skulde oplade Øjne og Øren for den. Og det var en indre Nødvendighed, at denne Seer kom fra det Land, hvor den industrielle Hysteri

havde naaet sit Højdepunkt, — nødvendigt, at det var der, hin mægtige Stemme lød, der forkyndte: at hele vor Nutids Kultur er hjemfalden til Dommen og Døden, fordi den ikke kan bestaa Prøven overfor Skønhedens Lov og Personlighedens Evangelium!

Ruskin har i al sin Lære og Handling med al Ensidighedens Styrke bekæmpet alle sin Tids Idealer. Og da det er just ved Ensidigheden, at originale Tanker trænger igennem, saa har Ruskin først foruroliget og derefter grebet Tidens Bevidsthed. Denne har mere og mere givet ham Ret i hans Grundprincip, det, at kun naar hele Personligheden gaar op i Frembringelsen, skabes det virkelig Skønne, — ligemeget om det, der skabes, er et Stykke Husgeraad til Menneskets Hverdagsbrug eller en Katedral til dets Andagt. Man er begyndt at indse, at Industrialismen har tilintetgjort Skønheden, fordi man ikke har kunnet lægge Personlighed ind i Fabriksarbejdet, og at desuden Maskiner og Arbejdsdeling ødelægger Arbejdsglæden. At Industrialismen derfor lige saa lidt kan skabe en skøn Tilværelse for den Arbejdende som skønne Frembringelser af hans Arbejde. Og mener man, med Ruskin, at Livets Bestemmelse er at danne skønne, lykkelige og derfor gode Mennesker, da maa man med ham forlange, at alle Arbejdsvilkaar skal omskabes saaledes, at ethvert Samfundsmedlem kan faa en menneskeværdig Tilværelse og under sit Arbejde føle den udøvende Kunstners Frihed og Glæde over den Gerning, til hvilken han ofrer sit Væsens Kræfter.

Ved at bruge det Skønne som Værdimaaler har stedse flere levende Sjæle — med Ruskin — maattet underkende hele det moderne, industrielle Samfund og

— mod Politikere og Nationaløkonomer — gøre gældende: at ingen andre Samfundsformer og ingen andre Kulturplaner kan godkendes end de, ved hvilke erhvert arbejdende Individ bliver ædlere og lykkeligere.

Ruskins Mod til at nedsætte alle Samtidens mest anerkendte og ophøje alle dens mest oversete Værdier, hans skønne Had til det materielle, pengekære Nutidssamfund, den konventionelle Kunst, den fabriksmæssige Industri; hans skønne Kærlighed til et kultiveret Arbejdsliv, en natursand Kunst, et Retfærdighedens Samfund — alt dette gjorde ham i Ungdommen til den store Ensomme, og det gør ham endnu i Alderdommen til den ensomme Store*). Thi han har bestandig — mer end nogen anden Nulevende — ved hele sit Liv og i al sin Lære aabenbaret just det, han selv fremfor alt søger hos en Kunstner — *solemnity and definite purpose* — disse sjældne Træk, der paa en Gang ophøjer og isolerer det Menneske, de kendetegner.

Der hører Geni til at vække sin Tid, Karakter til varigt at omskabe den.

Da Ruskin har ejet begge Dele, har han været uundværlig for sin Samtid. Og har end hans Had paa den ene Side gjort ham i høj Grad blind og uretfærdig mod mange store Egenskaber hos Samtiden og mange store Tider i Kunsten, saa har hans Kærlighed paa den anden Side gjort ham seende — hvad kun er et andet Udtryk for *Seer* — gjort ham til Aabenbarer af forhen usete Ting i Naturen og Kunsten, af

*) Ruskin er efter denne Afhandlings Fremkomst afgaaet ved Døden. *O. A.*

forhen uanede Muligheder for en herlig menneskelig Tilværelse.

Den geniale Personlighed er imidlertid ikke blot Vækker af endnu slumrende Tanker og Livsbehov. Han bliver tillige Talsmand for de Mennesker, der har hadet, elsket og lidt som han, længe før han gav deres hemmelige Kvaler og tavse Ønsker Ord.

I den sidste Halvdel af dette Aarhundrede har mange Mennesker — jeg véd det af egen Erfaring — længe før de anede Ruskins Tilværelse, ja næsten fra den Stund, de begyndte at føle deres egen, bevidst lidt under den moderne Storstads og de moderne Fabrikvarers Grimhed, under Samfærdselens og Industriens brutale Vold mod Naturens Stilhed og Skønhed — mod Mindernes Hellighed. Virkelighedens Magt har ikke formaaet at tvinge dem i Knæ for Baal. Mod Kendsgerningernes tilsyneladende overvældende Bevisførelse har de sat deres egen intuitive Følelse: at Menneskene taber i indre Lykke, hvad de vinder i materiel Magtudvidelse, lige indtil Skønheden bliver et saa bydende Livsbehov, at den kan hævde sin Magtstilling ved Siden af Nytten.

* *
*

Jeg har mange Gange i mit Liv med Smertens Intensitet følt, hvor Skønhedsfølelsen led ved Industrialismen. Men denne Følelse er bleven stærkere, siden jeg har lært at elske Norrland. Og den, der, som jeg,

i ellevte Time er bleven greben af Lidenskab for denne Egn, den, der føler sig som Svensk paa en hel ny Maade, efter at han med egne Øjne har set vort Land omfatte disse vældige Vidder, han maa sørge, som den sørger, der véd, at han har givet sin Kærlighed til et af Døden mærket Menneske. Thi dette af Ingeniører og deres Værk usurperede Norrland, det af Forretningsmænd og Turister opfyldte og demoraliserede Norrland — det bliver aldrig vor Kærligheds Norrland!

Det er ikke om Dagen, at den dybe Kærlighed til Norrland tændes i Sydsvenskens Sjæl. Hvor storslaaet skønne de vide Udsigter fra Bjergene end er, hvor fagre end Bjergenes bølgende Linjer, de lange Aase, den blomsterfyldte Dal, den stride Fos, den blaaklare Sø — alt dette har i al Fald Alpevandreren i Sydevropa set endnu større og fagrere.

Men om Natten — Højsommernatten — da er det, Norrland aabenbarer sin særegne Fortryllelse; da nedlader denne stolte Natur sig til at hviske sine dybeste Hemmeligheder i vort Øre. Da er det, den dråger og lokker med uanede Herligheder. Da er det, Formerne træder frem i samlet Storhed og skøn Mangfoldighed; at Farverne staar dybest mættede og Luften kærtegner med sine mest dufttunge Bølger. Da er det, at Stilheden taler sit sælsomme Sprog, at Ensomheden omslutter det ensomme Menneskehjærte med sine svale, dulmende Hænder, medens Livet staar ubevægeligt med Fingeren mod Mundens strænge Linjer. Da er det, Menneskene fornemmer Uendeligheden, i hvilken dets egen Tilværelse er et Stjærneskuds Blink, fornemmer det Grænseløse hinsides sin egen Sjæls begrænsede Synsvidde.

Flere saadanne Nætter oplevede jeg. I en af disse roede jeg op ad en af Nordre-Jämtlands lange Fjeldsøer. Vandfladen laa som et aflangt Staalskjold, graablankt, men paa de to Sider indrammet i et bredt Guldbaand og uden om dette en bugtet, dunkelblaa Emaljekant — det var Himlens og Fjeldets Genspejling i det ubevægelige Vand, et Spejlbilled, der af Skovens sortgrønne Bælte — opad og nedad løbende ud i Spidser — adskiltes fra de virkelige Fjældes blaa, blødtbølgende Linjer og fra Himlens gyldenrøde Glød. Duften fra Mark og Skov svømmede over Vandets Flade og blandede sig med en florfin, langsomt stigende Taages Fugtighed. En dæmpet Fugletone, en enlig Bjældes Klang gjorde kun Tausheden mere hørlig, ligesom de sagte Aareslag gjorde Stilheden mere aabenbar.

Og dog! hvor underdejlig denne Nat end var, den blev overtruffen af en anden, da jeg vandrede over Åreskutan. Undervejs opad de af nyslaaet Hø duftende Skraaninger hørtes endnu en og anden Menneskestemme. Men snart var jeg ganske ene oppe paa de brune Mosmarker, der ligesom Fjeldet farvedes purpurrøde af Solnedgangen. Alpeglød laa over Snemarkerne, en guldfarvet og rosenrød Damp over de fjerne Højder, og rødviolette sitrende Slør bredte sig om de Fjelde, bag hvilke Solen sank. Da Farvespillet over Bjergene var slukt, stod de i alle Afskygninger af Blaat — fra sortblaat til Cikorieblomstblaat — mod en Himmel, der var næsten mælkehvid i Nord, og som derfra gik over i alle Nuancer af Guld og Rødt til den intensiveste Guldglans, der hele Natten gengaves af Kallsjöns i Bjerge indrammede Spejl. Forgrundens gulbrune og brungraa Farvetoner stod i

kraftig Harmoni med alle de blaa Toner. En blegt guldfarvet Fuldmaane lod et endnu blegere Guld dirre paa en Fjeldsøs mørkblanke Flade. Luften var let, blød og sval som Silke. Natten saa lys, at den mindste Forgrening af Rensdyrmosset var synlig, Stilheden lydløs, — naar ikke en Snebæks sølvfine, kolde Klang forstyrrede den. Det var et saa fuldkomment Indtryk, at jeg følte mig fristet til ikke at afvente Solopgangen for helt at bevare kun Nattens Billede. Men jeg blev dog. Og omend jeg — ligesom alle andre, der har ventet paa samme Maade, — i Løbet af den sidste Time begyndte at anse Troen paa Solopgange for at høre til de Fordomme, man bør søge at overvinde — var jeg dog glad over, at jeg gjorde det. Thi jeg genvandt min Tro, da det ene Bjerg begyndte at kaste dybgrønne Skygger over det andet, da Skyerne spejlede sig som klarblaa Pletter i lysegrønne eller lyseblaa Fjeldsider, da hver rød, violet, grøn og blaa Tone, Farveskalaen ejer, fra den dybeste til den lyseste, bredtes ud i uendelig Skiften. Solen gør — som andre Malere — sine lykkelige Fund. Og den Malerglæde, Solen denne Morgen følte, den Farverus, den derved skænkede, hører til de Oplevelser, der aldrig paa samme Maade vender tilbage.

Men senere blev det dog ikke dette eller andre af Dagens og Livets Indtryk, der var de uudsletteligste Minder fra Norrland. Det var altid Natten og Ensomheden, den fuldkomne Ensomhed, den, hvorunder man hører Stilheden, der vedblev at være Norrlands særegne Skønhed. Og det var denne uendelige Stilhed, denne Tavshedens Andagt, der saa ofte heroppe fremkaldte

Tanken om Modsætningen hertil, om Norrland som »Fremtidslandet«, en Forestilling, som i disse hvide Nætter hos mig vakte samme Afsky som al Mishandling af Væsner, der ikke er i Stand til at forsvare sig selv.

Endnu digter i Norrland den store, vilde Natur det Epos, i hvilket alt Menneskeværk forsvinder som en Prik. Men snart vil det ogsaa her være lykkedes Mennesker at sammentrænge Naturen til blot en Tankestreg mellem deres egne Sætningsbygninger!

Allerede nu maa den, der søger det virkelige Norrland, se at undgaa Dampskibsruterne, Jernbanelinjerne og Turisthotellerne. Der kommer til Norrland hvert Aar flere og flere smaa Sjæle, der forstyrrer den store Fred. Hvert Aar breder Nytten sig paa Skønhedens Bekostning.

Som allerede Norrlands Skove er faret ned gennem dets Elve, saaledes vil ogsaa en Gang dets Bjerge brydes, dets Fosse bindes, dets Søer sænkes og dets Moser dyrkes. Endnu vælter Tännforsen frem som en vild Naturmagt mellem de grønklædte Højder og de skarpe, sortblanke Fald, hvorover den kaster sig ud med en saa harmonisk Lethed, at man tror at se et Jættebarns Leg med flagrende Dun, med hvirvlende Sne. Men den vil en Gang blive en lige saa taalmodig Slave som Trollhättan. Til Åreskutans Top vil en Bjergbane føre Skarer af støjende »Bjergvandrere«. Paa Søerne vil man fra Dampskibenes Dæk faa alle Evropas Tungemaal at høre. Over de vide Vidder, hvor Rensdyrhjordene har græsset, vil Lokomotiver fare stønnende frem i alle Retninger. Og Noahs Ark — den kaldes i vore Dage Turisthotel — vil tage Stade snart her, snart der paa Bjergenes Top!

Disse Fremtidsbilleder, som om Nætterne kun vakte min Afsky, kunde jeg om Dagen betragte mere alsidigt. Thi selv det mest ensomhedsøgende, skønhedsgale og naturelskende Menneske vilde — i vor Tid — ikke, omend det stod i dets Magt, helt standse den materielle Udvikling. Bo skal bygges, og Brød skal vindes til mange Mennesker der, hvor nu kun faa kan mættes.

Men et af de Spørgsmaal, der hele mit Liv har beskæftiget mig, fik ved mine Norrlandsindtryk ny Aktualitet: kunde man ikke fremme den materielle Kultur paa en saadan Maade, at Menneskene derved ikke alene blev rigere, men ogsaa lykkeligere, idet man ikke alene tog Hensyn til Nytten, men ogsaa til Skønheden?

Kan ikke de bitre Erfaringer fra Norrlands skovhærgede Bygder i Tide vække Bevidstheden om, at man med større Klogskab maa benytte sine Muligheder til ikke blot varig Velstand, men til virkelig Livsglæde, til Nydelse af Tilværelsen paa en forædlende Maade?

Det er først i de senere Tider, at den norrlandske Almue har faaet Blik for det Skønne i den Natur, hvori de lever deres Liv. Det, der tidligere har fængslet denne Almues Sind, er ikke den strænge, storstilede Egn, i hvilken den har kæmpet sin haarde Kamp for Udkommet, nej, det er de frugtbare Marker og skyggefulde Lunde, der har draget dem! Men nu, da de Rejsendes Beundring har begyndt at aabne Norrlandsbondens Øjne, skal han ikke nu faa Ro til at vokse sig større i sin store Natur, til der at vinde ædlere Tanker, videre Syner, dybere Følelser? Skal han ikke — i Ordets dybeste Forstand — komme til at eje sit Land ved at forstaa og elske det? Skal han da kun blive ved at

sælge det, sælge paa Slump sine Bjerge og Vandfald, som han alt har solgt sine Skove! — Skal al den Skønhed, han nylig har opdaget, kun blive ham en Pengeværdi, ikke en Livsværdi?

Gaar det saaledes, da vil Norrland om halvtredsindstyve Aar være naaet til at blive dræbende kedeligt. Da vil Turisterne søge sig et nyt »Midnatssolens Land« i en anden Verdensdel. Og for vore Børnebørns Børn vil det fortælles som et smukt Oldtidssagn, at Norrland, det larmende Industriland, hvor Arbejdslivet antager større Former og en mere svimlende Fart end i det øvrige Sverrig, at dette Norrland en Gang var den store Stilheds farvefagre Underland!

Men hvis derimod den Attraa, der er vaagnet trindt om i Evropa, Attraaen efter overalt at bevare eller skabe Skønhed, hvis den ogsaa griber vort Folk, da vil Norrlands rige Muligheder kunne udvikles, uden at altfor meget af Naturens ejendommelige Skønhed ødelægges. Det er nødvendigt for vor materielle Kultur at erobre Norrlands umaadelige Hjælpekilder. Men det er tillige — for vor aandelige Kultur — nødvendigt at bevare disse uendelige, ensomme Vidder, hvor Mennesket vokser sig stort ved at føle sig lidet.

* *
*

Siden Ruskin først gav Skønhedsattraaen Ord, er man naaet vidt i at tilfredsstille den. I de sidste tyve Aar — de, hvor, indenfor selve Kunsten, de forskellige

Retninger har afløst hverandre med Parisermodernes Hastighed — har een bestemt Stræben uafbrudt vist sig. Først kun en famlende Anelse, fremtræder den nu bevidst og viljestærk. Det er den Stræben: atter organisk at knytte Kunsten til Livet. Kunstnerne selv indser klart, at deraf betinges et virkeligt Kunstliv i den dybe, alsidige Forstand, som dette Begreb endnu i denne Industrialismens Tidsalder har ejet i Japan, og som det engang ejede i Hellas' eller Renæssancens Højsommertider.

Man har fundet, at Skønhedens store Fjende, Kunstindustrien, kun kan overvindes ved, at Kunsten saa fuldstændigt gennemtrænger Industrien, at der fremtræder en ny Kunst, som ikke længer har et industrielt, men et helt individuelt Præg. Denne anvendte — eller dekorative — Kunst møder os nu i Møbler, i Keramik, i Glas, i tekstile Arbejder, i Belysningsgenstande og viser flere Tegn paa en virkelig ny Stil, den Stil, der bliver vort Aarhundredes posthume Barn. Thi dette Aarhundrede vil slutte, før denne — af et nyt Syn paa Naturen og et nyt dekorativt Princip fødte — Stil træder fuldbaaren frem. Den vil da — for Fattig som for Rig — gøre Hverdagslivet festligt og fagert, ved at man i Farver og Former omgives af Udtryk for det moderne Menneskes uddybede og til Skønhedsfølelse udviklede Natursans.

Først i England, derefter i Frankrig og Belgien, senere i Norden og tilsidst i Tyskland har man begyndt Kampen mod det stilløse Fabriksstads og den idéforladte Efteraben af ældre Stilarter. De store Kunstnere, der med Alvor har ofret sig for den Opgave at gøre Skønheden til en Hverdagsglæde i Hjemmene og i det offent-

lige Liv, har saaledes atter gjort det til en Sjælens Nydelse at omsluttes af Vægge, at ordne Blomster i en Skaal, at tænde et Lys, at dække et Bord, at drikke af et Glas! De har ikke godkendt Ruskins improduktive Ensidighed: at hver Del af et Arbejde maa udføres af Kunstneren selv. De har i Stedet derfor opdraget Haandværkere, der — særligt i Belgien — fuldtud formaar at udtrykke, hvad Kunstneren har tænkt og antydet. Aar for Aar lykkes det at faa stedse flere Kunstnere til at opgive den, for deres egen som for Menneskenes Lykke, saa betydningsløse Stræben efter at frembringe, hvad en ung Tegner kaldte »unyttige Møbler« — det vil sige middelmaadige Malerier og Statuer. Disse Kunstnere føler sig nu lykkelige i Bevidstheden om umiddelbart at bidrage til den store, endelige Harmoni, den, hvor hele den ydre Verden staar i Samklang med vor Skønhedslængsel, en Længsel, der aldrig vil kunne stilles med noget ringere Maal.

Rigtignok rummer denne anvendte Kunst allerede nu en stor Fare: Dilettantismen. Og en endnu dybere Fare er den, at Kunstnerfantasien under sin Leg med Formen glemmer Sagens Endemaal. Men denne Fare faar sit naturlige Korrektiv, naar Kunstneren ikke alene arbejder i kostbart Materiale for de Rige, men tillige forlener det enkle Materiale den ædle Form. Til Hverdagsbrug vil nemlig altid det Formaalstjenlige sejre over det Bisarre, og den dekorative Kunst bliver her nødt til fuldtud at opfylde sin Bestemmelse, den ikke blot smukt, men virkeligt at tilfredsstille vore Behov — hvad ogsaa er det eneste virkeligt Smukke!

Den anvendte Kunst har havt en organisk Udvikling, indefra udadtil. Efter at den har nydannet Hjemmene — det Omraade, den hurtigst kunde erobre — begynder den nu at tage fat paa Bygningskunsten. Den vil tilintetgøre Ingeniørernes Retlinje- og Retvinkelparadis og bringe Sejren hjem til den Linje, som — alt i Slutningen af forrige Aarhundrede — Baggesen forherligede i det berømte Udfald mod Mannheims Byplan, hvilken gav Anledning til hans sprudlende vittige Skildring af »en By i ubunden og i bunden Stil«. Sidstnævnte, siger han, »er ikke blot sammenpakket og sammenpresset, men tilskaaren og tilspidset. Jeg véd ikke, om det ogsaa hemmelig bidrager noget til min Afsky for dens rette Linjer, Kvadrater og Tærninger, at intet i den menneskelige Gestalt er vinkelret eller firkantet. Man frygter, at Beboerne i en saadan By alle Øjeblikke støder sig . . . Ogsaa fryser jeg paa en Maade her i Mannheim; jeg stivner. Jeg kunde umuligen løbe her med en vis Fart. Jeg føler det inderlig, jeg kunde umuligen blive forelsket her, i det mindste ikke paa Gaden, som dog i nogenlunde krumme Byer er muligt. Al Varme, al Bevægelse, al Kærlighed er rund, eller i det mindste oval, spiral eller paa en og anden Maade bugtende. Kun det kolde, det ubevægelige, det ligegyldige og selv hadefulde er snorlige og kantet. Stod Menneskene, for Eksempel, til Felts i Grupper, i runde Kredse, i Stedet for i Kolonner og Geledder, vilde de danse i Stedet for at slaas. Derfor beror og den hele Taktik paa Vinkler . . . Det ligeste paa Mennesket er de kolde, ubevægelige, bidende Tænder — og dog har den skønne Naturen sørget for, at de staar i en Halvcirkel. Livet er rundt, og Døden er kantet . . .«

Det er af Interesse i Sammenhæng med Baggesens Udbrud at høre følgende Udtalelse af en Franskmand: al Entusiasme, siger han, er i den Grad umulig i snorlige og retvinklede Byer, at disse i Krigen 1870 let kunde indtages af tre tyske Uhlaner, medens man i Frankrigs gamle, uregelbundne Byer forsvarede sig til det yderste!

Begge de to spøgefulde Angreb paa Rektangelsystemet faar sin dybe Motivering ved Aristoteles's Sætning: at en Stad er til for at gøre sine Indvaanere trygge og tillige lykkelige. Denne — bevidste eller ubevidste — Grundsætning har været Sjælen i al den Skønhedsstræben, ved hvilken Menneskene i Antiken, Middelalderen og Renæssancen gjorde visse Dele af deres Byer til sjælfulde og evige Glædeemner for deres og vor Tids skønhedelskende Mennesker, — en Glæde, som Nyttefilistrene med den bedste Samvittighed har søgt at ødelægge.

Men snart er Nyttens Tid omme og Skønhedens kommen tilbage! Thi den moderne Byplan — med dens store, aabne Pladser, dens lige Gader og idelige Tværgader mellem de kvadratiske Kvarterer — denne Byplan angribes nu ikke alene fra Skønhedens, men ogsaa fra Nyttens Synspunkt, altsaa af selve den Stormagt, i hvis Navn man har nivelleret, planeret og reguleret vore moderne Byer. Man har slaaende bevist*) ikke blot, at den moderne Byplan er forkastelig, fordi den er uskøn, men at den er uskøn, blandt andet fordi den ikke er formaalstjenlig, idet den, langt fra at lette Samfærdselen,

*) Camillo Sitte: *Der Städte-Bau nach seinen künstlerichen Grundsätzen.* Wien 1889.

tvertimod skaber uophørlige Stagnationspunkter og Farer for den. Enhver Svensk, der har været i Visby, kan bekræfte dette. Der kan t. Eks. de smaa livlige Gotlandsheste daglig unde sig den Fornøjelse at løbe løbsk, uden at et Menneske bliver kørt over, fordi der ikke dér findes en Gade, som ikke gaar i krumme Linjer, medens det i Stockholm snart kun er den gamle By, der indrømmer Fodgængerne den Glæde ikke at behøve at tænke paa deres Sikkerhed! Og — kommer man fra Nyttens Synspunkt atter til Skønhedens — saa er Visby ved sin rige Uregelrethed den eneste By i Sverrig, hvor Øjet endnu kan glæde sig, eftersom Stockholms Skønhed snart tilhører Mindernes og ikke Virkelighedens Verden.

Begynder man imidlertid først Punkt for Punkt at bevise, hvorledes man, ved at tilfredsstille Nyttekravene uden Hensyn til Skønhedslovene, tilsidst forfejler ogsaa Nytten —, da ser vi snart Enden paa den Jernalder, i hvilken Bygmester- og Ingeniørvælden har hensat os! Da vil kunstneriske Arkitekter atter faa Lov til frit at hengive sig til den Lidenskab, der har besjælet alle store Tiders store Bygmestre, den: at lade den Konstruktion, der helt og skønt udtrykker og opfylder Formaalet, vokse frem af selve dette og af den naturlige Beliggenhed.

Da vil vi igen faa at se Bygninger, der først og fremmest virker ved Konstruktionens Fasthed, Klarhed og Enhed, Bygninger, hvor Ornamenterne beskedent fremhæver denne Konstruktions Harmoni og ikke, som nu, frækt bortfusker Disharmonien! Da vil Arkitekterne skabe deres »skønne Maal« efter vor Tids Behov, det vil sige et rigtigt Forhold mellem det Regelbundne og det Uberegnelige, mellem Helhed og Enkeltheder. Da

vil den monumentale Bygning igen blive Tidens synlige Samvittighed, i hvis Nærhed hverken Tant eller Bram, hverken Forfængelighed eller Uærlighed vil vove at stikke Hovedet frem. Ja da vil de nye Bygninger ikke blot fremstaa som redelige Karakterer, de vil tillige blive Individualiteter, enestaaende Foreteelser, saasom f. Eks. Sans Souci, Rouens Katedral eller Palazzo Strozzi, der lige til hver Enkelthed paa en henrivende Maade er livskraftige og rige Personligheder, Væsner, vi elsker, og med hvilke vi kan udveksle Tanker!

Naar Menneskene virkelig saaledes gennemtrænges af Livsværdien i det skønne Bygningsarbejde, da vil det ogsaa efterhaanden blive umuligt, at industrielle Anlæg udføres uden Tanke for Bygningernes Pyntelighed, deres Samvirken med Naturens Linier eller deres Hensyntagen til Menneskenes Krav om ikke at udelukkes fra Nydelsen at et skønt Landskab. Da vil det ogsaa blive utænkeligt, at Ingeniøren faar Lov at drage sine Jernbanelinier gennem de smukkeste Punkter i en Egn, naar denne kunde skaanes ved en ubetydelig Omvej. Og maaske vil det tilsidst blive anset for en Forbrydelse, naar Folkets Repræsentanter beslutter Ødelæggelse af herlige Pladser og stilfulde Bygninger! Det er jo allerede hændt, at en Minister i et lille kunstnerisk vaagent Land — Belgien — risikerede en Bevillingsnægtelse, fordi han ved et offentligt Arbejde af Sparsommelighed undlod at tage Hensyn til Skønheden! I samme Land har Kunstnernes Iver for ved en skøn Form at adle den nye Tids Opfindelser givet sig Udslag selv i Byens Vandbeholdere, Skilte, Lygter og alt andet, der giver Nutidens Gader Karakter, en Karakter, der næsten ellers overalt vidner om Parvenuens tomme

Luksus. Og vi har været Vidne til et endnu betydningsfuldere Tidens Tegn: at Repræsentanter fra hele Evropa har raadslaaet om den offentlige Kunst, en Raadslagning, hvis Forudsætning har været, at Skønheden, som er en Kulturmagt, ogsaa maa behandles som et Anliggende, der angaar hele Samfundet. Man har stillet Fordring om Beskyttelse for de skønne Menneskeværkers Alderdom og for Naturens evig unge Skønhed; man har forlangt, at Kunsten overalt skal give Gader og Byplaner Liv og Afveksling, saa at Skønheden kan udøve sin forædlende Indflydelse ved det Dannelsesmiddel, der hver Dag er tilgængeligt for Alle: den By, hvori man bor, færdes og arbejder.

Man har søgt de rette Midler til Folkets æstetiske Udvikling og de sunde æstetiske Principer, overensstemmende med hvilke man under vore moderne sociale Betingelser kan skabe skønne Byer, Monumenter og Bygninger.

De, der har maattet leve, skønhedssyge, midt i Industrialismens uskønne Tid, de, der hele deres Liv har hørt deres mest beskedne æstetiske Krav blive belét som upraktisk Daarskab og utopiske Drømme, de faar i alt dette Bekræftelse paa den Sandhed, de selv aldrig har betvivlet: at kun Daaren er vis og kun Drømmeren vaagen!

* *
*

I Sverrig lever endnu de fleste Mennesker glade og tilfredse i den hjemmevante Grimhed. Tilkendegivelse

af den æstetiske Sædelighedsfølelse er for deres massive Dyd Nonsens eller Bespottelse. Saadanne Paastande, som at en Bygning kan være en Sædelighedsforbrydelse eller en Gudstjeneste, hører for dem til en Begrebssfære, der tangerer — Daarekisten eller Straffeloven!

* *
*

Men der findes dog ogsaa hos os allerede En og Anden, der paa en livsbestemmende Maade er bleven greben af den Andagt, i hvilken Klingers nøgne Yngling tilbeder. Og for en Bekender af denne Skønhedens Religion er allerede nu alle etiske Værdier forvandlede samtidig med hans æstetiske Helliggørelse. Han ler saaledes ad Fejderne om Usædeligheden i et Billede af Fauner, en nøgen Statue, et Digt om Uskyldstilstanden i det ariske Urhjem. Men derimod saares hans Retsbevidsthed dybt af alle de Forfalskninger af Skønheden, hvortil Pengenes Magt tvinger Kunstneren. Hans Anstændighedsfølelse saares af alle de urene Indtryk, som Stenhusene i Byen og Villaerne paa Landet paatvinger hans Blik, og af al den Løsagtighed, der møder ham i Husgeraad og Udsmykning i offentlige Lokaler og private Hjem.

Han gribes af Livslede, dersom brunblomstrede Tapeter dækker Væggen i hans Værelse, og af Lyst til at sige noget Stygt, hvis en Engel smiler ham i Møde fra en Sofapude; han bliver Spotter overfor en Madonna i Olietryk og fristes til at lyve bag en pletteret Bordopsats!

Men omgiven af harmoniske Farver og fine Former kan han kun tale smukke og værdige Ord. Han tænker ædlere i et Værelse, hvor et stort Kunstværk lever, han arbejder og han hviler mere fuldkomment i skønne Omgivelser. I sit Livs store Øjeblikke faar han ikke sjældent sin sædelige Styrke fra et Skønhedsindtryk. Jeg véd saaledes et Tilfælde blandt mange, hvor en Ulykkelig fik sit Livsmod tilbage ved at se Renæssanceornamenterne om et Vindue. Disse Ornamenter var fremblomstrede af en saadan Skønhedsglæde, at deres Linier — indristede i Stenen af en ukendt Kunstner —, vakte den Livstrættes Samvittighed til Bevidsthed om, hvad det vil sige, at hver den lever, som — under hvilken Form det end monne være — kan efterlade sig blot et eneste Glimt af levende Skønhed. Men selv over sit Livs mest hverdagstørre Timer kan Skønhedsdyrkeren brede en glitrende Dugg af glad Andagt, selv om denne Andagt kun vækkes af saa enkle Ting som Høstens røde Blade paa hans Vej eller det smukt slebne Glas paa hans Bord.

Den, der har erfaret Skønhedens Magt til at skabe et højere Liv, nærer et glødende Haab om, at alle vil komme under Indflydelse af denne Magt. Og i dette Haab støttes Skønhedsdyrkeren nu af Fysiologen. I et Arbejde, der er banebrydende paa dette Omraade, fremhæves det, at de Hukommelsesspor, der er nedlagt i Hjærnen, staar i mere eller mindre fast Forhold til hverandre, og at Grundvolden for al ordnet Tænken — Hukommelsesbilledernes Sammenhæng — til syvende og sidst for en stor Del beror paa Egenskaber hos Yderverdenen, hos Verdensaltet. Derved, at alt i Naturen gaar lovbundent fremad, kommer ogsaa

visse Serier og Grupper af Sanseindtryk tilbage i samme Forbindelse. Og den fortsatte Sammenhoben af ligeartede Indtryk efterlader faste og sammensluttede Hukommelsesspor, hvorimod de ved Tilfældigheder sammenførte Foreteelser — allerede derved, at de sjælden gentager sig — kun bliver løst forbundne med hverandre og derfor efterlader flygtige Hukommelsesspor, der hurtigt falder fra hverandre.

Det synes mig, som om denne videnskabelige Sætning maatte kunne forklare ikke blot Menneskenes og Kunstens Trang til bestandig at hente Fornyelse fra Naturen, men tillige den Erfaring: at det saa ofte er fra Landbrugsklasserne, at de mest oprindelige Hjærner, Hjærnerne med den rigeste Skaberevne, udgaar. I denne Forbindelse skal jeg blot fremhæve en Konsekvens, som en anden Fysiolog har uddraget af ovennævnte Sætning. Eftersom det er Indtrykkene af Naturens organiske Enhed, der har banet Tænkningens Forbindelsesveje i Hjærnen, trænger Mennesket stadig til lignende Indtryk af en eller anden organisk Enhed for at kunne vedligeholde sin Selvfølelse. Og for det Menneske, der er henvist til at leve i Byen i Stedet for ude i Naturen, er Kunsten det eneste Middel, der i dette Tilfælde kan erstatte Naturen. Det er derfor fysiologisk nødvendigt, at Mennesket fordrer, at Kunsten skal forlene alle de Ting, der omgiver det, med dette Præg af en organisk Helhed, for at det bestandig af sine Omgivelser kan modtage de Indtryk, uden hvilke dets Selvfølelse lidt efter lidt vilde tilintetgøres.

Det skulde saaledes ikke alene være bevidste æstetiske Behov, men ogsaa disse ubevidste fysiologisk-psyko-

logiske Krav, der leder vor Tids Mennesker i deres Bestræbelser for at give deres ydre Omgivelser den formaalstjenlige Skønheds og Enheds-Indtrykkenes Præg.

Og er disse Bestræbelser lykkedes, mon da ikke Skønhedsfølelsen vil vise sig stærk nok til at tvinge Mennesket til at omdanne selve det nuværende Samfund? Dersom en Gang Alle vokser op friske, frie og fromme, fordi de lige fra Barnekamret og Skolen har været omgivne af nøgen Herlighed og ærlig Nøgenhed; dersom de ved Kunstens Forbund med Livet daglig oplever ædle og ægte Sanseindtryk; dersom Forfængelighed og Falskhed, Overfladiskhed og Lavhed ikke længer tvinger sig ind paa dem fra Hjemmets Vægge og Gadens Husrækker, men selv Stok og Sten præker Sandhed og Retfærdighed, vil da ikke ogsaa den sociale Vanskabthed efterhaanden forsvinde? Ingen vil da for sit eget eller andres Vedkommende kunne udholde Plagen af en hæslig Lovgivning, af sløvende Arbejdsvilkaar og uskønne Samfundsskikke. Kravet til Harmoni mellem vore Omgivelser og vore Livsforhold vil da blive saa bydende, at Samfundslovene tilsidst maa omdannes efter Skønhedslovene. Og det vil saaledes vise sig som Sandhed — i den mest udstrakte Betydning — at

la beauté est une promesse du bonheur!

Det er paa dette Løftes Opfyldelse, at alle vor Tids skønhedselskende, sky og saarede Hjærter bier, ikke med bange Tvivl, men med urokkelig Tro

1897—98.

III.

INDIVIDUALITET

Selvhævdelse og Selvopofrelse.

»Se hvilket Menneske!«

Næsten lige saa længe, som Menneskene ud fra deres Livsbehov og deres Livserfaringer har skabt Religioner, næsten lige saa længe er Selvfornægtelse bleven betragtet som Livsforsoningens Hemmelighed. Ikke at attraa noget jordisk Gode, ikke stræbe efter egen Nydelse eller Lykke — kun at leve for Andre, at hengive sig selv, ja, at tilintetgøre sig selv, det — siger Østerlandets viseste Aander — er Vejen til den eneste varige Fred og Glæde, der kan opnaas af de ufuldkomne Væsner i denne mangelfulde Tilværelse. Thi saasnart vi personligt ejer eller efterstræber noget, skælver vi af Lidenskabens Feber eller Selviskhedens Kulde, af Frygten for at miste eller for Muligheden af at blive skuffet. Kun den, der for sin egen Part Intet ejer og Intet fordrer, Intet haaber og Intet attraar, men som helt ofrer sig selv for Andres Vel, kun den er et i Sandhed frit og i sin Frihed lykkeligt Menneske.

Mod denne Østerlandets Livsanskuelse — den, der i Buddhismen og Kristendommen naa'r sine Højdepunkter — staar den vesterlandske Livsvisdom, der maner til hensynsløs, fuld og fri Udvikling af egen Personlighed, og som giver Individet Ret til at benytte sig af Alt og Alle som Middel til denne Udvikling.

Mange store Aander har hyldet en af disse Yderligheder. Stærke Karakterer nærer ofte Tilbøjelighed for det Yderliggaaende, fordi dette synes dem mest gennemført, mest storslaaet, og ikke synes at medføre den for en logisk Tanke pinlige Inkonsekvens, det for en helstøbt Karakter modbydelige Kompromis.

Den, der alsidigt undersøger Grundbetingelserne for Tilværelsen, indser imidlertid, at man ganske vist gennem hver af disse Yderligheder kan naa til en personlig Enhed, en hel Livsanskuelse — men at dette kun sker ved, at man udelukker Livets Mangfoldighed fra sin Anskuelse saa vel som fra sine Handlinger. Og kun det Livssyn og den Livsplan, som det lykkes at bevare Mangfoldigheden i harmonisk Enhed, kan fuldtud og for bestandig tilfredsstille Menneskenes Børn. Denne Livsanskuelses Gennembrud er det, vi har været Vidne til i den sidste Halvdel af vort Aarhundrede.

Et af Momenterne i dette Gennembrud har været at anvende Evolutionens Love paa alle Livets Omraader. Man er derved kommen til det Resultat, at den menneskelige Kultur er opstaaet og fremdeles sættes i Bevægelse af Kampen mellem Egoisme og Altruisme. Og Følgen deraf er bleven, at man er begyndt at drømme om en endelig Harmoni mellem Selvhævdelse og Selvfornægtelse, mellem Vesterlandets og Østerlandets Livs-

syn eller — som man oftest udtrykker det — mellem Antiken og Kristendommen.

De, der hylder den nye Tro, har ofte maattet gennemgaa en lang Udvikling, før de har lært at indse, at det ikke er ved at virkeliggøre Kristusidealet, at vi kan opnaa denne Harmoni. De er bøjet af fra Kirkelærens brede Vej gennem Tidsaldrene for blot at følge Kristi egne Spor gennem Kulturhistorien. De har set disse Spor føre til dybt betydningsfulde Omdannelser i Sæder og Sind, i Samfundsforhold og Tænkemaade, og de har lært at ære mangen efter Kristusidealet uddannet Type paa ædel Menneskelighed. Men de har tilsidst fundet, at Kristi Spor ikke leder allesteds hen: ikke derhen, hvor menneskeligt Liv blomstrer i jordisk Skønhed og Lykke — ikke ofte derhen, hvor Forskeren opdager, Geniet skaber og Frihedsvennen kæmper. De er blevet nødte til at erkende, at alle de største kristelige Dyder — Kærlighed, Forsagelse, Renhed, Taalmod, Ydmyghed — ogsaa har glimret hos Jøder og Hedninge, Buddhister og Ateister, og at Kristus derfor visselig kan anses for det højeste Udtryk for, men ikke den eneste aandelige Kraft til et Liv for Andres Lykke.

Kristus har dybere end nogen Anden indprentet den Sandhed i Menneskenes Bevidsthed, at man maa give sig selv for at finde sig selv. Men den tilsvarende Halvdel, der først gør denne Sandhed til et afrundet Hele, den, at før man kan have et Selv at give, maa man blive til et Jeg, denne Sandhed har havt andre Forkyndere. Ethvert uhildet Blik paa Kulturudviklingen viser, at Samfundet for sin Bestaaen, Kulturen for sin Fremgang ofte har behøvet Egenskaber, ganske modsatte de kristelige

Dyder. Ligesaa uundværlige, ligesaa berettigede som disse er Antikens eller den moderne Aands Ytringer af stolt Selvfølelse, af hensynsløs Selvhævdelse, af Mod og Livslyst, af Skaberglæde og Skønhedskærlighed, af fri Tanke og dyb Skepsis. Og har man virkelig gennemtænkt denne Tanke, da forlader man Troen paa Kristusidealet som det absolute, fordi man indser, at saa længe Selvfornægtelse hæves til det højeste Ideal, og Selvhævdelse anses for et nødvendigt Onde, for en Rest af Hedenskab — saa længe naa'r man aldrig dertil, at Kristendommen og Antiken virkelig gennemtrænger hinanden. To modsatte Anskuelser kan aldrig naa en harmonisk Enhed, saalænge den ene af dem tages absolut. Først naar hver især kun faar relativ Berettigelse og blot stykkevis anvendes, først da kan Striden ophøre og Sammensmeltningen begynde.

Desuden — hvis man kunde antage, at alle virkelig naaede det højeste Ideal, Selvforsagelsen — hvem skulde da tilsidst blive Genstand for Offervilligheden? Naar alle Mennesker giver, hvem bliver der da til at modtage?

Selvopofrelse kan ikke opretholdes som det i alle Tilfælde og til alle Tider højeste Ideal uden ved Hjælp af den ubevidste, men i Erfaringen meget dybt begrundede Forudsætning: at det bestandig kun bliver meget Faa, der konsekvent efterlever det. Thi uden denne Forudsætning maatte man snart komme til at indse, at den Tilstand ikke kan være den ideale, der — om man virkelig naaede den — enten vilde stille hele Menneskeheden med udstrakte, givende Hænder og ingen Hænder fremrakte for at modtage, eller ogsaa

gjorde det nødvendigt, at det Mindretal, der skulde modtage, maatte blive staaende dybt under den ideale Sjælstilstand, for at Flertallet fuldt ud kunde nyde denne!

Forudsætter man paa den anden Side, at Alle, eller Mange, konsekvent kunde gennemføre den ubetingede Selviskheds Lære, da vilde hele Livet blive en Kamp mellem Egoister, der skiftevis maatte sejre eller besejres, og alle produktive Kræfter vilde da — som i Vildhedstilstanden — opsluges af denne Kamp. For en konsekvent Egoist vilde en fuldkommen fri og fornem Selvhævdelse kun blive mulig i et Samfund, hvor alle Andre var fuldt offervillige. Men alle disse selvopgivende Skabninger vilde snart, og det med Rette, forekomme ham saa aandelig fattige, — fordi de for deres eget Vedkommende slet Intet eftertragtede og Intet tilegnede sig — at der saa at sige ikke var noget, de kunde give ham, hverken af Livets Sødme eller dets Salt. Og af idel Livslede blev han rimeligvis snart sindssvag eller Selvmorder!

Den Etik, der stræber hen til Ligevægt mellem Selviskhed og Uselviskhed, kan derimod anvendes i sine yderste Konsekvenser, uden at man derfor havner i Urimeligheder.

Det Menneske, der vil virkeliggøre denne Sædelære, véd, at hans første Pligt — ogsaa mod Andre — er at give sin egen Personlighed den rigest mulige Udvikling. Han véd, at den, der ikke selv har levet, længtes, lidt, elsket, stræbt, fejlet og faaet Oprejsning, han har heller intet at give Andre af dybere Medfølelse eller Forstaaelse, af Trøst eller Hjælp, Styrke eller Udvikling. Maaske

kan han stille Medmenneskers legemlige Hunger, maaske pleje og drage Omsorg for den, der er legemlig syg. Men overfor et hungrende Hjærte, en syg Sjæl er han uforstaaende. Det Menneske, der er gennemtrængt af og vil følge Harmoniens Ideal, vil bevare sit eget Liv, fremme sin egen Udvikling, skabe sin egen Lykke. Han betragter sin fysiske og psykiske Natur som det Grundæmne, af hvilket han skal arbejde en hel Personlighed frem, som en ædeltformet, harmonisk Statue mejsles ud af Marmorblokken. At uddanne sit Legeme til den højeste Grad af Sundhed og Skønhed, at uddybe og forfine sin Følelse, at gøre sin Intelligens vid, klar og rig, sin Vilje fast og samlet — en saadan Selvudvikling anser dette Menneske for sin første Pligt.

Men dette Menneske véd tillige, at denne fulde Udvikling ikke kan foregaa uafhængig og isoleret, men at den tvertimod kun er mulig i Vekselvirkning og Forbindelse med andre Menneskers, ligesom Andres Udvikling til en vis Grad er afhængig af Arten og Fylden af hans.

Samfundet og Kulturen begyndte, da Individet ikke længer var ene i sin Kamp for Tilværelsen, da Samarbejde og Samfølelse gjorde denne Kamp lettere. Og jo mere et Individ udvikles, jo mere kommer han bort fra den Raahed, som er sig selv nok, jo mere bliver hans egen Lykke afhængig af Andres, jo mere fyldes hans Egoisme af Altruisme og hans Altruisme af Egoisme. Det Menneske, der uddanner sig efter Harmoniens Ideal, vil lige saa lidt for sin egen Udviklings og Lykkes Skyld ofre andre Menneskers, som han for deres Udvikling og Lykke vil ofre sin egen.

Han søger tvertimod at skelne imellem, naar hans Opofrelse vilde gavne alle Andre og kun skade ham selv, eller naar hans Selvhævdelse vilde skade alle Andre og kun gavne ham selv. I de Tilfælde, hvor Vel og Ve er blandede — og det er de hyppigste — søger han at prøve det rette Forhold mellem sit eget og Andres Ve og Vel, og først efter paa Guldvægt at have vejet dette Forhold vover han at afgøre Selvhævdelsens eller Selvopofrelsens Berettigelse i det særlige Tilfælde. Og han véd, at alle Tilfælde er særlige, at ingen almen Regel maa enten forhindre hans frie Valg eller fritage ham for Valget.

Det vil ikke altid lykkes ham at vælge det Rette. Selv det, at det ofte lykkes, er kun muligt for den, som af Naturen eller ved alsidig Udvikling har faaet det fine etiske Instinkt til at træffe det rette Valg, det, der i Længden mest fremmer eller mindst hemmer saavel ham selv som Andre.

Natur eller Erfaring vil i usikre Tilfælde gøre den Ene mest tilbøjelig til at opofre sig selv, den Anden til at opofre Andre. Det er altid Personligheden, der endeligt afgør den Maade, paa hvilken en Livsanskuelse efterleves. Kun den Handling, der udføres under Paaberaabelse af en bestemt Lære, kan derfor med fuld Føje vendes mod denne Lære. Ellers bør man i det Højeste drage den Slutning, at for dette givne Temperament har Læren vist sig at være farlig. Hensynsløsheden faar desuden ingen virkelig Støtte i en Etik, der ganske vist benægter, at Selvopgivelse er det ubetinget Rette — og som først finder den ret efter Undersøgelse af de Omstændigheder, hvorunder den sker — men som

heller ikke betragter en hensynsløs Stræben efter egen Udvikling og Lykke som det ubetinget Rette, men kun som ret efter en lignende Undersøgelse.

Denne Etik har to Fortrin. Den svarer ganske anderledes dybt til Livets og Menneskenaturens Mangeartethed end den fuldtud hedenske eller den fuldtud kristne, derfor bliver det i Længden den, der er mest Mulighed for at virkeliggøre. Men den bliver tillige indtil videre den strengeste, den mest indviklede af alle Sædelærer — det vil sige, dersom den tages med religiøst forpligtende Alvor. Og saaledes maa den tages, hvis den af Menneskene skal kunne skabe saadanne Levekunstens harmoniske Foreteelser, som vi allerede har set Grundridsene til hos Menneskehedens herligste Skikkelser, — de, der har ladet os ane Fremtidens Menneske: stærke nok til at kunne være fuldkommen gode, gode nok til at kunne være fuldkommen frie, frie nok til at kunne være fuldkommen lykkelige!

At opstille et Ideal, som man ikke kan antage, at hele Menneskeheden vilde kunne naa, sløver kun Idealitetsfølelsen. Thi man lærer derved at betragte det som umuligt at naa Idealet og havner saaledes i praktisk Materialisme. Et Ideal maa gerne være saa højt, at Menneskeheden i sin Helhed er dybt fjernet fra det, og at selv de, der staar højest, endnu kun tildels kan virkeliggøre det. Men dets Indhold bør være saaledes, at ethvert Menneske kan tænkes at efterleve det hver Dag i sit Liv, og at hele Menneskeheden kan tænkes at naa det, uden at derved hverken den Enkelte eller Slægten drives ud i livsfjendtlige Overdrivelser.

Forinden Menneskene kan omfatte denne nye Idealisme, maa de imidlertid opgive en Illusion, i hvilken de endnu lever — den, at de er Kristne. Thi Sandheden er, om end kun Faa endnu vil erkende den, at Troen paa Kristus som den — til alle Tider og for alle Mennesker gyldige — absolute Sandheds Aabenbarelse om Menneskets Væsen og Menneskets Maal, ikke længer er levende undtagen hos ganske faa helstøbte Personligheder. Sandheden er i Dostojewskis Digtersyn: at kom Frelseren tilbage her til Jorden, vilde han blive indespærret som en for Samfundet og Kirken farlig Fjende. Sandheden er, at lige saa lidt som det Samfund, der kalder sig kristent, vilde anerkende en tilbagevendende Kristus, lige saa lidt vilde han anerkende dette Samfunds Kultur som Barn af sin Aand, skønt man paastaar, at denne Kultur — i alt, hvad den ejer af Sandhed og Skønhed, af Sædelighed og Samfundsorden — kun er en Udvikling af Jesu Lære, hvilken man tillægger en saadan Udvidelses-Evne, at den til Dagenes Ende skal kunne omspænde hele Kulturforløbet!

Sandheden er tvertimod, at alt, hvad Kulturen kan opvise af Godt som af Ondt, er Resultat saavel af de hedensk-menneskelige som af de kristelige Impulser. Gennem begge har man snart erhvervet og snart tilsat Kulturværdier. Og det er kun ved at øve Vold mod den sublime Enhed i Jesu Væsen og mistyde alt det Underbare, der dybest kendetegner det, at det er lykkedes at gøre alle Kulturens efterkristelige Foreteelser i deres uendeligt sammensatte, mangfoldige Vekselvirken til Udtryk for Jesu Sejerstog gennem Menneskelivet. Samfundet i sin Helhed har tvertimod aldrig — ikke en-

gang i det, hvorom Jesus har udtalt sig allerklarest — fulgt hans Bud. Thi en saadan hel Jesu Efterfølgelse vilde have vist sig umulig for Samfundets Bestaaen. Ja ogsaa for det enkelte Samfundsmedlem vilde Kristendommen være umulig, dersom ikke Kompromiser daglig afsleb det Sværd, hvis Spids Jesus rettede skarp og nøgen mod hver Samvittighed!

* *
*

De Fleste vil dog holde fast ved den Illusion, at de er Kristne, fordi de har religiøse Behov, som de tror, kun Kristendommen kan tilfredsstille. Thi Kristendommens Talsmænd præker, at medens en Morallære kun giver Leveregler, skænker derimod en aabenbaret Religion baade en Leveregel og den Livskraft, der muliggør Reglens Efterlevelse. Kristendommen byder os et Liv i fuldt Samfund med Kristus, en Samlevelse, som tillige medfører Løsning af de store Spørgsmaal, dem, Religionerne fremfor alt vil give Svar paa, Spørgsmaalene om Gud, om Evigheden og om Livets Betydning.

Om Kristus — det Centrale i Kristendommen — bliver det da, at Meningerne fremfor alt kæmper, hver Gang Kristendommen afhandles. Men under hver ny Strid er Kristendommens Forsvarslinie en anden end under den foregaaende.

Nu for Tiden indtager Kristendommen den Position, Vantroen indtog for tredive Aar siden, medens man stedse mere har opgivet Troens daværende Forsvars-

stilling. 1860'ernes Vantro var nemlig: Opfattelsen af Kristus som det ideale Menneske. Men denne Opfattelse er nu den »Tro«, mod hvilken Nutidens »Vantro« kæmper — en Kendsgerning, der bekræfter den Erfaring, at alt, hvad der engang har tjent til at fremme Udviklingen, tilsidst vendes imod den.

Nu tales der sjældent om Kristus som Gud og Menneske, som Forsoningsofret for Verdens Synd. I Stedet for tales der bestandig om den menneskefødte Gudssøn, det personificerede Kærlighedsideal. Livsforholdet til ham bestemmer ikke vor evige Salighed — ogsaa Fortabelsen hører til de »evige« Sandheder, der er blevne forældede — men vor Del i den religiøst-etiske Kraft, der alene formaar at omdanne Menneskehjærtet og udfri det fra Syndens, fremfor alt fra Selviskhedens Vold.

Under denne Omdannelsesproces bliver Kristendommen stedse mindre betydningsfuld som Motiv for vore Handlinger. Kristendommen bekræfter den Spencer'ske Opløsnings-Lov: en Aftagen af det Heles Bevægelse samtidig med en forhøjet Bevægelighed hos de enkelte Dele, en Bevægelighed, fremkaldt ved et Tilskud af Bevægelse udefra.

Ovennævnte Retning — der her i Sverrig betegnes som Læren om Idealmennesket — er det Tilskud af Bevægelse, der opløser Kristendommen.

Kristi Guddom, Menneskenes Fordærvelse, Jesu Død for Menneskenes Synder, Helvedeslæren — det var under 1860'ernes Strid om Idealmennesket de Hjørnestene, paa hvilke Kristendommen hvilede. Og med fuld Ret. Thi har Mennesket en Gang begyndt

at rejse sig fra den Fornedrelse, hvor det sukker: »Herre, hjælp mig, jeg forgaar!« da ender det med at staa oprejst overfor Jesus og kalde ham Broder. Og har Menneskeværdigheden først givet sig dette Udtryk, saa falder Kristendommens absolute Værd.

Saa længe Kristus blev betragtet som sand Gud og Menneske i én Person, var der saa dyb en Afstand mellem ham og »Syndens Trælle«, at enhver Troende vidste, han kun formaaede langt i det Fjerne at følge hans Spor. Og Muligheden for Helliggørelse beroede udelukkende paa, med hvor dyb en Tro Forsoningens Hemmelighed blev omfattet.

Men efter at denne Hemmelighed ikke længer anses for at bestaa i, at Gud hengav sin enbaarne Søn, for at Verden ikke skulde forgaa, men deri: at et Idealmenneske blev aabenbaret, er Tvivlen paa Kristendommens Lære flyttet fra Periferien til Midtpunktet. Spørgsmaalet bliver nu: om Jesu Liv og Lære, saaledes som Evangelierne viser os dem, virkelig har givet os det for alle Tider gældende Menneskeideal? Svaret paa dette Spørgsmaal afgør, om Kristendommen — opfattet som Aabenbaring af Idealmennesket — vedblivende mægter at skænke den Livskraft, der adskiller en Religion fra en Morallære.

* *
*

Enhver Tid, hvor Kristendommen har været levende, betegnes ved en umiddelbar Anvendelse af Jesu Lære.

Kristenkærlighedens mest beundringsværdige Storværker er blevet udførte og udføres den Dag idag indenfor den katolske Kirke, fordi Katolicismen bedst har opretholdt Helhedskravet i Kristi Efterfølgelse. Ved denne Efterfølgelse er de Smaa og Svage blevet beskyttede, ved den er Fredsommelighed, Godhed, Barmhjærtighed blevet Stormagter i Livet, ved den er de herligste kristne Personligheder blevet uddannede.

Men i vore Dage frygter mange Kristne intet højere end den umiddelbare Efterfølgelse af Jesus. De fremhæver f. Eks., at Kristendommen intet har at gøre med Socialismen eller med Fredssagen. At Kristendommens Opgave ikke er at fremme en bestemt Tidsbevægelse, men at skabe Mennesker for Evigheden. Og Nutidens Kristendom gaar i den Grad varsomt til Værks hermed, at den sjælden krummer et Haar paa det Verdens Barn, den omvender til et Guds Barn. Nutidens aandelige Førere gør ikke Forsøg paa som Jesus at forvandle Stene til Brød; men de vilde sikkert forbavse Mesteren ved deres Færdighed i at forvandle Brød til Stene!

Naar de Kristne i vor Tid hører Jesu Ord: de, som tage Sværd, skulle omkomme ved Sværd; elsker Eders Fjender; velsigner dem, som Eder forbander; dersom nogen giver Dig et Slag paa din højre Kind, da vend ogsaa den venstre til — saa efterlever de Fleste af dem Ordene ved at organisere Forsvarsbevægelser, Hærordninger og Rettergang. Og naar Nogen præker den Tanke, som vel frem for nogen anden er Kristendommens inderste — Fredstanken —, saa finder han sine Modstandere blandt Jesu Bekendere. Naar Jesus

formaner: I skulle aldeles ikke sværge — da udlægges dette: Familie og Samfund hviler paa Eder og Løfter. Naar Jesus raader sine Disciple til at bede med faa Ord og i Enrum — da holder de Kristne lange offentlige Gudstjenester. Naar Jesus paalægger sit Ords Forkyndere fuldkommen Fattigdom — da tales der indenfor hans Kirke om Lønningsforhøjelser. Naar Jesus vil, at den ene Haand ikke maa vide, hvad Almisse den anden giver — da skriver de Kristne deres Navn paa Velgørenhedslister og laver Forlystelser af deres Barmhjærtighed. Naar Jesus bestandig formaner: samler Eder ikke Liggendefæ paa Jorden, thi hvor Eders Liggendefæ er, der vil Eders Hjærte være; naar han underkender Martha-Naturens Bekymringer og Omsorg; naar han advarer de Rige og siger, at de vanskelig kommer i Himmerig, og naar Kirkens Fædre i Jesu Aand kaldte al Rente for Aager og fordømte al Aager som Dødssynd — da danner hans Bekendere uforknyt Aktieselskaber, bliver Rentetagere og Børsspekulanter. Naar Jesus siger: bekymrer Eder ikke for den Dag imorgen, ikke en Spurv falder til Jorden uden Eders Faders Vilje — da har hans Bekendere travlt med at brand-, livs- og ulykkesforsikre sig. Naar Jesus befaler, at vi skal gøre alt mod vor Næste og give vor Næste alt, hvad vi vil, at vor Næste skal gøre mod os og give os, eller naar han siger, at vi skal elske vor Næste som os selv, tænkte han sikkert ikke, at man skulde tage hans Ord »billedligt«, fordi han brugte de stærke Udtryk, at man skal give Kappen til den, der har taget Kjortelen, og gaa to Mil med den, der tvinger os til at gaa en! Thi han besvarer Spørgsmaalet: hvem er min Næste? med Lignelsen om den barmhjærtige

Samaritan og siger, at han vil fornægte den, der ikke vil mætte, klæde og huse selv den mindste af hans Brødre. Med andre Ord: saalænge et eneste Menneske sulter og fryser, elsker jeg kun — i Jesu Aand — min Næste som mig selv, naar jeg med dette Menneske deler min sidste Krumme Brød og giver ham mit sidste Klædningsstykke. Og i denne Aand var det, at Kirkefædrene t. Eks. forkyndte, at hver den, der havde Tapet paa sin Væg, naar en Anden ikke havde Klæder, han var ikke bedre end en Morder!

Men de fleste Kristne elsker deres Næste paa den Maade, at de giver ham, hvad der bliver tilovers, naar de selv har sørget for at faa alt, hvad de ønsker. Thi for de rige Kristne i deres kostbare Hjem og ved deres prægtige Festmiddage repræsenteres »Næsten« af deres — Nabo ved Bordet. Den kristne Overklasse lader sig ikke forstyrre i sin Livsnydelse, ved at Hunger og Nøgenhed, Sorg og Sygdom kæmper udenfor dens Døre, uagtet dens Forbillede var saa gennemglødet af Medfølelse med al denne Lidelse, at han gik omkring og gjorde Vel og hjalp Alle, medens han selv ikke havde det, hvortil han kunde hælde sit Hoved. Derfor bliver det heller ikke Overklassens Medfølelse, men Underklassens Selvfølelse, ikke Barmhjærtighed, men Retfærdighed, der kommer til at omskabe Samfundet i Retning af Jesu Broderskabstanke. Der er næppe noget mere iøjnespringende Bevis paa Nutids-Kristendommens Forfald, end naar de Kristne til Forsvar for deres egen Overflod kommer med noget saa Ynkeligt som, at Jesus selv var med ved Gæstebud, og at han lod sine Fødder salve med kostbar Olie, som kunde kommet de Fattige til

Gode! Og naar de Kristne søger at glide let hen over Konsekvenserne af Jesu Ord ved at erindre om, at Jesus forlanger »noget Større og Mere af os end Brød«, saa udelukker denne Sandhed ialfald ikke, at hans uomstrideligste, helligste Krav var: »sælg Alt, hvad Du ejer, og giv til de Fattige« — saaledes som ogsaa de første Kristne gjorde det i Jesu Aand.

Naar Jesus advarede den, der vilde frelse sit Liv, og sagde, at han skulde miste det; at den Haand, den Fod, der er til Forargelse, skal afhugges; at den, der ikke hader Fader, Moder, Hustru og Børn, er ikke værdig at følge ham; at det gavner Mennesket til Intet, om det vinder hele Verden, men tager Skade paa sin Sjæl; at Mennesket først skal søge Guds Rige — da hindrer dette ikke de fleste Kristne i med største Frejdighed at fremme deres fysiske og aandelige Velvære, deres intellektuelle Udvikling, eller i at gaa op i Omsorg for Familien eller i at virke for deres Stilling i Samfundet. Og endelig, selv om den Kristne med Apostelen sukker, at det vilde være bedst at dø for at være Kristus nær, forhindrer dette ham ikke i, saasnart han bliver syg, at forsøge Alt — for at hans Sjæl skal faa Lov til at forblive i dette syndige Legeme!

Den overordentlige Betydning af Tolstojs Forfatterskab og Liv i de senere Tider har været at vise det gabende Svælg mellem Jesu Aand og Nutidens Kristendom. Men naar Tolstoj derefter drager den Slutning, at Menneskene nu burde efterleve Jesu Lære for derved at frelse sig selv og hverandre fra Tilværelsens Synd og Kval, saa paastaar han ikke tillige, at denne Omdannelse af Menneskene

ved Jesu Aand vil skabe fri Udvikling for alt det, der hæver Menneskeheden og gør den lykkelig. Han lover ikke, at denne Aand skal faa den kunstneriske Skønhed til at blomstre i fuld Frihed, Geniet til at skabe, Forskeren til at gøre Opdagelser, Ægteskabet til at bringe Lykke. Tvertimod, han viser, at naar Jesus har faaet en altbestemmende Magt over Personligheden, da vil alle dens Kræfter komme til at virke i en eneste Retning og ikke lade megen Frihed tilbage for det naturligt Menneskelige.

For alle dem, der dybt har beundret Digteren Tolstoj, er det gamle Ord: »det er til Gavn, at en Mand dør for Folket« en vemodig Trøst. Thi ved at Digteren er gaaet til Grunde, har Religionsfilosofen uhindret kunnet uddrage alle Kristendommens Konklusioner. Og ved at anvende dem umiddelbart paa Nutidslivet har han bevist, at Afstumpning af Menneskenaturen, Lammelse af Vilje- og Skaberkraften, et al Livets Glans og Glød afblegnende Nirvana og — tilsidst — Selvmord af Kedsomhed — blev den uundgaaelige Slutning paa en helt gennemført Kristelighed!

Dette véd ogsaa Enhver, der for Alvor har forsøgt at leve som Kristen. En levende Kristen — jeg taler af personlig Erfaring — strider sig til Blods for helt at bringe sit eget Jeg, alle sine spontane Livsytringer til Lydighed under Korset. Alt — lige fra den Føde, man tillader sig, til de Indtryk, man modtager af Naturen og Kunsten — maa helliges ved umiddelbart Samfund med Jesus, maa fremme hans Riges Tilkommelse. Ellers maa man forsage det for ikke at splitte Sjælens Given sig hen til det ene Nødvendige. Alt, hvad der har Tiltræk-

ning for et naturligt Menneske, maa ofres, og den store, stærke, kristelige Personlighed udvikles derfor paa den harmoniske Personligheds Bekostning.

Ingen, der selv har været en alvorlig Kristen, kan overse den uhørte Udvikling, Kristendommen i én Retning har givet Menneskenaturen. Ved det nye og ved den endnu større og vidunderligere Bog, det gamle Testamente; ved de teologiske Dogmer og de teologiske Kampe om disse Dogmer; ved Kirkens Kultus og Kirkens Kunst — under Domkirkens Hvælving og i Klosterets Celle — er den vesterlandske Aand bleven forædlet under uhørte Sjælekampe, uddybet under uendelige Kontemplationer, forfinet under den subtileste Selvanalyse. Ja, det er maaske først i Synde-Sorger — saadan som en Augustinus skildrer dem —, at den menneskelige Individualitet, den nøgne, ensomme Sjæl, i moderne Forstand, har fornummet sig selv. Det var ved Bevidstheden om at være det Evighedsvæsen, om hvem Verdener kresede, at den kristne Personlighed hævede sig over Antikens skønneste Menneskeform: Statsborgeren. Men hvad Kristendommen saaledes med den ene Haand ødselt skænkede den menneskelige Individualitet, det tog den med den anden. Thi dette individuelt selvbevidste Evigheds-Væsen kunde kun vinde den evige Salighed ved at forme hele sin jordiske Tilværelse efter Jesu Lære. Enhver sand Kristen bærer Saar eller Ar efter denne Lemlæstelse. Han føler, hvorledes han har maattet presse sit Væsen sammen for at passe ind under Kristendommens Maal. Han véd, hvor han har krympet sig under den Nødvendighed at give Slip paa sin egen Fornufts Indvendinger eller sin egen Selvfølelses Retfærdighed

eller sin egen Kærligheds Krav. Og gælder dette selv om Hverdagsmennesker, saa gælder det i endnu højere Grad om Undtagelsesmennesker.

Viktor Rydbergs Ytring: at Kunsten og Videnskaben i deres inderste Væsen er evige Hedninger, bekræftes af en anden dybt religiøs Tænker, Ruskin, idet han siger, at han aldrig har fundet en sand Kristen med virkelig Kunstsans. De kristne Kunstvenner, han er kommen i Berøring med, har nemlig været ufuldkomne Kristne, der ikke har vendt deres Tanker helt fra Jorden til Evigheden. Garschin, den russiske Forfatter, som man træffende har kaldt for Altruismens Digter, skildrer en ung Maler, som igennem sin Model har lært Menneskehedens Sorger at kende paa nært Hold. Kunstneren kan da ikke længer beskæftige sig med at male, han maa umiddelbart gøre Godt. Saaledes føler den sande Kristne det altid. Da George Elliot endnu var troende, afholdt hun sig fra at læse Digterværker, thi hun vidste, at »det ikke var med Digtningens Vaaben, at Troens Kamp kæmpedes«. Og der kan nævnes mangfoldige andre Eksempler, alle vidnende om, at den lange Række af Videnskabsmænd, Digtere og Kunstnere, Statsmænd og Krigere, der har hyldet den kristne Livsanskuelse, ikke afgiver noget Bevis for denne Læres Universalitet. Thi disse store Aander har i Reglen været ufuldkomne Kristne, og hvad de har virket paa Kulturens Omraade har ofte været ikke fordi, men uagtet de var Kristne. Man véd til Eksempel om mangen Naturvidenskabsmand, at han ivrigt har hævdet Troens og Videnskabens Uafhængighed af hinanden. Det kan altsaa ikke have været Troen, der har drevet hans Forsken fremad, men han har tvertimod ikke

sjælden for Troens Skyld nægtet sig selv at uddrage Konsekvenserne af sin Forsken! Hos de fleste store Mænd har man desuden ofte uden videre ladet deres religiøse Tro gælde for kristelig Tro. Der er Overflødighed af Vidnesbyrd om Kristendommens Indflydelse paa alle de Omraader, hvor nogen Art af Lidelse er bleven lindret, hvor Faldne blev hjulpne til Oprejsning, hvor Lænker blev brudt. Men i Reglen har Kristus havt saa lidt med de fleste kristne Stormænds offentlige Virksomhed at skaffe, at om virkelig en Straale af det hvide, varme Lys, der udgaar fra Jesus, havde kastet sit Skær over deres Embedsværelse, deres Aviskontorer, deres Repræsentantforsamlinger og deres Slagmarker —, saa vilde Pen, Gevær og Kommandostav være faldet ud af de store Mænds Haand! Uforstyrrede af dette Lys har nu Prælater, Statsmænd og Krigere kunnet forvandle Jesus til en opportunistisk Politiker, hvis Ord har været til for at skjule Tankerne! Den kristne Kunstner og Digter har nydt Kristendommen som en smuk Stemning, men han har ikke ladet den lyse i sine egne Værker og Handlinger. Selve det Digt, der er det fyldigste Udtryk for den kristne Middelalders Tro, faar rigest Liv af en jordisk Kærlighed, for hvilken Dante maatte skabe en Himmel, og af et jordisk Had, for hvilket han maatte danne et Helvede!

De store Aander, som i Sandhed har været eller er kristne Personligheder og paa samme Tid viser en ægte menneskelig Udvikling, har alle levet et rigt menneskeligt Liv i Kraft og Magt, i Glans og Glød, før de helt hengav sig til det Evige. Og mer end en stor Aand

er kun ved at udrive Fornuftens Øje og afhugge den skabende Haand indgaaet i Kristi Rige.

Det vilde være urimeligt at kalde alle dem Hyklere, der ikke er helt Kristne. Thi da Helhed fordrer Løsrivelse fra almindelige Livsbetingelser og Samfundsforhold, bliver Helhed for Mange en Umulighed. En af Aarsagerne, hvorfor Klostrene den Dag i Dag kan øve en saa stærk Tiltrækningskraft, ja hvorfor endogsaa Frelsens Hær har en dragende Magt over dybere Sind, er, at de letter denne fuldkomne Løsrivelse. For de Fleste bliver Kompromis'et — mellem den kristelige Samvittighed paa den ene Side og Livsforholdene paa den anden Side — først en tung Nødvendighed, der fra at føles som en Lidelse gaar over til at blive en sløv Vane. Den oprindelige Kristendom fortyndes saaledes i det Uendelige, fordi Menneskene overtaler hverandre til at tro, at denne ved hundrede Opspædninger til Vand forvandlede Vin er Vintræets ægte Most: »den oprindelige Kristendom«!

Kun en Forening af nedarvede Begreber og praktiske Livsbehov, gør det forstaaeligt, at ærlige Mennesker haardnakket vedbliver at kalde disse Forfalskninger for Kristendom og lader dette moralsk slappende Kompromis vedvare i Stedet for tilsidst at spørge sig selv:

Kan man helt følge Jesu Liv og Lære og dog vedblive at være et helt Menneske? Er Aarsagen, hvorfor Verden endnu aldrig har set et helt kristent Samfund, maaske den, at Begreberne en sand Kristen og et i Kulturens Tjeneste virkende Samfundsmedlem ikke kan forenes, og at Livet altid omdanner de Ideer, der ikke passer for Livet? Men er det saa, at Kristendommen

ikke kan efterleves med hele vort menneskelige Væsen, giver den os da virkelig Menneske-Idealet? Er den da ikke simpelthen en relativ Sandhed, som man har Ret til at prøve og benytte som alle andre menneskelige Sandheder? Og bliver i saa Fald den Livskraft, Jesus meddeler, virkelig væsensforskellig fra enhver anden betydningsfuld, menneskelig Indvirkning?

* *
*

En Lære, der som den kristne forkyndtes under den Forudsætning, at Guds Rige var nært, maatte komme til at indeholde meget, der ikke lod sig forene med vort udviklede Kultur- og Samfundsliv. Og bortset fra, at man om Jesu Liv og Lære har saa yderst faa paalidelige Meddelelser, hvorledes skulde da vel en Personlighed som Jesus, hos hvem saavel hans Tids som hans Naturs Begrænsning saa klart fremtræder; en Personlighed, om hvis Stilling som Familiemedlem eller Medborger vi næsten Intet véd; en ensom, ulærd Mand, som stod udenfor den højeste Form for Menneskets Tilværelse, Ægteskabet, udenfor de ypperste Kulturresultater, Videnskab, Literatur og Kunst — hvorledes skulde han kunnet vise os det Idealmenneskelige paa noget andet Omraade end sit eget?

Derfor fik Verden i Jesus vel den absolute Idealist, men ikke det absolute Menneske-Ideal.

Ved i hele sin Personlighed at være fuldt identisk med sin Opgave har Jesus været Inkarnationen af Uverds-

lighed, Selvhengivelse, Enfold, Broderkærlighed som ingen Anden. Fra ham udstraaler de som evige personlige Sandheder, men ikke derfor som absolute Sandheder. Saa længe Fugle flyver under Himlen, saa længe Liljer blomstrer paa Jorden og Uskyld lyser i Barnets Øje, vil Jesu Ord naa Menneskehjærter og Menneskesjæle, svalende som Sommerregn, varmende som Vin, styrkende som Brød, livgivende som Vaarsolstraaler, uudtømmelige som Havet, altfavnende som Himlen, længetonende som alle de dybeste Digterord, Seerord!

Men vi trænger ogsaa til andre Ord end Jesu, trænger til Ord, der modsiger og dermed fuldstændiggør hans. Saaledes vil Sjælen virkelig den ene Gang føle sig frigjort ved at velsigne dem, der forbander, medens dette derimod en anden Gang vilde være at opgive alt, hvad der har Værd i vor Personlighed. Den ene Gang kan vor Tale være det enkle Ja, Ja eller Nej, Nej. En anden Gang kan en Usandhed være en højere Pligt. En Gang kan vi virkelig overvinde det Onde ved ikke at staa det imod, en anden Gang kunde vor Eftergivenhed kun volde, at Lavhed fik Overmagten. Thi den taalmodigt baarne Lidelse gør — paa uædle Personer — kun Indtryk, naar de tror, at den, der lider, ejer Magt til at hævne sig, om han vil — en Erfaring, som Jesu egen Historie ligesom alle Historier om Magtmisbrug til Overflod bekræfter!

Og det samme gælder om alle Jesu Udsagn: at vi frit maa bruge eller ikke bruge dem, dersom vi vil uddanne vor Personlighed til fuld Harmoni og Energi! For Jesus — og Jesus-lignende Naturer —

er det at »miste sit Liv« at »vinde det«. Men for andre Naturer — t. Eks. Kunstnernaturer, Herskernaturer — er dette ikke Vejen til Personlighed. For dem gaar Vejen modsat Jesu Vej. Og derfor er det Vold mod Menneskenaturen at opstille Jesus som Idealet. Det, der gjorde Jesus til en Personlighed, bliver, dersom en Anden — mod sin Natur — vil tvinge sig dertil, ødelæggende for Personligheden. Det uforanderligt Betydningsfulde er, at Jesus har givet os et Eksempel paa en Idealist, i hvem Verden og Forfængelighed, List og Vold ikke havde ringeste Del, en Idealist, som derved blev en Verdensmagt. En Idealist, der vovede saa helt at gaa op i det, der for ham var Sandheden, at han med fuld Ærlighed, med frittalende Lidenskab, med hensynsløst Mod spredte denne Sandhed ud for alle Vinde, ud at gro og vokse, sprænge og omdanne, uden at frygte Følgerne, fremfor alt ikke Følgerne for sig selv!

Saaledes har Jesus gjort Idealitet til Religion, men ikke Kristendommen — for alle Tider — til Idealet af Religioner. Og nu at overvinde Kristendommen det er, i dybere Forstand, at følge Kristus.

* *
*

Kristendommen ser i Selviskheden det store Onde, fra hvilket den vil befri os. Ingen, der er trængt ind til Dybet af Kristendommen, kan undgaa i dette at finde Kristendommens Grundtanke. Og hver den, der virkelig kan vende hele sit Væsen bort fra Jordelivet,

han vinder ogsaa i Kristendommen den Fred, der overgaar al Forstand, Freden med sig selv.

At denne er et Gode, det kan utallige svage Hjærter, urolige Hjærter, knuste Hjærter bevidne. Livet er endnu saadant, at Resignation er dets almengyldigste Krav og Hjælpen til at resignere for Mange den uundværligste af al Hjælp — hvorfra den end kommer.

Det var naturligt, at Livet, der hidtil for de Fleste kun var som et Glimt af bevidst Kval mellem tvende ukendte Mørkesvælg, maatte faa Betydning, naar Mennesket lærte at se Lidelsen som en Forberedelse til Evigheden. Man undgik ikke Smerten. Men man brød dens Od — Fortvivlelsen —, ved paa Korset at tro sig Himlen mere nær.

Saaledes kom det dertil, at man i Korsfæstelsen, i Selvopgivelsen, i Resignationen saa det højeste Gode. Men denne Opfattelse rummer den dybest mulige Tvivl om selve Tilværelsens Grund, samme Tvivl, som for længe siden har faaet sit konsekvente Udtryk i Buddhismen og, i vort Aarhundrede, paany i Pessimismen. Men — som de Kristne — at tale om et alkærligt Forsyn og paa samme Tid betragte Selviskhed som det store Onde — det vil sige, betragte hele det paa Selvbevarelse grundede Jordeliv som et Onde, dette Liv, hvor, for at tage det nærmestliggende Bevis, den ene Serie Organismer er nødt til at holde sig oppe ved den andens Undergang — disse to Tanker kan kun Tankeløshed forbinde!

Det at man om disse Emner plejer kun at tale i en bestemt Retning har forhindret Selviskhedens Modstandere i at se, hvorledes de selv og alle Andre lever, bevæger

sig og eksisterer i og ved Selviskhed, fra Barnets første Skrig efter Føde til den Døendes sidste Famlen efter Støtte. Naar selv den aller alvorligste Kristne ser tilbage paa sine Aar og Dage, da vil han finde, at Flertallet af hans Handlinger nødvendigvis har været selvopholdende, selvudviklende, og at, dersom dette ikke havde været Tilfældet, vilde hans Liv være faldet sammen i Formløshed.

Ordets Magt til at binde Tanken — ligesom Kridtcirklen Hønen — viser sig sjælden tydeligere, end naar Talen er om Selviskhed og Selvhævdelse.

Selvhævdelse og Selvhengivelse er ved de fineste Rodtrævler saa indslynget i hinanden, at de ikke kan adskilles, hverken i det enkelte Menneskes eller i hele Menneskelivets Udvikling. Enhver ærlig Selvanalyse vil vise os, at selv vore Opofrelser har givet os en Egoismens Tilfredsstillelse. Endogsaa Jesus, Uselviskhedens største Talsmand, pegede mod Himlens Salighed som Løn for den tidlige Selvopgivelse!

At Jesus ikke kunde se Selvhævdelsen paa anden Maade var naturligt. Ingen stor ny Sandhedsforkynder ser mer end én Side af den Sandhed, som det er hans særegne Patos at leve og dø for. Gjorde han det, vilde Intensiteten i Forkyndelsen aldrig blive den samme. Ikke det, at en Forkyndelse er mangesidig, men at den er den ene Halvdel af et stort, afrundet Hele, gør den dybt betydningsfuld for Menneskeheden.

Længe før Jesus kendte Menneskene Uselviskhedens Værd. Men Jesus søgte at gøre Uselviskhedens Lov alraadende ved at kaste sin egen Personlighed ind i

Verdensforløbet for dermed at standse Selviskhedens Bevægelseskraft og gøre Godhed til den eneste bevægende Kraft.

Jesus gik til Grunde. Menneskeheden gik fremad, ved at Uselviskheden for første Gang ubetinget blev anset for det Guddommelige, medens Selviskheden blev anset for det Ugudelige.

Dette var for en Tid nødvendigt, for at Uselviskheden kunde faa Magt over Selviskheden. Dennes Lov er saa dybt grundet paa selve Livsbetingelserne, at den i det store Hele altid havde gjort sig gældende paa Uselviskhedens Bekostning, indtil denne ved Kristendommen fik Religionens Magt paa sin Side. Men nu er endelig Uselviskhedens Kraft vokset sig saa stærk, at den kan undvære en positiv Religions Støtte, saaledes som den gør det hos Millioner og atter Millioner. Vi behøver ikke længer at tro, at Godheden er Gud, for at føle, at Godhed er guddommelig. Og skulde der paany komme Tider, hvor man i overdreven Grad vilde skatte til Egoismens Ret, da vilde disse ufejlbarlig efterfølges af en Reaktion til Altruismens Fordel.

Den Samvirken mellem Selviskhed og Uselviskhed, der fremgaar som en nødvendig Følge af selve Tilværelsens saa vel som af Kulturens Grundbetingelser, burde nu ikke længer af noget tænkende Menneske kunne forveksles med en ubetinget Egoisme. Ubetinget og uberettiget er den Egoisme, for hvilken hele Tilværelsen kun drejer sig om det egne Jeg, den Egoisme, der er sig selv nok, og som ikke i Andres Ret erkender en Grænse for sin egen. Der er nemlig en saadan Grænse, om end ikke efter nogen uforanderlig etisk Norm. Den

eksisterer derimod i en uforanderlig psykisk Lov, den, at det ene Menneske trænger til det andet, og den: at den Hindring, jeg lægger i Vejen for Andres berettigede Selvhævdelse, til syvende og sidst vil komme til at hemme min egen. Og denne Menneskehedens Solidaritet nøder endnu ofte Individet til at give sit Liv, om han vil beholde det, eller — med andre Ord — den gør Offervillighed til den ypperste Form for Selvhævdelse. Men jo længere Slægten gaar frem i Udvikling, jo mere det er lykkedes den levende Medfølelse og den energiske Selvhævdelse at indskrænke Lidelsen, des sjældnere bliver det, at vor Menneskelighed staar sin Prøve paa et Golgatha. Medglæden vil da indtage Medfølelsens Plads, og vor egen Lykke vil mangfoldiggøres ved Andres.

Det er for at berede denne Fremtid, at man maa bekæmpe Troen paa Kristendommen som den absolute Sandhed. Thi om end vor Retsfølelse og vor Godhed, naar alt kommer til alt, ikke bestemmes af vor Tro, men af vor Personlighed, — at derfor ingen høj Livsanskuelse kan gøre sine smaa Eftersnakkere højsindede, lige saa lidt som en lav Livsanskuelse kan gøre sine højsindede Tilhængere lavsindede —, saa bliver dog stedse Livsanskuelsens Indflydelse dyb og betydningsfuld. Den gør os mere eller mindre modtagelige for de Tilværelsens Paavirkninger, der kan forringe eller uddybe vort Livssyn, forbitre eller forskønne vort Samliv med hverandre. Og fremfor alt virker de Livsanskuelser, vi opretholder som Ideal, men som vi ikke helt kan eller vil efterleve, saa sløvende paa vort Tanke- og Viljeliv, at der for ethvert aandeligt vaagent Individ, enhver aandelig vaagen Tid maa komme det Opgørelsens Øjeblik, da han, da Alle

spørger sig selv: lever jeg, lever vi virkelig af den Tro, vi bekender?

Med Hensyn til Kristendommen maa i denne Stund ethvert paa en Gang gennemtænkt og samvittighedsfuldt Svar lyde: Nej. Vi lever tillige af en Mængde nye Ideer, nye Motiver, nye Livsværdier, som vi ikke erkender, medens vi ikke helt lever af dem, vi erkender. Hele Virkeligheden kan ikke rummes i Kristendommens Livsforklaring. Vi har derfor søgt at sammentrænge Livsproblemet. Men dette staar fast og er bestandig: en saadan Form for Menneskeliv og Samfundsliv, at baade Egoisme og Altruisme kommer til sin Ret. Og den Religion, der skal gøre dette muligt, maa ikke — lig de foregaaende — oprejse en ny Grænse for hver, den fjerner; den maa tvertimod ophæve Begræsningen. — Begrænsningen — i dette ene Ord udtales al Menneskelivets Kval! Denne nye Religion skal ikke vedligeholde Dualismen mellem Natur og Kultur, Legeme og Sjæl, Individ og Samfund, men lade alle disse Momenter smelte sammen i en Helhedsanskuelse, indenfor hvilken Alt bliver helligt. Ikke ved som nu at helliggøres af et bestemt Menneskes — Jesu — Aand, nej, helligt ene og alene ved at forsøge at virkeliggøre sine egne højeste Udviklingsmuligheder.

* *
*

Jeg har allerede fremhævet, at vor Samtids Kultur — i hvilken Virkningerne af Selvhævdelsens saa vel som

af Uselviskhedens Sejre og Nederlag er blandede mellem hverandre — lige saa lidt kan kaldes udelukkende et Resultat af Kristendommen som Kristendommen blot et Resultat af Kulturen. Hver Idé, ligesom ethvert Menneske, har en Fader og en Moder: den skabende Genialitet og den Folke- og Tidsbevidsthed, som den geniale Aand gør frugtbar. Den saaledes fødte Idé indgaar senere, naar dens Tur kommer, nye Forbindelser og faar Efterkommere, som i det Uendelige forplanter dens Livskraft, medens selve den oprindelige Idé fylder sin Tids Maal, ældes og dør.

Som Religion — med andre Ord: som positiv Aabenbarelse af Livets Grund, Livets Pligter og Livets Maal — traadte Kristendommen ved Reformationstiden ind i sit Alderdomsstadium. Indtil da havde enfoldig Tro og ren Uselviskhed været Idealet. Hvor meget end de enkelte Individer indenfor den katolske Kirke har syndet mod Idealet, Katolicismen forkyndte dog — som før omtalt —, at den store, absolute Forsagelse af alt Eget, Alt, hvad der var blot naturligt menneskeligt, var det fuldkomne kristne Liv. Da Kristendommen blev forkyndt, havde Antiken allerede mistet den gode Samvittighed, med hvilken den havde søgt Livsnydelsen og følt Livsglæden, med hvilken den, i Glæden eller Sindsstyrken, havde hentet Mod til at leve. Man hengav sig ikke længer barnligt til den jordiske Tilværelse, man tænkte over den og følte sig derved allerede som Aand i Modsætning til den sanselige Verden. Derfor var Antiken beredt til at modtage Kristendommens Lære: at ikke det timelige Liv, men Evigheden, ikke Sansernes Liv, men Aandens, ikke Menneskelivet i sin

oprindelige Natur, men det frelste Menneskes Tilværelse var det sande Liv.

De fleste Mennesker blev imidlertid ikke saadanne nye Skabninger, saadanne fra Jorden bortvendte, fra sit eget Jeg bortdøende Mennesker. Den katolske Kirke tillod Masserne — paa visse Betingelser — at nyde Livet og dog vinde Saligheden. Men Protestantismen fordrede af Alle et personligt Forhold til Kristendommen. Og medens der saaledes indenfor Katolicismen blev levet et naturligt Liv ved Siden af det kristelige Liv, maatte — i Protestantismen — alt det Naturlige kristeliggøres. Da kun Mindretallet kunde virkeliggøre det højeste Liv, anerkendte den katolske Kirke to Slags Moral, en lettere, der blev Flertallets, og en streng, der fordrede Alt. Protestantismen nedbrød denne Skillevæg mellem Lægmand og Klerk, mellem Profant og Helligt, paa samme Tid som den gav den Enkeltes Samvittighed og Fornuft Ret til Prøve overfor Autoriteten. For Lægmand blev saaledes Opfattelsen baade af Troen og Livet uddybet. Men samtidig hermed blev hans Samvittighed mere foruroliget, hans Ansvar forhøjet. Snart mægtede man imidlertid ikke at bære sin Frihed, men skyndte sig at lægge Menneskelivets Omraader ind under et nyt, i mange Tilfælde haardere Tryk, end den katolske Kirke havde øvet. Protestantismen, hvis Væsen er Halvhed, opstillede nye Autoriteter for Spørgsmaalet om Profant og Helligt og opstillede nye Dogmer til nye Grænser for Samvittighedens og Fornuftens Ret. Med al denne Halvhed havde dog det sekstende Aarhundredes »Vantro« inderst inde just det Livsprincip, fra hvilket Nutidens »Vantro« stammer: Hævden af det menneskelige Jeg

lige over for det kristne Selvopgivelses-Ideal. I samme Grad som den uskønne Luther med sin plumpe Glæde over *Wein, Weib und Gesang* er langt fra det Kristus-ideal, der i Liljerenhed straaler hos en Franciscus af Assisi — denne Kristendommens skønneste Personlighed — i samme Grad er Luther Menneskeligheden og Sandheden nærmere.

Med Protestantismen indførtes imidlertid den holdningsløse Gaaen paa Akkord med Kristendommens Idealer, der har havt Indflydelse paa baade Familiens, Statens, Kunstens og Literaturens Omraader, dem, man har villet have halvt menneskeligt frigjorte og halvt »helligede« af Kristendommen. I intet Tilfælde har Halvheden aabenbaret sig saa tydeligt som indenfor det økonomiske Liv. Medens i vor Tid de ved deres personlige Selvfornægtelse psykologisk forberedte katolske Præster har indset, at Industrialismens, Storproduktionens, Kapitalismens Virkninger staar i den mest skrigende Modsætning til Jesu Lære, og Arbejderspørgsmaalet derfor er blevet fremsat som en Kristendommens Livssag af en Manning, en Lavigerie, en Leo XIII, er de protestantiske Samfundsbevarere ivrige efter at holde Kommunisten Jesus udenfor det Hele, rimeligvis i Bevidsthed om, at en eneste Draabe af hans Aands Vin i de gamle Flasker vilde sprænge dem!

Trods Teologernes, trods de Navn-Kristnes, trods de Kompromissluttendes utallige Inkonsekvenser er imidlertid Protestantismens Personlighedsprincip — Samvittighedens suveræne Prøve-Ret paa Troens og Sædelighedens Omraader — vedblevet at virke. Det har bidraget til at skabe hele vort, politisk som religiøst,

demokratiske Aarhundrede. Dets inderste Tendens har en Tænker træffende betegnet som panteistisk, som Stræben efter at nedbryde først Grænserne mellem Menneskene indbyrdes, derefter Grænserne mellem Naturen og Mennesket og tilsidst Grænserne mellem Mennesket og Gud. Og denne Tro paa Menneskets og Naturens Enhed, paa det Lovbundne i alt, hvad der sker — denne Tro er Monismen.

Fra dette ene Synspunkt bliver dette Aarhundredes sociale og religiøse, videnskabelige og literære Bevægelser fuldtud forstaaelige.

Nutidens »Vantro« indeholder denne nye Enheds-Tro, der vil fremgaa af vort Aarhundredes Renæssance, Humanisme og Protestantisme.

Teorien om Idealmennesket er just en af sidstnævntes Faser. Denne Teori har havt sin historiske Opgave som en af Forberedelserne til nysnævnte Enheds-Opfattelse af Tilværelsen. Men eftersom Monismen forkaster al Dualisme og opfatter Tilværelsen som et organisk Hele, hvor derfor ingen Egenskab, Kraft og Drift kan tænkes undværlig for det Hele eller i Grunden ond — saa udelukker den Begrebet Synd i kristelig Forstand. Men da maa den ogsaa udelukke Trangen til Frelse saa vel som til en Guds eller et Idealmenneskes Aabenbarelse for at udføre denne Frelse.

Det er — som i Begyndelsen fremhævet — om Idealmenneske-Opfattelsen af Jesu Betydning for Menneskeheden, Kristendommens sidste Kamp for Tilværelsen udkæmpes. Dette sker nu med lige saa daarlige Vaaben som dem, Lessing søgte at fravriste sin Tids Fornuft-Kristne, de, der var »alt for lidt Teologer,

men endnu langt fra Filosofer« . . . Ogsaa vor Tid har saadanne overfladiske Hoveder som dem, om hvilke Lessing forudsagde, at de vilde blive lige saa tyranniske og med deres Halvsandhed mere farlige end de Ortodokse, »dem, de ringeagter i deres Stræben efter at gøre os til fornuftige Kristne og ufornuftige Filosofer« . . . , Ortodoksien, fortsætter han, var en Vildfarelse, men den var hel, ikke et Lapværk af Halvfilosofer. Den menneskelige Skarpsindighed har forsøgt sine Kræfter først paa at opføre dens Bygning — og senere paa at rive den ned. Den gamle Ortodoksi bestred aabenlyst Menneskeforstanden, men den saakaldte fornuftige Kristendom — i hvilken der hverken findes Fornuft eller Kristendom! — bestikker den. Tidligere talte man om at tage Fornuften til Fange under Troens Lydighed. Nu taler man om den inderlige Forbindelse mellem Fornuft og Tro! Og naar Ortodoksien bragte Alle, der vilde beholde deres Fornuft, i Harnisk, forfører denne Halvhed derimod alle dem, der gør Fordring paa Fornuft, men ingen har! . . . . Den samme Halvhed, som Lessing her dræber, møder os i vor Tids æstetisk-filosofisk-filologisk-evolutionistisk sammenblandede Religionskongres-Kristendom, denne haltende, senile Kristendom, der maa være ufrugtbar i Følge samme Naturlov, efter hvilken visse Uforeneligheders Forening altid bliver steril.

Den ovenfor omtalte Sammensmeltning af Altruisme og Egoisme er imidlertid ingen saadan Forening. Omend Altruismen nu, for os, er bleven til Et med den kristne Etik, saa er den dog meget ældre end denne. Den er saa gammel som den første Ømhedsfølelse paa Jorden, og Samvirken mellem Altruisme og Egoisme har været

og vedbliver at være Individets saa vel som Slægtens Livsbetingelse.

Gamle Tiders Ensidighed ejer sin dragende Storhed. Sammenlignet med Nutidsmennesket, der endnu usikkert famler mellem Selvforsagelse og Selvhævdelse, er det sikkert, at Middelalderens Helgen — særlig som indemuret — og Hedenskabets Kæmpe — særlig paa Vikingefærd — hver for sig var en mere helstøbt Personlighed. Men de var ogsaa hver især kun halvt Menneske. Og Opgaven er ikke at fremkalde nogle af de nutildags saa sjældne Ensidigheder. Men Opgaven er — som jeg har søgt at vise — at bekæmpe de for Tiden saa almindelige Halvheder, ved at Menneskene gennemtrænges af Harmoniens Ideal, det, der kan redde dem fra Karakterløshed uden at føre dem ind i nogen som helst Ensidighed, og som tilsidst lærer dem at forene Skønhed med Styrke, Ligevægt med Modtagelighed, Overflod med Maadehold.

Men lige saa vist som man i Livet maa gaa denne Middelvej, lige saa vist nødes man til i sin Livsanskuelse at træffe et Valg mellem disse to diametralt modsatte Anskuelser, der aldrig — saaledes som Altruismen og Egoismen — vil kunne opnaa endelig Forsoning. Har Mennesket kun én Vej til Kundskab, sin egen, eller har der desforuden aabnet sig en anden Vej: den under en vis Form og til en vis Tid givne Aabenbaring? Er det i sig selv eller over sig selv, Mennesket skal søge den højeste Sandhed? Er det Livsbekræftelsen eller Livsfornægtelsen der er den højeste Sandhed om Jordelivet? Kan Mennesket ved egen Hjælp finde en endelig For-

soning med Tilværelsene Tragik — Dualismen — eller maa det søge denne Forsoning hos en Større end sig selv?

Dette er de uforsonlige Modsætninger. Buddhismen har vist den ene konsekvente Vej til en Slags Forsoning, idet den lærer, at Menneskets egen Selvvirksomhed er tilstrækkelig til dets endelige Harmoni med Tilværelsen, men at denne Selvvirksomhed bør gaa ud paa helt at tilintetgøre dets eget Jeg! Den kristne Mystiker saa vel som en Tolstoj, en Schopenhauer — Alle har de, fra forskellige Udgangspunkter, fundet denne Vej til Harmoni og Befrielse fra Lidelsen.

Den anden Vej er modsat. Nemlig: i Følelse af Livets Fylde, i Kraftbevidsthed, ved »Livsbekræftelsen«, kort sagt i Erkendelse af Jordelivets Værd — i Modsætning til det evige Liv som det eneste Værdifulde — at overvinde Lidelsen. At overvinde den for Slægten ved at fremelske Lykken af Tilværelsen, Dag for Dag at overvinde den for os selv ved at ville ogsaa Lidelsen, ved at udvikle den *amor fati*, af hvilken Nietzsche var saa dybt gennemtrængt. Men før ham har andre store Sjæle ejet samme Følelse, hvilken findes paa Bunden af Stoicismen som af Buddhismen, af Spinozas som af Goethes Levevisdom, og som tillige er: Forvisningen om Tilværelsens Enhed. Det var derfor, Marcus Aurelius formanede den Vise til at være i Harmoni med Kosmos — derfor, at Spinoza manede ham til at optage Tanken om Naturens evige Nødvendighed. Denne Tanke, der i Begyndelsen synes os en iskold, himmelhøj Bjergvæg, mod hvilken vi støder vor Pande til Blods, forvandles, naar vi først har lært at elske den, til det Tabor, hvorfra Alt forklares. Og mon ikke denne

Kærlighed til Nødvendigheden tilsidst vil skænke os Ro, ogsaa overfor de Tilværelsens Gaader, over hvilke vi aldrig ophører at undres og grunde, selv efter at vi har underkendt de Svar, Kristendommen giver? Mennesket vil vel altid med Plutark spørge sig selv: om den uendelighedanende Sjæl virkelig er bleven sammenpresset i denne Tilværelse som et Agern, plantet i en Muslingskal? Men vil de ikke trods deres Undren lære, at al deres Grublen hverken kan give dem en Evighed, hvis den ikke findes, eller befri dem fra den, dersom den findes? Vil de ikke finde Fred ved den Forvisning, Rosetti udtalte:

Whatever there is to know
That shall we know one day!

og saaledes kunne bie et nyt Liv — »lige saa roligt som de bier en ny Dag?«

Og først naar Mennesket har lært alvorligt at indse, at ogsaa det Uudgrundelige hører med til Livets store, lovbundne Nødvendighed, først da vil det med en ny Kærlighed vende sig mod det Liv, det lever, og den Jord, det ejer. Men denne Kærlighed skal ikke være den jordbundne og sjælløse Materialists, men eje hele en ny Idealismes brændende Begejstring, Menneskets ideale Syn paa sin egen Selvherlighed.

Menneskehedens Selvstændighedsvej er gaaet gennem trende store Triumfbuer. Den første staar, hvor Antiken frigjorde sig fra Troen paa Naturkræfterne som selvstændige Guddomsvæsner. Den anden staar, hvor Kristendommen lærte, at Kristus ved at frelse Alle gjorde Alle til Brødre, gjorde Jøder og Grækere, Frie og Trælle,

Mænd og Kvinder til Et i Kristus. Den tredje staar, hvor Renæssance og Reformation løste Livet fra Askesens og Tanken fra Autoritetens Baand.

Vi staar nu overfor den næste store Selvstændighedserklæring, den, at Menneskenaturen i sine egne Dyb og sine egne Love har Mulighed for en stedse højere etisk Harmoni og Udvikling. Læren om Idealmennesket Kristus som den eneste levende og livgivende Norm for Sædeligheden staar i Vejen for denne Selvstændighedserklæring. Og har vi indset dette, er det vor Pligt fromt og frimodigt at udtale det.

Troen paa Menneskenaturen er mystisk som al Tros-Vished. Thi Menneskehedens nye Tro, Monismen, udelukker visselig al Mystik i Retning af Tro paa Underværker, eftersom den selv hviler paa Forvisningen om Tilværelsens Lovbundethed. Men den udelukker ikke, nej indeholder tvertimod den Slags Mystik, der er en bævende Fornemmelse af det Underfulde just i Lovbundetheden og Enheden, af det uudgrundeligt Hemmelighedsfulde bag de Love, vi kan udforske.

Ogsaa denne Mystik er religiøs. Thi Religion er Alt, hvad der kan udvide og opløfte vort Hjærte. Og Religiøsitet har den, hvis Hjærte kan opløftes og udvides!

Mange af Nutidens Mennesker kan allerede leve, lide og dø i Kraft af deres nye Religion. — De Kristne kalder dem Gudløse, saaledes som de Kristne selv blev kaldt en Gang, da Antiken ikke kunde fatte den nye Livskraft, der drev dem frem. De Kristne indbilder sig at deres egen varme Følelse, dybe Tro og rige Mystik staar som Modsætninger til de »Kristendomsfjendtlige«s kolde Fornuft, lavbundede Følelse og tørre

Sjæleliv. Men det er tvertimod atter Følelse, der staar mod Følelse, Tro mod Tro, et nyt mystisk Livsindhold mod et andet mystisk Livsindhold. Ja, i Virkeligheden fordres der en langt dybere Tro til ikke at tvivle paa Menneskenaturens underfulde Udvikling end til at tro paa Jesu underfulde Fødsel, til at sætte sin Lid til Fremtidsmennesket end til Idealmennesket! I det ene Tilfælde nødes vi blot til at dysse vor Fornuft i Søvn, i det andet til at gøre den til Visionær! For at haabe paa Jesus behøver vi blot at berolige vort Hjærte, for at haabe paa Fremtiden maa vi udvide det.

Derfor er den eneste ægte Mystiker nu og altid den,

Who rowing hard against the stream,
Saw distant gates of Eden gleam
And did not dream it was a dream.

1893—94.

Mod.

Der gives evigt unge Ord, Ord, hvis Guldklang aldrig naa'r et vaagent Øre uden at fremkalde den samme Livsfølelse, som da de for maaske Aartusinder siden lød for første Gang — den Gang et nyfundet Udtryk for Tidens dybeste Bevidsthed.

Blandt disse Ord — af evig Ungdom — er der et, som klang den første Gang fra de mest veltalende Læber i Hellas:

Tro, at Lykken bestaar i Frihed og Friheden i Mod!

Indholdet af disse Ord kunde ikke være ganske det Samme for Perikles som for os. Den Gang betød Frihed væsentlig den ene Stats Uafhængighed af den anden; Mod særlig Fædrelandsforsvarerens Dyd.

Dog fandtes der vel hos Aspasias Elsker og Sokrates' Ven en Anelse om den Tid, da de store Ord vilde komme til at omfatte end dybere Tanker, da de skulde betegne den ufravigelige Betingelse for den enkelte Personligheds som for et Folks Frihed.

Store Ord vokser i samme Forhold, som selve Menneskeheden vokser. Nu forstaar vi, at den Enkelte lige saa lidt som Staten kan vinde Lykke og Frihed uden at eje Mod.

Men beror det da paa os selv, dette at eje Mod? Uden Tvivl. Mod beror fremfor alt paa, at man vil eje det.

En og anden fødes med Mod. Men de fleste modige Mennesker har for en stor Del selv erhvervet deres Mod. Ingen Egenskab vokser hurtigere ved at øves. Og var det vor Tid bevidst, at Mod er den Grund, paa hvilken Karakteren hviler, da kunde næsten alle Mennesker opdrages til Mod.

Men i Stedet for at lære os paa eget Ansvar at ville, vælge og vove, lærer man os at vige og bøje af, at svige Drømmen om at gaa vor egen Vej og kun at følge vor Dæmon. Vi paamindes om det Fordringsfulde i at ville være en Enhed, om det Gavnlige ved at være et af de Nuller, der betegner Millionen! Man oplyser os om, hvorledes Held og Fremgang staar i omvendt Forhold til Frihedsstræben, og hvorledes Muligheden for at »gøre Lykke« udelukker Tanken om at blive lykkelig paa vor egen Maade. Man viser os Vej til Samfundstinderne, hvor de Mange ofrer til Fordommen, og man advarer os mod at høre til de Faa, der ikke bøjer Knæ.

Vi faar tidlig at vide, hvorledes det er gaaet de Dumdristige, der under Partitrykket har holdt paa deres Handlefrihed; der har anset Troskab mod sig selv for betydningsfuldere end det: at være som Andre; der har tilladt sig at have sine egne Grundsætninger i Stedet

for at laane hos sine Bekendte; der har fulgt Følelserne i sit eget Bryst hellere end dem i visse Venners; der er fremkommet med egne Tanker og ikke har villet nøjes med den »almindelige Mening«.

Disse Forvovne har i Sandhed faaet deres Løn! Deres Venner har beklaget, at de aldrig kunde vide, hvor de havde dem — eller de har skyndt sig at forlade dem i dyb Smerte over deres Frafald. Deres mange Bekendte har altid vidst, »at de var uberegnelige, karakterløse og upaalidelige«! Den kompakte, styrende Majoritet har klart bevist, at de var farlige Mennesker, Mennesker »uden Grundsætninger«!

Og for at rammes af en saadan Dom har disse Mennesker ikke behøvet at komme med en ny Religion eller en omstyrtende Samfundslære!

De har kun behøvet at forsøge paa at forhindre et eller andet Partitryk, hindre, at en uretfærdig Dom blev fastslaaet, og at der blev øvet Tvang paa Samvittighed og moralsk Overbevisning. Eller — de har forsvaret en Persons Karakter, selv om de ikke hyldede hans Anskuelser, eller forsvaret hans Anskuelser, om de end ikke kunde svare for hans Karakter. Ja, undertiden har det været mer end nok, at man i en konservativ Kres har paastaaet, at ikke enhver Radikal er en tvetydig Karakter — eller i en radikal Kres, at ikke enhver Konservativ er en Dumrian, for selv at blive anset for tvivlsom i Retning af Ære og Intelligens! Lader man sig ikke i Tide advare, men fastholder sin Idiosynkrasi, at sige sin Mening, følge sin Samvittighed eller dømme efter sin Forstand — saa beror det kun paa Tilfældigheder, om

det ender med den hverdagsagtige, langsomme Hungersdød eller den store tragiske Skæbne.

Og dog har der i enhver Generation været Mennesker, der har havt Mod til udelukkende at være sig selv: der har været ubeskedne nok til at tænke, handle, elske, digte, skabe paa egen Haand! Det er dem, vi lever af, dem, hvis Mod i deres egen Generation kaldtes Frækhed, men af Efterverdenen besynges som Stordaad eller dyrkes som Aabenbarelse.

De har havt samme Kaar som vi. Enhver Tids Helt har maattet kæmpe mod Fristeren med Brød og Ære, mod Tidens Skolekritik, Koteri-Tryk og Tante-Sjæle — ja selv mod Bifaldskvækket fra Rendestens-Frøerne! Men disse Helte har sejret, fordi de har havt Mod. Og hver Tid, hvis Tanker har sejret, hver Tid med Glans og Glød over sig, som har fostret skabende og fornyende Kræfter — har været en saadan Tid, hvor mange Mennesker havde Mod.

I saadanne Tider hører der mindre Mod til at have Mod. Thi ingen Egenskab er mere smittende — Fejghed undtagen! — Alle tomme, tørre, glansløse Tider har været fejge. Naar Modet ikke ligger i Luften, skal der mere til for at bevare Modet eller kæmpe sig til det!

Vi lever i en Tid, der ikke er egnet til at vække Mod. Thi Overgangstider svækker Modet, hvad der i høj Grad beror paa den Tryghed, der fremkaldes af faste Overbevisninger.

Men tabes Modet paa den ene Side let i Brydningstider, saa er der paa den anden Side des mere Grund til at søge at vinde det tilbage, eftersom der stadig bliver Anledning til at træffe Valg i nye Konflikter og overfor

nye Anskuelser. Der hører Mod til at søge Sandheden, men der hører ogsaa Mod til at kunne undvære den, naar vi ikke kan naa den; Mod til at virke og Mod til at hvile. Der hører Mod til at gribe Lykken — og til at ofre den. Den ene Gang bestaar Modet i at vente, den anden Gang i at vove. I Dag behøves det til at staa ene, i Morgen til at slutte sig sammen med Meningsfæller; denne Gang til at fordre sin Ret, en anden Gang til at opgive den.

Uden Mod kan man ikke hade, end mindre elske. Uden Mod kan man ikke i Sandhed leve og end mindre dø.

Lad os have Mod — og vi vil faa at se, at vi ejer mere Frihed og Lykke, end vi har anet.

Vi er ikke saa grusomme eller saa dumme eller saa lavsindede eller saa uædle, som vi synes. Vi er kun meget fejgere, end vi aner. Af Fejghed mishandler vi hverandre, keder hverandre til Døde, undertrykker hverandre, foruretter hverandre.

Lad os bekæmpe Fejgheden — og Livet vil blive skønt ved alle de skabende Kræfter, der frigøres, ved al den Velvilje, der kaldes til Live, ved al den Sympati, der vokser sig stærk til Handling, ved alle de Tanker og Følelser, der bliver umiddelbare. Aldrig anede Ejendommeligheder vil fremkalde en Rigdom af Afveksling, hvor der før kun var Fattigdom og Stillestaaen. Summen af Livsfølelse vil mange-tusindfoldiggøres, i Fald vi Alle paa en Gang faar Mod til at vove!

Om vi vovede at bekende den Tro, vi har vundet, i Stedet for den, vi har mistet; vise de Grundsætninger, vi har — ikke dem, vi aldrig har ejet, og agte vore

egne Erfaringer, selv om de adskiller sig fra vore Meningsfællers!

Om vi dristede os til at beholde vore Tvivl, selv naar vi møder Vished hos Andre, og vor Tro, selv naar vi møder Tvivl hos Andre! Om vi turde erkende vore Modstanderes Fortjenester og vore Meningsfællers Fejl; turde være gavmilde med vor Tillid, men sparsomme med vor Dømmen! Om vi vovede at være ydmyge overfor det, vi ikke vide, men stolte af den Vished, vi har tilkæmpet os! Om vi turde leve efter vort eget Behag og vore egne Midler, nyde efter vor egen Smag og finde os i, at Andre gør det samme! Om vi forsøgte paa at anerkende Andres Bevæggrunde, selv naar vi maa angribe deres Meninger, eller paa at underkende deres Anskuelser, selv naar vi højagter deres Personlighed! Om vi turde risikere at forlade ethvert Parti — undtagen vort eget!

Og endelig: Om vi vovede at erkende vor Fejghed i Stedet for at kalde den Ærbødighed, Fordringsløshed, Samfundsfølelse, Maadehold, Hensynsfuldhed og Takt!

Da vilde vi se en helt ny Tilværelse oprinde!

Vi vilde hurtigt faa Omgang i Stedet for Maskerader; Meningsudvekslinger i Stedet for Ordstrid og Ordleg; Handlinger i Stedet for Refleksbevægelser; Produktivitet i Stedet for Gentagelser; Undersøgelse af hverandres Anskuelser i Stedet for Forvanskning af disse Anskuelser; Livserfaringer i Stedet for konventionelle Meninger; Tro i Stedet for Dogmer. Med ét Ord: vi vilde faa Frihed i Stedet for som nu at stilles paa Rad i Baase,

syltes ned i Krukker, forsynes med Etikette, sorteres i Partier, opføres i Katalog, inddeles i Kategorier og klædes i Uniform!

»Men« — indvender en og anden Altruist — »mon ikke Selviskheden vilde brede sig for meget, i Fald Modet banede Vej for Personligheden?«

— Er da ikke just Fejgheden grum? Kræves der ikke Mod til at være god? Er Frihed ikke Betingelse for al sand Hengivelse? Medfører den Lykke at være selvstændig ikke ogsaa den at kunne være ædelmodig? Findes der ikke ogsaa Mod i Taalmod?

Ja var det ikke just derfor, Uselviskhedens Forkynder maatte gaa i Døden, fordi han havde Mod til at staa ene i Stedet for at danne Parti, Mod til at være sig selv ved at bryde sin Tids Lænker, Mod til at tro paa Friheden?!

Derfor kan Godhedens Bud: at gøre alt det imod Andre, som man vil, at Andre skal gøre mod En selv, ikke staa i Strid med at vise Mod. Dette Bud er tvertimod — fra et andet Synspunkt — den samme evige Tanke, der fik Ord i hin Helleners Formaning:

Tro, at Lykken bestaar i Frihed og Friheden i Mod!

1887.

Personlighedens Frihed.

Ueber der Pforte unserer Zeit steht:
Verwerthe Dich!
MAX STIRNER.

Personlighedens Frihed — Udtrykket er næsten blevet et Slagord, før selv de Faa har anet, hvilken Betydning Ordene indeholder! Hvor Mange véd i Virkeligheden, hvad det koster Dag efter Dag, Aar efter Aar at virkeliggøre Tanken i disse Ord? Hvor Mange har vel ligget vaagne i Grublen over, hvad hans eller hendes inderste Jeg er, og hvorledes dette Jeg skal kunne komme til sin Ret?

At frigøre sin Personlighed — betyder blandt andet, at man ihærdigt maa lytte til Tonerne i sit eget Indre for der at opdage selve Grundtonen. Og har man fundet denne, da er den næste Betingelse for Personlighedens Frigørelse, at man med vaagent Øje søger, hvad man har behov, og tager det; at man søger den rette Næring for sin Uddannelse, at man selv kommer sine Oplevelser i Møde, selv skaber sine egne betydningsfulde Vaner og

saaledes styrker sin Ejendommelighed. Og paa den anden Side er det nødvendigt, at man gaar af Vejen for de Oplevelser, de Studier eller Vaner, der vilde forstyrre eller modvirke Ens eget Naturel. Anlæg til Individualitet ytrer sig — som ethvert andet betydeligt og betydningsfuldt Anlæg — først og fremmest som Evne til Selvforsvar over for Alt, hvad der vil gøre Indgreb paa det. En født Individualist har lige fra Barnekamret og Skolen instinktmæssig valgt sine Lege, sine Bøger, sin Arbejdsmaade, sine Venner. Han har tidlig havt Mod til at vise sin egen Sorg og sin egen Glæde, sin egen Smag og sine egne Fejl. Han har ikke ladet sig forflade, afblege eller afrunde.

I den første Ungdom har man sjælden Lejlighed til at lægge sin Personlighed for Dagen ved Handling. Men des mere giver den fødte Individualist sig da til Kende ved Modstand og bliver derved i Almindelighed en alt andet end elskværdig Fremtoning! Dog senere, naar Handlingens Tid kommer, vil det maaske vise sig, at han just paa denne Maade har udviklet sin Evne til at dømme om, naar han bør løbe en Risiko eller forholde sig rolig, naar han bør trodse eller bøje sig, naar han kan forholde sig afventende eller tage en Beslutning, naar han kan følge Andre, eller naar dette vilde være at glide bort fra sig selv. Alle saadanne Valg er dog kun taktiske Øvelser forud for de store Slag, med hvilke man vinder Personlighedens Frihed. Disse Slag staar i hin indre Verden, hvor det gælder Ærlighed mod mine Tanker og mine Drømme, mine Tvivl og mine Følelser, mine Anelser og mine

Impulser. — Da skal der et skarpt Blik til for — fra det halvdunkle Dyb, der kaldes Sjælen — at drage alt det op, der i egentligste Forstand er mit, da fordres der et fint Øre til at lytte til den spæde, sagte Stemme, der i vort Indre tolker vort Allerinderste, men som saa ofte overdøves af det Nedarvede, det Tillærte, det flygtigt Erfarede. Vort bevidste Jeg bringer saa ofte vort bedre impulsive Jeg til Taushed. Vi forveksler saa let Lidenskabens Skrig med vor dybeste Livslængsels Suk. Vi tager saa ofte vor døde Følelses Refleksbevægelser for Livstegn. Vi lyver saa ofte vore Følelser bort og kalder det Hensynsfuldhed, vi fastholder saa gerne forbrugte Tanker og kalder det Trofasthed.

Derfor formaar Alverdens Frihed kun saare lidt at fremme Personlighedens Frigørelse og Alverdens Tvang forholdsvis kun lidt at hemme den. Det dybest Afgørende er, om Individualiteten har Styrke nok til at bryde sine egne Lænker, thi da har den mer end Styrke nok til at tvinge sig igennem alle andre Hindringer.

Det Menneske, der er opfyldt af den Lidenskab at være helt sig selv, at leve med alle Pulse, at fuldtud kunne udtrykke sit inderste Jeg — faar aldrig en rolig, men altid en rig Tilværelse. For ham synger Livet, thi han digter det selv. Under Hverdagens Id og i de store Timers Berusning, undet Smertens Aar og i Glædens Øjeblik. Han véd, at det Ypperste, han kan skænke Andre, tillige er det Højeste, han kan gøre for sig selv: dristigt at fylde Tilværelsen med ægte og — om muligt — tillige stærke og skønne Udslag af sin inderst-egne

Personlighed. Saaledes vinder han — baade for sig selv og Andre — nye Livsværdier, stedse Nyt at leve for. Saaledes udvider han, saa langt og længe hans Kræfter rækker, sin Vraa af Tilværelsen; saaledes overvinder han for sin Part de Hindringer, med hvilke det Døende i Tiden møder det Levende. Alt, hvad et dybt, selvbevidst Menneske fordrer af Andre, er Frihed for sin Individualitet. Og derfor mægter hverken Had eller Haan, hverken Anerkendelse eller Miskendelse at føre ham bort fra hans egen Vej eller forstyrre Harmonien i hans Indre, saa længe han føler sig tro mod sin egen Patos, den Troskab, der er hele hans Religion og al hans Moral. En Troskab, der blandt andet giver ham Mod til at skue ned i sit eget Væsens Dyb og til at bære Følgerne af, hvad han der opdager — selv om Livets indre Konsekvens stundom maa vindes ved at ofre Tankernes eller Handlingernes. Og denne Troskab giver ham tillige et andet Mod, det at kunne undvære Menneskenes Agtelse. Dette er den eneste Betingelse for altid at kunne beholde sin egen, medens man derimod ofte maa give Afkald paa denne, dersom man søger at vinde Andres. Derfor er en Personlighed først fuldkommen stærk, naar han ikke frygter for at miste Nogens Agtelse — undtagen sin egen!

Det hænder undertiden, at denne Styrke besejrer den almindelige Mening, som en Karakter er nødt til at trodse. Thi denne Mening viger — som andre vilde Dyr — for et modigt Blik, men sønderslider den, der flyr.

Men hvordan det end gaar: ogsaa den Individualist,

der nødes til at gaa ene, har det bedste Følge paa Vejen: ikke de Mennesker, der er, men de, der kommer.

* *
*

Endnu har Folk i Almindelighed tænkt saa lidt over Individualismen, at Udtrykket: *Personlighedens Frihed* for deres Fantasi straks fremkalder Billedet af t. Eks. en Herre, der begynder Dagen med at lægge Fødderne op paa Frokostbordet og ender den med at forføre sin Vens Hustru, og som i Mellemtiden har naaet at begaa Mened, Vekselfalsk og Snigmord! Selv de, hvis Fantasi har en svagere Flugt, gør sig dog i al Fald den Forestilling, at Personlighedens Frigørelse medfører: at Enhver frit skal følge sine Drifter og Lidenskaber.

Den derimod, der har tænkt over dette Emne, indser, at Drifterne just er det ikke Individuelle, det Almenmenneskelige, og at saa længe man beherskes af sine Drifter, er man ingen Personlighed. Et spædt Barn, en Vild, et raat Menneske frembyder kun Muligheder for Individualitet. Denne fremtræder først ved den særegne Maade, hvorpaa Drifter og Lidenskaber bearbejdes til højere Livsværdier. Eftersom ethvert Menneskes Grundvæsen bestemmes af nedarvede Anlæg, saa findes der ogsaa større eller mindre Anlæg til Personlighed. Men hvad enten Anlægene er større eller mindre, de modificeres dog altid ved glædelige eller smertelige Erfaringer, ved Opdragelse og Dannelse, ved Vaner og Livsforhold. Paa denne Maade udvikles Drifter til Følelser

og Følelser til Tanker og Forestillinger. Det forholdsvis usammensatte Naturvæsen bliver sammensat, differentieret, det vil sige mere og mere individualiseret, mindre og mindre generelt, med andre Ord, det bestemmes i stedse ringere Grad af blinde Drifter og Lidenskaber. Drifter og Lidenskaber er nødvendige, det vil sige berettigede, ligesom ethvert andet Moment i Personligheden. Men ingen enkelt Egenskab hos Personligheden maa udvikles saa ensidigt, at Udviklingen af alle de andre Egenskaber derved hemmes. Dette vilde tilintetgøre baade Personlighedens Frihed og dens Lykke. Det er en gammel Erfaring — som vor Tid med tragisk Tydelighed bekræfter —, at det Menneske, der beherskes af sine Drifter, bliver saa karakterløst, at det, naar det har naaet et vist Stadium, er saa fysisk-psykisk nedbrudt, at det mister al Følelse af sin Integritet, sin Værdighed, sit Livs Sammenhæng og holdningsløst kaster sig ud i den ene Yderlighed efter den anden og let føres ind paa hundrede Veje, af hvilke ingen er dets egen.

Kun det Menneske er frit, der hverken af eget Begær eller af Andres Vilje lader sig drive til at handle mod sin Natur. Kun de Handlinger, der udføres i Følge egen Overbevisning, kan skænke et saadant Menneske Lykke. Lykke er den fuldkomne Magtfølelse, der opstaar ved, at alle Kræfter udvikles i den størst mulige Frihed til den størst mulige Fuldkommenhed. Den upersonlige Drifts Tilfredsstillelse kan derfor skænke dyrisk Nydelse, men Intet, der kan kaldes menneskelig Lykke.

Enhver ufri, upersonlig Handling, det individuelt udviklede Menneske begaar, piner ham som en Synd mod ham selv, hvad enten han har begaaet den, fordi han i

det Øjeblik var Slave af sin egen Drift eller af Sæd og Skik. Den helt frigjorte Personlighed begaar imidlertid ingen saadanne Synder og næppe andre heller! Han kan give alle sit Væsens Kræfter og Magter fuld og fri Raadighed, fordi han har dem i sin Haand og kan styre dem ved den ringeste Bevægelse — som den øvede Sømand sit Fartøj, den sikre Rytter sin Ganger. Han føler den Nydelse, det er at kunne tillade sig at gaa saa vidt, han vil, og dog aldrig gaa for vidt, at lade hele sit ubevidste Jeg spontant vælde frem i Bevidsthed om, at intet Lavt eller Smaat, intet Raat eller Uskønt kan komme for Dagen. Jorden ejer ingen ædlere Rus end denne, den helt frigjorte Personligheds stolte, magtudstraalende, selvherlige Lykke. Hos et saadant Menneske kan man ikke opdage Fejl, kun Grænser. Men indenfor Grænserne for sine egne Muligheder er Personlighedens Materiale udviklet til Fuldkommenhed.

En virkelig Personlighed kan i hvert Fald — selv førend dette højeste Udviklingstrin er naaet — kun fejle paa sin egen Maade, efter sit Væsens Lov. Thi hos det Jeg, der er fast og helstøbt, hører Fejlene sammen med Karakterens Stil som Skyggen med Skikkelsens Form. Ja en Karakter vælger undertiden at beholde en Fejl, der er uopløselig forbunden med en vis Styrke, men han værger og værner ikke de Fejl eller Dyder, til hvilke han staar i et upersonligt Forhold. Og han vælger med ufejlbarligt Instinkt det, der har højest Værd for hans Temperament, hvad enten dette er en Glæde eller Smerte, Daad eller Drøm, Dyd eller Udyd. For et saadant Menneske er det i bogstavelig Forstand umuligt at begaa en

Forbrydelse af ubehersket Drift eller Lidenskab. En gennemarbejdet Udformen af egen Individualitet medfører desuden en stedse finere Følelse af Grænselinierne for det Ejendommelige, ogsaa i dets Forhold til Andre. Den, der forstaar sig selv, sine virkelige Behov, der er varsom og vælgende, der aldrig lader sig nøje med Mindre end det ham mest Egne og aldrig lader sig forlede til at overskride sine egne Grænser, han bliver ogsaa hensynsfuld overfor Andres Ejendommeligheder. Men sker det, at han ikke bøjer sig for en Andens Ejendommelighed, en Andens Ret eller en vis Samfundslov, da er det, fordi hans Samvittighed ikke kan godkende denne Ejendommelighed, Ret eller Lov. Han krænker dem da ikke, dreven af ufrie Impulser, men med fuld og klar Bevidsthed. Og da han — for sit eget saa vel som for Andres Vedkommende — hader al unødvendig Lidelse, saa har han udviklet det Mod, som fordres for at tilføje en nødvendig. Men der findes hos ham ikke et eneste Gran af den Raahed, der unødigt besudler sine Hænder med Blod ved haarde Tag omkring en Andens Hjærte.

Man kan have et tryggere og roligere Liv end Individualistens, dersom man hører til Flertallet, Passagererne paa den store Damper, der under Samfundsmoralens Flag fører os trygge over Bølgerne. Hver især har kun at forholde sig passiv for at komme i Havn. Men ved den store Dampers Side ser man, hvordan

Ene i skrøbeligt Fartøj vover
En Sejlende sig paa det vide Hav . . .

Vover sig ud under uendelig større Fare, men med uendelig større Kraftanspændelse, Herskerfølelse og Livsfylde.

* *
*

Rigtignok hører man — f. Eks. ved Protestantismens Jubelfester —, at Enhver nu har sin højeste Dommer i sin egen Samvittighed. Men saa snart man vil hævde dette, Individualismens, Princip, skynder Ordenens Vogtere sig at fremhæve: hvorledes en saadan Subjektivisme vilde gøre alt Samfundsliv umuligt!

Nu er det imidlertid saa, at Flertallets Samvittighed endnu stedse mere bestemmes af det Nedarvede end af det Individuelle; at den i de fleste Tilfælde kun er et Ekko af den sociale Retsbevidsthed. Hvad man just trænger til, er at udvikle sin egen personlige Samvittighed — den eneste virkelige Samvittighed. Og denne Udvikling kan ogsaa finde Sted ved Fejlgreb, thi »dersom Samvittigheden tager fejl, kan den kun opdage det, naar den har faaet Lov at gaa sin egen Vej.«

Derfor er det, at al vedholdende Tvang, Staten øver mod den Enkeltes Samvittighed, i Længden bliver til Statens egen Skade. Thi Samfundssamvittigheden vokser, forfines og hæves kun under gunstige Betingelser for den personlige Samvittigheds Frihed, det vil sige, naar Individerne kan leve efter deres egen Samvittighed og under eget Ansvar. Derved opstaar saadanne Konflikter og Situationer, ved hvilke Enhvers Samvittighed vækkes til

Prøven og Valg, og saaledes uddannes der hos hele Samfundet en ny moralsk Bevidsthed.

Men denne etiske Nydannelse foregaar ikke ved, at svage Mennesker forbryder sig mod de Moralbud, de vedvarende godkender, eller ved, at tøjlesløse Mennesker — paa Trods af Lovene — giver efter for deres Drifter. Den iværksættes kun ved dem, der fra Naturvæsner er blevet Samfundsvæsner og fra Samfundsvæsner Individualiteter. Dette berettiger dem til at prøve og undersøge den sociale Moral og til at bestemme, om de i et givet Tilfælde vil følge den eller ej. Deres Trods vil da danne Grundvold for en senere Generations Moralbud. Og eftersom det er Menneskene, der har skabt Moralbudene efter deres Behov, saa har de ogsaa Ret til at forandre dem, naar de faar nye Behov. Det Kantske Krav: at Individet bør handle, som om hans Handling skulde blive til Lov for alle andre Mennesker — er diametralt modsat den individualistiske Opfattelse, der haaber paa den størst mulige Lykke for Flertallet og det størst mulige Kulturfremskridt derved, at man tilsidst ikke vil erkende nogen Regel som absolut bindende for Alle, men i hvert enkelt individuelt Tilfælde skabe sin egen Regel. De, som ikke har naaet den etiske Udvikling, der giver Ret til Nydannelse, men som endnu kun er voksne Børn eller Pligtmennesker uden individuel Samvittighed eller Driftsmennesker uden social Samvittighed — alle disse kan behøve Samfundstvang for ikke at træde Andres Ret for nær. Og selv den udprægede Karakter behøver dens Støtte under visse Perioder af sin Opdragelse. Men først naar Individernes etiske Selvherlighed har sejret over Samfundet, staar Samfundet sejrende ved sit Maal!

I dette Punkt er det, en Idealist viser sig konservativ eller radikal. Den konservative Idealist tror, at Samfundet — saa vel som Familien, Kirken, Fædrelandet — under sin nuværende Form er evige Ideer eller afsluttede Udviklingsformer. Den radikale Idealist vover at tænke sig, at alt det Bestaaende — Stat, Religion, Ægteskab — kan blive anderledes og bedre. Denne Tro mødes med den Mistro, der er det Nærværendes Selvopholdelsesdrift overfor det Vordende. Denne Tvivl er Alderdommens tragiske Angst, Tvivlen paa Livet og Livets store Lov, Fornyelsen.

Hvad det Forældede i Tiden allermest frygter, er Personlighedens Frigørelse. Hvad det Unge i Tiden allermest haaber paa, er denne Frigørelse, der vil føre til, at Tilværelsen ikke længer fyldes af ufrugtbar »Idealitet«, men af virkeliggjorte Idealer.

Da vil det vise sig, ikke at det Gode er Lykken, saaledes som Kristendommen har præket, men at Lykken er det Gode. Og denne Lykke bliver mulig, naar Individualismens Kultus er bleven religiøs, naar alle andre Livsinteresser samles i den.

De, der bekender denne Religion, vil — som jeg ovenfor bemærkede — faa en særlig øm Samvittighed, hvor det gælder at følge sin egen Dæmon, gælder at prøve sine Handlinger efter, hvad man aner som sit eget Væsens højeste Muligheder. Selv en Handling, der hverken skader Andre eller Individet selv — ja, som ingen Andre end han selv kender — kan, dersom den har grebet forstyrrende ind i Karakterens Stil, aarevis græmme Individualisten, som et uhjælpeligt Fejlhug af Mejslen græmmer Billedhuggeren. Derimod kender han

ikke til Brøde-Følelse over for nogetsomhelst andet Ideal end sit eget — en Brøde-Følelse, der altid følger den, der nødes til at sammenligne enhver kraftig Tilskyndelse, enhver spontan Handling med et ude fra givet Mønster. Til Eksempel — hvor mangen Kristen, der har en stærk Selvfølelse, tilbringer ikke en Del af sit Liv paa Knæ for at tvinge sig til Ydmyghedens Bekendelse: at han selv Intet er værd! Hvor mangen Kristen, der af Naturen har en levende Retfærdighedsfølelse eller bestemte Sympatier, har ikke kæmpet paa samme Maade for at tilgive en Forurettelse og vedblive at elske den, der har begaaet den! Lykkes det ikke, vedbliver det at tynge paa hans Samvittighed, og med god Grund, thi da har han ikke naaet sit Forbillede. — Den derimod, der hylder Individualismens Etik, anser Selvfølelse for berettiget i saa vid Udstrækning, som man kan virkeliggøre de Muligheder, den forespejler. Og han betragter den Tilskyndelse, der — paa Grund af visse Erfaringer — faar ham til for bestandig at stille en Person uden for sin Sympatis Sfære, som en Del af sit individuelle Selvbevarelses-Instinkt. Eftersom Individualisten indrømmer en Andens Ret til at have en Personlighed, der er ham selv usympatisk, bliver Hævnlyst ham lige saa umulig som Tilgivelse. Men han udsletter ganske simpelt et saadant Menneske af sin Sjæl: det tilhører for Fremtiden en anden Race, en anden Tid end hans. Dette belyser, hvorledes Brøde-Følelsen i kristelig Forstand ophører, naar Menneskene ophører at være Kopier efter den kristne Original. Men dette medfører ikke Tøjlesløshed. Individualistens Bevægelses-Frihed adskiller sig fra Tøjlesløshed paa samme Maade som Atletens Kraftprøve fra Barnets

Luftspring. Hin har opnaaet sin Frihed ved den største Møje, men til Gengæld er denne Frihed lettere, tryggere, »naturligere« end Naturens!

Menneskeheden naa'r saaledes en anden Uskyldstilstand, genvinder et Eden, hvor Adam og Eva spiser sig mætte af Frugterne fra Kundskabens Træ paa Godt og Ondt — men alligevel trygt kan bygge og bo under Livets Træ, efter at den strenge Vogter ved Paradisets Port smilende har nedlagt sit blottede Sværd for deres Fødder!

Naar Individualismens Princip er blevet Kød af vort Kød og Blod af vort Blod, vil Forældre og Samfund blive lige saa ivrige efter gennem Opdragelsen at skabe originale Væsner, som de nu er ivrige efter at skabe sædelige. Og Energien i Naturen kan bevares, i Fald Barnet faar Lov til at beholde sine Drifter og Lidenskaber, men lærer — for det Menneskes Skyld, der bor i det — at tæmme Tigeren og tugte Aben, som ogsaa bor i det. Derfor skal Barnets Opdragelse til individuel Humanitet allerede begynde ved Moderens Bryst. Og den maa fortsættes ved en Undervisning diametral modsat den nuværende. I den skal der ikke være andet Obligatorisk end at indhente de simple Færdigheder, der er Kniv og Gaffel ved Kundskabens Festmaaltid. Derefter skal dette bydes Enhver efter en Spiseseddel med udsøgte og kraftige Retter, som særligt vælges og sammensættes af hvert Barns Opdragere. Først efter nogle Generationer af Idealister, opdragne paa denne Maade, kan man begynde at dømme om, hvad Individualismens Idé kan gøre ud af Menneskenaturen.

Det er selvindlysende, at dersom denne Idé blev omsat i Handling af en uforberedt Generation, vilde den komme til at opvise en Del afskrækkende Følger. At søge sit eget Jeg, fuldtud at leve sit eget Liv, følge sit eget Temperament — vilde kun blive ilde anvendte Slagord for Mennesker, der var umodne af Aar eller Aand, eller for dem, hvem Sanseligheden er hele Jegets Indhold. For stærkt udprægede Individualiteter, der støttede sig til den i dybere Forstand sande Tanke: *Alle Schaffenden sind hart* — vilde der være en anden Fristelse, den at pleje Raaheden eller Haardheden, Selvtilfredsheden eller Kulden, Listen eller Heftigheden i deres Temperament som værende en væsentlig Del af deres Personlighed, en Vildmark, der ikke bør dyrkes, men tvertimod bevares vel, i Fald de ikke skal miste Energien i deres Ejendommelighed, Styrken i deres Skaber- eller Handlekraft.

Begge disse Arter af »Selvhævdere« misbruger nu Nietzsche som Forsvar for deres Tøjlesløshed eller Brutalitet, deres Selviskhed eller Hensynsløshed. Alt kan jo misbruges. — Hvad har ikke Kristendommen tjent som Paaskud for!? Og Nietzsche anede sin Skæbne, da han ønskede at have Tornehæk omkring sin Have, saa Kvæget ikke kunde bryde ind! For Enhver, der med Alvor læser Nietzsche, er det, trods hans baade ubevidste og forsætlige Modsigelser, aldeles klart, hvad en af hans Kommentatorer har fremhævet: at Nietzsches store Grundtanke — den, at Enhver med alle sit Legems, sin Sjæls og sin Viljes Kræfter bør stræbe efter at hæve sin Personlighed og søge, om muligt, at naa op til Overmenneskets Højde — at denne Tanke middelbart vil komme Slægten

og ikke blot Individet til Gode, og at den derfor til Slutning bliver ikke et egoistisk, men et altruistisk Maal. Og man véd allerede nu saa meget om, hvorledes Nietzsche selv virkeliggjorde sin Lære om Overmennesket, at det for bestandig burde være forbi med den dumme Snak om Nietzsche som Tøjlesløshedens Profet, han, som af Naturen havde den strengeste Sandhedskærlighed, den mest afgjorte Sans for høviske, værdige Former, en stor Trang til sympatisk Venskab, han, der var glad og tilfreds ved en ganske enkelt Levevis, der ejede en yderst hensynsfuld Selvstændighed, et absolut selvbehersket Væsen. »Kristendommens Etik var hos ham en anden Natur«, og enhver ufin Handling var ham en Umulighed.

Hvorledes end Nutidens Undermaalere af »Overmennesker« misbruger Mesterens Lære, bliver disse Misbrug dog i Længden ufarlige. Thi før eller senere støder de mod de faste Grænser for egen Individualitet: Andres Individualitet. Den raat Hensynsløse, den koldt Selvtilfredse bliver saaledes mere og mere ene; derved synker hans Personlighed og med den ogsaa Værdien af den Livsgærning, for hvilken han har villet bevare sin Raaheds Styrke. Den sædelige Tøjlesløshed faar sit Korrektiv i Samfundets eller i de højere staaende Individers Modstand. Ja, selv den sædelige Nyskaber faar ikke Ret, før han kan skaffe sig Ret og bevise sin Ret! Han maa derfor nøje beregne, hvad det vil koste ham, han maa vide og ville sin Risiko. Og i denne Kamp mellem Samfundets og Individets Patos, i disse Vanskeligheder for Overmenneskets Selvhævdelse ligger Korrektivet mod de Farer, der ellers vilde følge af Kravet — det retfærdige Krav — om større etisk Frihed for de højere staaende og mindre

Frihed for de lavere staaende. Den Enkeltes uberettigede — eller berettigede — Egoisme bliver afværget ved alle Andres berettigede Egoisme. I Almindelighed naa'r allerede Barnet at gøre de Erfaringer, gennem hvilke man bliver Samfundsmedlem: at i Længden lykkes det os ikke at vinde vort Velbefindende paa Bekostning af Andres Ildebefindende. Og overfor de Voksne, der ikke i Barndommen har lært dette, har Samfundet Ret — saa længe det har Magt — til at øve Tryk paa den Selvhævdelse, der træder Andres for nær. Derfor kan Overmennesket ikke uden voldsomme Konflikter virkeliggøre sit nye Friheds-krav, før det er lykkedes at vække Flertallets Ønske om at komme til at nyde samme Frihed. Da først omdannes den Lov eller Skik, der har forhindret den Enkelte i at »tage sig Friheder«. Naar Individualisten er kommen til Klarhed over, hvad hans virkelige Interesse kræver, er han imidlertid i de fleste Tilfælde villig til selv at overholde Samfundets Love og bidrage til, at der vises Lydighed overfor dem, fordi han véd, at uden dem vilde han være nødt til at spilde sine Kræfter paa at forsvare sig mod brutal Vold og derfor kun højst ufuldkomment vilde naa at udvikle sit egentlige Jeg.

Og dersom Individualisten har Anlæg for Harmoni, saa indser han ogsaa snart, at ikke den raa, men den forædlede Kraft er den stærkeste; at ikke Stangjærnet, men det valsede Staalbaand, der kan vikles om en Finger, er det højeste Udtryk for Metallets Ejendommelighed. Energi i den fineste Sjælsstemning, Finhed i det voldsomste Kraftudbrud, hensynsløst Mod til at følge Tanken til de dristigste Slutninger og Fordommen til dens lønligste Vraa — men Mildhed mod hvert Væsen, der kan

lide — det er den harmoniske Personligheds fornemme Styrke! Og en saadan Personlighed spilder ikke en eneste Draabe af den Druesaft, der bydes ham af en anden rig Personligheds Bæger. Tvertimod, med varsomme Hænder fører han Bægeret til sine Læber og tømmer det med den sakramentale Handlings Andagt.

En Individualist, der er saaledes uddannet, kan — saafremt han ikke tillige er Anarkist — kun komme i Meningskamp med Samfundsbevareren angaaende det Maal af Tvang, hvorved Samfundet skal beskytte Alles Ret. Herom bliver naturligvis Meningerne forskellige blandt Individualisterne indbyrdes. Men — for med nogle Eksempler at belyse Arten af den Meningsforskel, der saaledes kan opstaa — saa antager jeg, at de allerfleste Individualister erkender Statens Ret til at straffe den, der forstyrrer Andres Gudstjeneste, men derimod ikke dens Ret til at tvinge Nogen til visse kirkelige Handlinger. Ogsaa Individualisten mener, at der bør være strenge Straffe for Vold og Forførelse, men at derimod en udviklet Kvinde frit maa kunne give sig hen i Kærlighed. Mange Individualister kunde ønske en Lov, der gjorde alle Børn retslig ligestillede overfor deres Forældre, og en anden, ved hvilken Ægteskab blev forbudt, naar der med Vished kan forudses et elendigt Afkom. Den Slags Love vilde sætte en Grænse for det forbryderiske Letsind, hvormed — i som udenfor Ægteskabet — nye Væsner kastes ind i Livets Lidelser. Men som en saadan Letsindighed kan Individualisten ikke betragte det, at en udviklet Kvinde bevidst og med levende Ansvarsfølelse vælger at blive Moder uden Ægteskab. Med Hensyn til Tredjemands Ret erkender mange Individualister det

Gavnlige i, at Ægteskabet faar lovlig Form, men de forkaster enhver Form, der giver Parterne Ejendomsret over hinanden eller hindrer, at Ægteskabet frit kan opløses. Individualisten føler sig overbevist om, at jo mere Personligheden udvikles, des mere mangeartet bliver den Maade, paa hvilken Menneskene kommer til at forme deres erotiske Samliv. Jo mere Arbejdsdelingen, ikke Familien, er bleven den Grund, hvorpaa Samfundet hviler, jo mere er ogsaa Maaden, hvorpaa Familielivet ordnes, bleven en privat Sag. Og Udviklingen vil temmelig sikkert gaa videre i samme Retning. For at beskytte Børnene finder Fremtiden maaske en eller anden ny Form af Matriarkat, f. Eks. at Samfundet i en bestemt Tid giver enhver Moder noget bestemt til Børnenes Underhold.

En Individualist kan vel indrømme, at Individernes Ære og Eksistens bør beskyttes mod Trykkefrihedens Misbrug, men han vil ikke have bibeholdt en Tøddel af en Paragraf, der kan benyttes mod Forskningens, Tankens og literære Frembringelsers Frihed.

Mange Individualister vil give Staten ikke alene dens nuværende Magt til at beskytte Individernes Liv, men forøget Magt til at forhindre alle de middelbare Mord, som Industrialismen begaar. Men de fleste Individualister mener derimod, at ethvert Menneske — som Regel — har Ret over sit eget Liv, og at dersom han berøver sig selv dette Liv, ikke i fejg Flugt, men i Følge vel overvejet Beslutning, da kan dette undertiden være en sædelig Handling.

Under Nutidens Produktionsfeber hører Mulighed for en eller anden Hviledag om Ugen med til Beskyt-

telsen af Livet, og Individualisten godkender derfor, at Staten beskytter denne Mulighed for alle Arbejdere. Men han godkender derimod ikke, at Staten i mindste Maade forhindrer Nogen i at bruge sin Hviledag, som han lyster — og allermindst, at den gør det ved paatvungne Gudstjenester.

Selv en meget udpræget Idealist kan gaa med til en Lov, der hindrer den Svage i at ødelægge sig selv med berusende Drikke. Men Individualisten bliver en absolut Modstander af alle saadanne Krav, som at de Svage skal stifte Love for de Stærke, at de Selvbeherskede — af Hensyn til dem, der ikke kan beherske sig — skal paalægge sig en Tvang, der ikke er nødvendig for deres egen Skyld. At opdrage de Svage og Ubeherskede ved at give dem Eksempel paa frivilligt Maadehold er den Maade, hvorpaa Individualisten løser dette og lignende Problemer.

Naar Samfundet er blevet dybt gennemtrængt af Individualismens Idé — vil Lovgivningens Opgaver blive vanskeligere, men færre end nu. Da vil de mest Udviklede hverken ofre deres egen Frihed eller de Laverestaaendes Udvikling for den midlertidige Tvang. Og det vil blive meget vanskeligt — men ikke umuligt — nøje at afpasse denne. Hvad der allerede nu er sikkert, det er, at ingen tænkende Individualist betragter Frihed som Maalet, men derimod som Middel til eller snarere Grundbetingelse for Udviklingen. Frihed og Udvikling staar i en stadig Vekselvirken, saa at jo mere Udvikling man opnaar, des mere Frihed — og jo mere Frihed, des mere Udvikling. Thi kun frigjorte Kræfters Bryd-

ning fører tilsidst til den bevidste og gennemarbejdede, den en anden Natur blevne sædelige Harmoni.

Individualistens Standpunkt allerede nu kan vistnok formuleres saaledes: at den Lov, der tidligere eller senere faar til Følge, at Individet saa vel som Slægten med forøget Selvbestemmelse kan leve et sundere og skønnere Liv, den er gavnlig, selv om den medfører en forbigaaende Indskrænkning af Friheden. Men derimod betragter han enhver Lov, der kun tager Hensyn til de Ubeherskede, og som for deres Skyld berøver de Beherskede den Frihed, de bruger vel — som en Tilbagegang eller en Omvej i Udviklingen.

Da Individualisten vil forøge Personlighedens Magt, dens Fylde af Liv, dens Ret til Selvbestemmelse, ser han ofte i Nutidens Industrialisme og Kapitalisme — uagtet den store Magtudfoldelse, de har muliggjort for enkelte Individer — de store Hindringer for Personlighedens Frihed. Inderst inde er Kapitalismen lige saa dræbende og lige saa ødelæggende for Individets Kultur som Militarismen, der paa samme Maade giver enkelte Individer Mulighed for Kraftudfoldelse, men nedtrykker den store Mængde til Hjordmennesker.

Derfor haaber Individualisten paa en Lov, hvorved den misbrugte Frihed, der har skabt Kapitalismen i dens nuværende Form, ophæves. Men han hader Tanken om et nyt Misbrug af Friheden, det, hvorved Brøkdelen maa gaa op i, ja ofres for det Hele — saaledes som det socialistiske Krav lyder.

De, der af den sociale Nydannelse venter Menneskehedens Lykke, men ikke indrømmer, at denne Lykke væsentlig beror paa Personlighedens Frigørelse — idet

de tværtimod anser Offervillighed for at have større Betydning for Menneskehedens Lykke end den antisociale Selvhævdelse — de har relativ Ret, saa længe der endnu kæmpes mod de sociale Misforhold, der berøver Flertallet den menneskeværdige Tilværelse, som gør en virkelig Individualisering mulig! Men de glemmer, at i det Store og Hele gælder Spørgsmaalet Underklassens Selvhævdelse lige over for Overklassens Egoisme! Og de har absolut Uret, dersom de tror, at der — under de nye Forhold, som man haaber, at Omdannelsen vil skabe — kunde være nogen Lykke uden den Lyst- og Magtfølelse, som opstaar ved den rigest mulige Kraftudvikling. Det er ikke nok, at ikke længer nogle faa Rige kan undertrykke de mange Fattige. De mange aandeligt Fattige maa ikke heller undertrykke en eneste af de aandeligt Rige! En ny Samfundsorden, der gav Alle Udviklingsmuligheder og lettere Arbejdsvilkaar, blev uden Tvivl et betydningsfuldt Middel til Personlighedens Vækst, men heller ikke mere. Kun dersom der tillige kan opnaas en fuldere Frihed for Individualiteten, vil lykkeligere Mennesker komme til at nyde de bedre Livsvilkaar — ellers vil disse kun skabe velnærede Trælles dyriske Tilfredshed!

Den altruistiske Moral — hvad enten den er kristelig, positivistisk eller socialistisk — lider af samme Ensidighed: ubetinget at anse Dyden for at være det, der umiddelbart gavner Andre, og Lasten for det, der umiddelbart skader dem. Tilværelsen er imidlertid saa rig, at denne Definition langt fra omfatter hele Problemets Indhold og Betydning. Der ligger en uendelig dyb Betydning i Blakes Digterord:

Abstinence sows sand all over
The ruddy limb and flaming hair;
But desire gratified
Plants fruits of life and beauty there.

Jeg har i det Foregaaende talt om Individualismen som Etik og om Individualisten som bevidst bestemt af denne Etik. Men der findes en Naturens Individualisme, og den er endnu den almindeligste, den stærke Personligheds ureflekterede Individualisme, som kun vil leve sit eget Jeg helt ud, ubekymret om den saaledes bringer sit Selv til den højst mulige Udvikling. Disse Individualister begaar og har altid begaaet Handlinger, der umiddelbart kun har havt deres egen Lykke til Maal, og som har voldt Andre store Lidelser. Men middelbart kommer disse Menneskers Egoisme dog Slægten til Gode. De Elskende, der søger deres egen Lykke i en Forening, der kaldes ulovlig eller brødefuld, skænker ofte derved Slægten et begavet, levedygtigt Medlem. Herskernaturen, der har ofret Hundredtusinder for at naa sine Maal, har middelbart fremkaldt Resultater, som gennem mange Generationer har gavnet Menneskeheden. Geniet, der skaber for sin egen Glæde, volder mange Mennesker Lidelse, enten ved i egoistisk Kulde at overse dem eller ved snart med opflammende og snart med slukkende Varme at nærme sig dem. Men de Værker, Geniet har skabt ved sin Selvkoncentration eller sin forbigaaende Følelses Inspiration — disse Værker begejstrer Mennesker Aarhundreder efter, at de Enkelte, som Geniet har forbrugt, for længe siden er hørt op at lide! Og selv hvor

Undtagelsesmenneskets store, utæmmede, men pragtfulde Lidenskab ikke middelbart har gavnet Menneskeheden, har den dog været en umiddelbar Aabenbaring om de mægtige Dimensioner, Menneskenaturen — i Godt som Ondt — kan opnaa, en Aabenbaring, der ogsaa har sin Betydning for Udviklingen.

Skulde man imidlertid anvende den altruistiske Morallov konsekvent, da maatte man — af Hensyn til de flere eller færre Samtidige, som disse Undtagelsesmennesker har tilføjet Lidelse — ønske deres Værk eller Daad ugjort. Men da havde man ogsaa berøvet Menneskeheden Frugterne af deres Egoisme, de Frugter, der i Værdi umaaleligt overgaar Summen af den ublandede Gavn, Menneskeheden samtidig har havt af de lydige Medborgersjæles og de pligttro Dusinmenneskers Dyder! Det er for disse en sørgelig, men sund Sandhed, at de, der fødes som »sædelige Karakterer, er ufuldkomne Naturer, medens den individuelle Karakter er det fuldkomne — enhver Stilling voksne — Menneske, som bærer sit Maal i sig selv!« — selv om dette Maal stiller en Cæsar eller en Goethe langt under Altruismens Normal-Tommemaal!

Naar man derfor i den altruistiske Morals Navn sætter Pligterne mod Næsten over Pligterne mod os selv eller forlanger, at Alle skal elske de sociale Pligter lige højt og Alle i lige Grad underordne sig dem — hvad er da i Virkeligheden alt dette? Det er Vold mod Udviklingens Princip, Udvalget. Som Udtryk for dette Tilværelsens Grundprincip vil Individualismen imidlertid trods Alt sejrende hævde sin Ret til at eksistere

altid og allevegne, men — fremfor alt — i Fremtidsstaten!*)

For den, der fuldt ud forstaar Individualismens Idé, faar Spørgsmaalet om, hvad et Menneske tror, ringe Betydning; Spørgsmaalet om, hvad han udretter, bliver aldeles betydningsløst, Spørgsmaalet om, hvad han er, indeslutter Alt. Ingen Individualist søger at bilde sig selv ind, at han lever for nogen Andens Skyld end sin egen eller med noget andet Maal for Øje end at fremarbejde og forædle alle sine Naturs Muligheder. Men jo højere han er naaet i sin egen Aktualisering, jo stærkere føler han Mangfoldigheden i sit Indre. Andres Ve og Vel kommer til at ligge ham nær, han føler det som sit eget. Han behøver ikke længer at kæmpe med Andre om Frihed til selv at vokse — og han vil begunstige Andres Vækst, fordi alle Træer er en Del af hans egen Skov! Han gør da med straalende Lykkefølelse den Erfaring: at det Største, vi kan leve for, er vor egen og andre Personligheders Udvikling — ligesom det Største, vi kan dø for, er vor egen og andre Personligheders Frihed!

Naar Menneskene saaledes tilsidst besejrer den almindelige Moral og vinder den individuelle Sædelighed, bliver der dog tilbage en stor, fælles, etisk Bevidsthed, Jordlivets alvorligste Bevidsthed: den lovbundne Nødvendighed.

---

*) Den, der ønsker at finde denne Tankegang udførligere behandlet, henviser jeg til mit lille Skrift: *Individualisme og Socialisme.*

»Alt, hvad der sker, sker som Følge af Nødvendighed; gør derfor alt, hvad Du kan, og lid siden alt, hvad Du maa lide« — dette Schopenhauers Bud er det første paa den nye Religions Stentavler.

Intet kunde været anderledes, og Intet kan udslettes. Virkningen af mine Handlinger, saaledes som de fremgaar af min Karakter, bliver min Skæbne. Alt i mit Væsen og alt i mit Værk binder mig uopløseligt til Livets Helhed, til de store, ukendte Dybder, fra hvilke jeg stiger som en Bølge, og i hvilke jeg svinder som den. Men i denne Bølges Stigen er det dens egen Bevægelse, dens egen Form, der gør den til det, den er. Min menneskelige Selvherlighed kan gøre mig guddommelig i det Glimt af Evigheden, under hvilket jeg er en af de Bølger, der udgør Havet, Havet, der er større og stærkere end Bølgerne.

1898.